بارىن ئىنقىلابىنىڭ 15 يىلى

بارىن ئىنقىلابىنىڭ 15 يىلى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇلجېلىل تۇران

ئىككىنچى نەشرى

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى

بارىن ئىنقىلابىنىڭ 15 يىلى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇلجېلىل تۇران

بىرىنچى نەشرى: دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيىتى
2005 - يىلى 4 - ئاي

ئىككىنچى نەشرى: تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى
2017 - يىلى 9 - ئاي

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشر قىلدى
ئىستانبۇل - تۈركىيە

مۇندەرىجە

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: 003
شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئازاتلىق يولىدىكى دەۋر بۆلگۈچ ئىنقىلاب _ بارىن ئىنقىلابى ... 006
1 ـ شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە بولغان تەسىرى 015
2 ـ بارىن ئىنقىلابىنىڭ خىتاي خەلقىگە بولغان تەسىرى....... 017
3 ـ بارىن ئىنقىلابىنىڭ تاشقى دۇنياغا بولغان تەسىرى........... 020
بارىن ئىنقىلابىنىڭ ئوننىچى يىلى 025
بارىندىكى قانلىق قىرغىن 032
بىزنىڭ بارىن.. 049
بارىن ۋەقەسى 057
ئۈرۈمچى مۇسۇلمانلار نامايىشى 073
ئارا تورك جېڭى 083
ئېلانسىز هادىسلەر.. 086
1ـقىسىم قاغىلىق 086
1ـ قاغىلىققا زىيارەت...086
2ـ قارا قۇرۇمغا سەپەر... 088
3 ـ قان قىرغاق.. 092

4 ـ «كۆسەي ئىنقىلابى» 098
5 ـ بالا ۋەقەسى 104
6 ـ «مەشئەل نامايىشى» 106
7 ـ خوتەندە «ئىسلام ئىنقىلابى» 108
8 ـ نامدار قۇربانلىرىمىزدىن 114
9 ـ دەۋرى قاتىللىرى.. 117
10 ـ قاغىلىقتا قىرغىنچىلىق 121
2ـ قىسىم 122
بىز ئۇچۇن بولىۋاتقان ئىچكى ـ تاشقى بۆلگۈنچىلىك
ھەرىكەتلەر 122
ئىچكى جەھەتتە: 122
تاشقى جەھەتتە: 123
ئوپران پاجىئەسى 125
ئاتالمىش «شەرقىي تۈركستان» دېگەن زادى قانداق نېمە؟ سەرلەۋھىلىك ماقالىغا جاۋاب 139
خىتاي مەتبۇئاتىدا بارىن ئىنقىلابى 164

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن:

سالام كىتابخان!

بۇ كىتاب 40 يىل تۆمۈر قەپەس ئىچىدە ياشىغان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بىزگە ھاياتلىق كېرەك، ئەركىنلىك كېرەك، ئازاتلىق كېرەك دېگەن ساداسىنى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇستەقىللىق ئىرادىسىدىن قايتمايدىغانلىقىنى پۈتۈن دۇنيا جامائەتچىلىكىگە جاكارلىغان، شەرقىي تۈركىستان تارىخىدا دەۋر بۆلگۈچ ئىنقىلاب — بارىن ئىنقىلابىنىڭ 15 يىللىق خاتىرىسى مۇناسىۋىتى بىلەن نەشىر قىلىنغان بولۇپ، كىتاب زەيدۇن يۇسۇپ قاتارلىق بارىن ئىنقىلابى شەھىدلىرىنىڭ، بارىن قەتلىئامىدىن كېيىن بارىننى كۆزدىن كەچۈرۈشكە كەلگەن ئاپتونوم رايون ئەمەلدارلىرىدىن قورچاق ئەمەلدار تۆمۈر داۋامەتنىڭمۇ كۆزىدىن ياش ئاققۇزغان بىگۇناھ بۇۋاقلارنىڭ ئەزىز روھىغا بېغىشلاندى.

بارىن ئىنقىلابى «ئازسانلىق مىللىي بۆلگۈنچىلەر تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلغان ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭ» ئەمەس، زەيدۇن يۇسۇپ قاتارلىق شەھىدلىرىمىزنىڭ رەھبەرلىكىدىكى ھەققانىي ئىنقىلاب ئىدى. «ۋەتەنىنىڭ بىرلىكىنى پارچىلايدىغان توپىلاڭ» ئەمەس، ۋەتەنىنىڭ مۇستەقىللىقى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئازاتلىق يولىدىكى ھەققانىي كۈرىشى ئىدى. بۇ ئىنقىلاپ «ئازسانلىق بۇرژۇئالار

قوزغىغان ئىنقىلاب» ئەمەس، پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئىرادىسىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئىنقىلاب ئىدى.

كىتابقا 15 يىلدىن بۇيان ھەرقايسى ئەللەردە ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن بارىن ئىنقىلابىغا بېغىشلاپ يېزىلىپ ئىلگىرى ئېلان قىلىنغان ۋە قىلىنمىغان بىر بۆلۈك ماقالىلەر بىلەن، دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى باش كاتىۋى دولقۇن ئەيسا ئەپەندىنىڭ ئارخىۋىدا ساقلىنىۋاتقان مەرھۇم ئەدەبىياتشۇناس ۋە تارىخچى نىزامىددىن ھۈسەيىننىڭ بارىن ئىنقىلابى ۋە 1950 ـ يىلىدىن كېيىن، شەرقىي تۈركىستاندا يۈز بەرگەن بىر بۆلۈك مۇھىم ۋەقەلەرنىڭ خاتىرىسى يېزىلغان بىر قولىيازما خاتىرە ۋە باشقا مۇناسىۋەتلىك ماقالىلەر كىرگۈزۈلدى. كىتابنى نەشرگە تەييارلاش جەريانىدا مەيلى ئىلگىرى نەشر قىلىنغان، مەيلى تېخى نەشر قىلىنمىغان ماقالىلەرگە ھېچقانداق ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈلمىدى ياكى قىسقارتىلمىدى، يەنى ئاپتورلىرىمىزنىڭ ئۇسلۇبىغا چەكسىز ھۆرمەت قىلىندى، پەقەت شەھىد ۋە ئىنقىلابچىلىرىمىزنىڭ ئىسمى ۋە بەزى ئاتالغۇلار ھازىرقى جانلىق تىلدا ئاتىلىشى بويىچە ئەمەس، ئەسلى ئېتىمولوگىيىسى بويىچە ئېلىندى. مەسىلەن، زەيدىن ئەمەس زەيدۇن، مەمەت ئەمەس مۇھەممەد، ئەخەت ئەمەس ئەھەد، ئېلى ئەمەس ئەلى، ئابلا ئەمەس ئابدۇللاھ ... مىچىت ئەمەس مەسجىد ... دېگەندەك.

بۇ كىتاب ۋەتەن سىرتىدىكى پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرىنىڭ ئىشتىراكى ۋە ئورتاق ھەمكارلىقى بىلەن قۇرۇلغان، دۇنيا ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىنىڭ تونۇلغان لىدىرى، ئاتاقلىق سىياسىي ئەرباب ئەركىن ئالپتېكىن ئەپەندى ۋە دولقۇن ئەيساالار رەھبەرلىكىدىكى قانۇنلۇق ۋە رەسمىي تەشكىلات «دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى» تەرىپىدىن بارىن شەھىدلىرى نامىغا تىكلەنگەن ئۆچمەس «ئابىدە» بولۇپ قالغۇسى!

بۇ كىتاب بۇندىن كېيىن بارىن ئىنقىلابىي ھەققىدە تەتقىقات

ئېلىپ بارغۇچىلار ئۈچۈن پايدىلىنىش ۋە مۇراجىئەت مەنبىئى، بارىن ئىنقىلابىغا قىزىققۇچىلار ئۈچۈن مەنىۋى ئوزۇق بولۇپ قالىدىغانلىقىغا ئىشەنچىمىز كامىل!

كىتابقا قولىمىزدا ساقلىنىۋاتقان ھەرقايسى گېزىت ـ ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان ماقالىلەرنى تولۇق كىرگۈزۈشكە غەيرەت قىلدۇق. ئەمما دىققەتسىزلىكتىن كۆزىمىزدىن قاچقان ياكى قولىمىزدا بولمىغانلىقتىن بۇ كىتابتىن چۈشۈپ قالغان ئەسەرلەر ئۈچۈن ئاپتورلاردىن ئۆزۈر تىلەيمىز. ئۇنداق ئەسەرلەر بۇ كىتابنىڭ كېيىنكى توملىرىنى مەيدانغا كەلتۈرگۈسى!

بۇ كىتابنىڭ يورۇقلۇققا چىقىشى ئۈچۈن بىزگە ھەر جەھەتتىن مەدەت بەرگەن بارلىق قېرىنداشلارغا چەكسىز رەھمەت ئېيتىمىز!!!

2005 ـ يىلى ئاپرېل

شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئازاتلىق يولىدىكى دەۋر بۆلگۈچ ئىنقىلاب _ بارىن ئىنقىلابى(1)

مۇھەممەد ئىمىن ھەزرەت

بارىن ئىنقىلابى تۆمۈر سىپىل ئىچىدە 40 يىل قۇللۇق ئىدىيىسى سىڭدۈرۈلگەن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ قۇل بولۇشنى خالىمايدىغانلىقىنى، قەلبىدە ئازاتلىق، مۇستەقىللىق ئارزۇسىنىڭ ئۆچمىگەنلىكىنىڭ ۋە ئۆچمەيدىغانلىقىنىڭ قەتئىي سىگنالىنى بەردى. بارىن شەرقىي تۈركىستاندىكى مىڭلارچە ئۇيغۇر يېزىسىدىن بىرسى، خىتايلارنىڭ تەبىرى بىلەن «تامچە سۇدا قۇياش نۇرىنىڭ ئەكسىنى كۆرگىلى بولىدۇ». بارىن ئىنقىلابى شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ «بىز تېخى ھايات، بىزگە ئازادلىق كېرەك» دېگەن ساداسىنى پۈتۈن دۇنيا جامائىتىگە يەتكۈزگەن بىر ئىنقىلاب بولدى.

مەرھۇم مۇجاھىد، قەھرىمان شەھىدىمىز زەيدۇن يۇسۇپ ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى دىنى، ۋەتىنى، مىللىتى ئۈچۈن ئۆزىدىن مىليون

(1) بۇ ماقالە ئەزىمەت تەخەللۇسى بىلەن 1997 ـ يىلى ئىستانبۇلدا نەشىر قىلىنغان «مۇستەقىللىق كۈرىشى» دېگەن كىتابتىن ئەينەن كۆچۈرۈپ ئېلىندى.

ھەسسە كۈچلۈك دۈشمەنگە قارشى چىقىپ، جىھاد قىلىشنىڭ، شەھىد بولۇشنىڭ ئۈلگىسىنى ياراتتى. بۇ ئىنقىلابتىن كېيىن شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئازاتلىق ۋە مۇستەقىللىق يولىدا قايتىدىن ئويلاندى ۋە ئۆزىنى تەرتىپكە سالدى. ۋەتەننىڭ شان ـ شەرىپىنى، مىللەتنىڭ غۇرۇرىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن بارنىنىڭ يولىنى تاللاشتىن باشقا يول يوقلىقىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ يەتتى.

ئەمما مىللەتپۇرۇچلار، كىچىك بىر يېزىدىن بىر نەچچە يۈز ياكى بىر نەچچە مىڭ ئادەمنىڭ چىقىپ، گىگانت تاغدەك كۆرۈنۈپ تۇرغان خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ يۈزىگە تۈكۈرۈشىدىن مەمنۇن بولمىدى. ھەتتا خېلى ئەقلى جايىدا ۋەتەنپەرۋەر كۆرۈنگەن كىشىلەرمۇ «تۇخۇمنى تاشقا ئۇرۇشنىڭ پايدىسى يوق»، «قوراللىق ئىنقىلاب نەتىجە بەرمەيدۇ، ھەممىمىز ئۆلۈپ كېتىمىز»، «مىللىتىمىزنىڭ بېشىغا تېخىمۇ مۇسىبەت كېلىدىغان بولدى» دېگەنگە ئوخشاش تەسلىمچىلىك پىكىرلەرنى قىلىشتى.

قېنى شۇلاردىن سوراپ باقايلى، مىللىتىمىز، خەلقىمىز قۇربانلىق قويغا ئوخشاش سۈكۈت قىلىپ تۇرغان چاغلاردا كۆپ ئۆلدىمۇ؟ ياكى قولىغا قورال ئېلىپ قارشىلىق كۆرسەتكەن چاغدا كۆپ ئۆلدىمۇ؟ ئۆلۈمنى كۈتۈپ تۇرغان چېغىمىزدا بېشىمىزغا مۇسىبەت كۆپ كەلدىمۇ؟ ياكى ئۆلۈمدىن ئۆزىمىزنى قوغدىغان چاغدىمۇ؟ دۈشمەن ئالدىدا قولدەك بېشىمىزنى ئېگىپ تۇرغان زامانلاردا مىللىي ئىتتىپاقىمىز بولدىمۇ؟ ياكى يىگىتتەك بېشىمىزنى تىك تۇتۇپ، غۇرۇر بىلەن دۈشمەننىڭ كۆزىگە قادالغان چاغلاردا مىللىي ئىتتىپاقىمىز بولدىمۇ؟ ئالدى بىلەن بۇلارنى ئويلىشىمىز لازىم. بىز ئۇيغۇرلاردا «داۋاگەر سۇس بولسا، قازى مۇتتەھەم بوپتۇ» دەيدىغان گەپ بار. تارىخنى، بولۇپمۇ يېقىنقى تارىخنى ياخشى ئەسلىشىمىز لازىم. بولۇپمۇ كوممۇنىستلارنىڭ يۇرتىمىزغا ئاياق باسقان شۇ 50 يىلغا يېقىن ۋاقىتتىكى ئەمەلىيەتنى تەھلىل قىلىشىمىز لازىم. بىز

قانچە كۈچسىز ۋە مۇلايىم بولغان زامانلىرىمىزدا دۈشمەن شۇ قەدەر ۋەھشىلەشتى. 1949 ـ يىلىنىڭ ئاخىرى ئىشغالىيەتچى كوممۇنىست ئارمىيەسىنىڭ قوماندانى ۋاڭجېن «بىز شىنجاڭ خەلقىگە قەرز تۆلىگىلى كەلدۇق. گومىنداڭ قىلغان زۇلۇمنىڭ قەرزىنى بىز تۆلەيمىز» دېگەن ئىدى. «شىنجاڭغا ياردەم» شۇئارى بىلەن كەلگەن ئىدى. كوممۇنىست ئارمىيىسى شەرقىي تۈركىستانغا كىرمەستىن بۇرۇن، ئۇلارغا شەرقىي تۈركىستاندىكى مۇسۇلمان خەلقلىرىنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى توغرىسىدا تەپسىلىي ۋە سىستېمىلىق دەرس ئۆتۈلگەن ئىدى. يەرلىك خەلقنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىگە ھۆرمەتسىزلىك كۆرسەتكەنلەرگە ئېغىر جازا بېرىلىدىغانلىقى ئاگاھلاندۇرۇلغان ئىدى. گەرچە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مۇھىم يولباشچىلىرى ئايروپىلان ھادىسىسى بىلەن ئۆلتۈرۈلگەن بولسىمۇ، جۇڭگولۇقلار ھەمكارلىشىپ ئۆتۈشكە مەجبۇر قالغان مىللىي ئارمىيە كادىرلىرى جۇڭگولۇقلار تەرىپىدىن ھەقىقەتەن ھۆرمەتلەنگەن ئىدى. جۇڭگو ھاكىمىيىتى يەرلىك خەلقنى خاپا قىلىپ قويىدىغان ھەر قانداق ھەرىكەتكە دىققەت قىلاتتى. نېمە ئۈچۈن؟ چۈنكى خىتاي ھاكىمىيىتىنى شۇنداق ئېھتىياتلىق مۇئامىلە قىلىشقا مەجبۇر قىلغان، ياخشى قۇراللانغان 40 مىڭ كىشىلىك شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيەسى بار ئىدى. ئەگەر جۇڭگو ھاكىمىيىتى شەرقىي تۈركىستاندا بىر قەدەمنى خاتا باسسا، مىللىي ئارمىيەنىڭ جىم تۇرمايدىغانلىقىنى ھېسابقا ئالغان ئىدى. خىتاي ئەمەلدارلىرىنى بۇ مىللەتكە ھۆرمەت بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا مەجبۇر قىلغان بۇ ئارمىيە ئىدى. ۋەڭ جېن، مىللىي ئارمىيىنى ئۆز قوشۇنلىرى ئىچىگە تارقىتىپ، ئارمىيىنىڭ بىكار قالغان قوماندانلىرىنى ئۈستۈرۈش باھانىسى بىلەن كەسىپ ئالماشتۇرغۇزۇپ، مىللىي ئارمىيىنىڭ تىزگىنىنى تامامەن كونترول ئاستىغا ئالغاندىن كېيىن، كوممۇنىست خىتايلىرىنىڭ سەممىلىكىگە ئىشەنگەن مىللىي يولباشچىلىرىمىز،

ئالدىراپ خوشال بولغان زىيالىيلىرىمىز ۋە ئاق كۆڭۈل خەلقىمىز يەنە بىر قېتىم قاپقانقا چۈشكەنلىكىنى ھېس قىلىشقا باشلىدى. چۈنكى ئارمىيىسىز خەلق، چوپانسىز پادا دېمەكتۇر.

ۋاڭ جېن ئەمدى، خەلق ئىچىدە ئىمانى، ھۆرمىتى بار، ئەقىللىق، قابىلىيەتلىك، ئەڭ مۇھىمى ۋىژدانلىق ۋە غۇرۇرلۇق مىللىي يول باشچىلارنى ۋە جامائەت ئەربابلىرىنى تىزىملاتقۇزۇپ ئاستا ـ ئاستا ئۆلارغا جىنايى ئارخىپ تۇرغۇزۇشقا ۋە ئەنئەنىۋى خىتاي ئۇسۇلى بىلەن بىرىمىزنى بىرىمىزگە سالغىلى باشلىدى. 59 ـ يىلىغىچە بىر قانچە سىياسى ھەرىكەت بىلەن مىللىتىمىزنىڭ ئىچىدىن چىققان پۈتۈن قىممەتلىك ئادەملىرىمىز يوقىتىلدى. ھايات قالغانلىرىمۇ مىللەتتىن ئۈزاق تۈرمىلەرگە تاشلاندى. شەرقىي تۈركىستاندا بۇ ۋەتەننىڭ، بۇ مىللەتنىڭ غۇرۇرىنى، شان ـ شەرىپىنى قوغدايغان ئەلەم ۋە قەلەمدىن ئىبارەت ئىككى بۈيۈك كۈچنى تامامەن يوقىتىپ بولغانلىقىغا قانائەت ھاسىل قىلغان جۇڭگو ھاكىمىيىتى، يۈزىدىكى چۈمپەردىنى يىرتىپ تاشلىدى. بۇ مىللەتكە راۋا كۆرگەن زۇلۇم، ھاقارەتنىڭ ھېچ بىرىنى ئاياپ ئولتۇرمىدى. 59 ـ يىلىدىن باشلاپ جۇڭگو كۆچمەنلىرى كەلكۈن كەبى يۇرتىمىزغا ئېقىپ كېلىشكە باشلىدى. شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئاشلىقلىرى جۇڭگوغا توشۇپ كېتىلگەنلىكتىن يۈز مىڭلارچە ئادەملىرىمىز ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كەتتى. ھەتتا كۆمۈشكە ئۈلگۈرەلمىگەن نۇرغۇن جەسەتلەر تاغلاردا، ئېتىزلاردا قاغا، قۇزغۇنلارغا، ئىتلارغا يەم بولدى. پەقەت باي ناھىيىسىدىن 20 مىڭ ئادەم ئاچلىقتىن ئۆلدى. جۇڭگو ھاكىمىيىتى بۇنى ئاز دەپ خەلقىمىزنى كۈندە 18 سائەت ئىشلىتىپلا قالماي، دىنىمىزنى، مىللىي ئۆرپ ـ ئادەتلىرىمىزنى، تارىخىمىزنى ئاشكارا رەت قىلىشقا، ھاقارەت قىلىشقا باشلىدى. شەھەر ئاھالىلىرى زورلۇق بىلەن يېزىلارغا چىقىرىلىپ، شەھەرلەر يېڭى كەلگەن جۇڭگو كۆچمەنلىرى ئۈچۈن بوشىتىلدى. جۇڭگو ھاكىمىيىتىنىڭ، شەرقىي

تۈركىستان خەلقىگە بولغان نەپرىتى، ئىنتىقام تۇيغۇسى ھەر كۈنى بىر پەللە كۆچەيمەكتە ئىدى. 1944 - يىلى غۇلجىدا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىشتىراكچىلىرى بولغان ئىلى، چۆچەك، ئالتاي خەلقى ئەڭ ئېغىر ھەربىي تېررور ئاستىدا قالدى ۋە ئاستا - ئاستا ۋەتىنىنى تەرك ئېتىپ غەربىي تۈركىستانغا كۆچۈشكە مەجبۇر بولدى. بۇ كۆچۈشنى يېتەرسىز ھېسابلىغان بېيجىڭ ھاكىمىيىتى 62 - يىلى قورال كۈچى بىلەن پۈتۈن خەلقنى يۇرتنى تاشلاپ كېتىشكە زورلىدى. بىر ئاي ئىچىدە يۈز مىڭدىن ئارتۇق ئىنسان پەقەت بىرلا جېنىنى ئېلىپ غەربىي تۈركىستانغا كۆچۈشكە مەجبۇر بولدى. 1944 - يىلى قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىدىن خىتايلار ئەنە شۇنداق رەھىمسىز ئىنتىقام ئالدى. بوش قالغان شەھەرلەر، بوش قالغان يېزا - يايلاقلار، بوش قالغان ئۆيلەر خىتاي كۆچمەنلىرىگە تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. مىللىي غۇرۇرىمىزنى يوق قىلىش، مىللىي مەۋجۇدلىقىمىزنى ئاجىزلىتىش ئۈچۈن پىلانلىق ۋە سىستېمىلىق ئېلىپ بېرىلغان سىياسى ھەرىكەتلەر بىر كۈنمۇ توختاپ قالمىدى. مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا بولسا سۈنئى «بۆلگۈنچى، ئەكسىل ئىنقىلابچى» تەشكىلاتلىرىنى ياساپ چىقىپ، ئىلگىرىكى يىگىرمە يىللىق سىياسى ھەرىكەتلەردە خىلمۇ خىل سەۋەبلەر بىلەن ئامان قالغان، خىتايلارنىڭ تەبىرى بىلەن «توردىن چۈشۈپ قالغان» زىيالىلىرىمىز ۋە يېڭى يېتىشكەن ۋەتەنپەرۋەر ياش ئەۋلادلىرىمىزدىن نۇرغۇن كىشى ئۆرۈپ، قىيناپ ئۆلتۈرۈلدى. ھايات قالغانلىرىمۇ تۈرمىلەردە مەنىۋى ۋە جىسمانى جەھەتتىن ئېغىر زەربىلەرگە ئۇچرىدى.

1970 - يىلى 4 - ئايدا ئۈرۈمچىدە بىر كۈن ئىچىدە 74 ئادەمنىڭ ھېچ سوتسىز ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىشى دۆلەت تېررورىنىڭ يۇقىرى پەللىسى ئىدى. لېكىن، مەن، بارىن ۋەقەسىنى ئەيىبلىگەنلەردىن سوراپ باقاي، خەلقىمىز بىرمۇ زۇلۇمكار خىتاينى

ئۆلتۈرمىگەن، خىتاينىڭ يوق قىلىش سىياسىتىگە ھېچ قارشىلىق بىلدۈرمىگەن، قوينىڭ قوزىسىدىنمۇ مۇلايىم تۇرىۋاتقان بىر ۋاقىتتا، خىتاي ھاكىمىيىتى نېمىشقا ئۇ قەدەر ۋەھشىلىشىپ كەتتى؟ نېمىشقا شۇنچە كۆپ ئادەمگە زىيان سالدى؟

بىزنىڭ بۇ سوئالىمىزغا نىسبەتەن بەزىلەر، سىياسى ھەرىكەتلەر پۈتۈن جۇڭگونىڭ ھەممە يېرىدە ئوخشاش ئېلىپ بېرىلدى. مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا خىتاي خەلقىمۇ ئوخشاش زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى. دېيىشى مۇمكىن. ئەمەلىيەتتە بولسا ئۇنداق ئەمەس. خىتاي خەلقى پەقەت سوتسىيالىستىك تۈزۈمنىڭلا زۇلمىنى چەكتى. شەرقىي تۈركىستان خەلقى بولسا سوتسىيالىستىك تۈزۈمنىڭلار زۇلمىنى چېكىپ قالماستىن، بىر مىلياردتىن ئارتۇق جۇڭگولۇقنىڭ ئېغىر ئىقتىسادى يۈكىنى بىرلىكتە كۆتۈرۈشكە مەجبۇر قىلىندى. بۇنى ئاز دەپ، يۇرتنى جۇڭگولۇقلارغا تارتقۇزۇپ قويۇشتىن باشقا ھېچبىر گۇناھى بولمىغان بۇ خەلقنىڭ باشقا مىللەتتىن بولىشىنىڭ ئۆزى بۇلارغا كەچۈرۈلمەس جىنايەت بولۇپ تېپىلىدى.

1957 ـ يىلى جۇڭگونىڭ قايسى يېرىدە يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى سىياسى ھەرىكەت ئېلىپ بېرىلدى؟ پەقەتلا شەرقىي تۈركىستاندا ئېلىپ بېرىلدى. جۇڭگونىڭ مۇستەملىكىسى بولغان ئىچكى مۇڭغۇلىيىدىمۇ بۇ خىل ھەرىكەت ئېلىپ بېرىشقا خىتايلار جاسارەت كۆرسىتەلمىدى. تىبەت بولسا، ئۇ يىللاردا تېخى جۇڭگولۇقلار ئاياق باسمىغان بىر زېمىن ئىدى. شەرقىي تۈركىستان خىتاي ئەمەلدارلىرى ئوۋ ئوۋلايدىغان ئىگىسىز بىر ھايۋانلار باغچىسىغا ئايلاندى.

شەرقىي تۈركىستاندا ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار .... قاتارلىق يەرلىك خەلق زىيالىلىرىدىن، دىنى ئەربابلىرىدىن، جامائەت ئەربابلىرىدىن يۈز مىڭلارچە ئادەم كۈرەشكە تارتىلدى. ھېچبىر سەۋەبسىز «ھەيۋىسىنى چۈشۈرىمىز» دەپ ئۇرۇلدى، سوقۇلدى.

كىشىلىك ھوقۇقى ئېغىر دەرىجىدە دەپسەندە قىلىنىدى. نەچچە ئون مىڭ ئادەمگە يەرلىك مىللەتچىلىك قالپىقى كىيدۈرۈلدى. چوڭ خەنزۇچىلىق (مىللەتچىلىك) بىلەن ئەيىبلىنىپ جازالانغان ياكى قالپاق كىيگەن بىر خەنزۇ بارمۇ؟ بولسا ئۇ كىم؟ بىرنى بولسىمۇ پاكىت سۈپىتىدە كۆرسىتىپ باقسۇن قېنى؟ 59 - يىلى باشلانغان «شيۇجىڭجۇيىچىلىققا قارشى كۈرەش» تاكى ماۋزېدۇڭ ئۆلگەنگە قەدەر داۋام قىلدى. يەرلىك مىللەت خەلقلىرىدىن شيۇجۇڭجۇيىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمىگەن سان - ساناقسىز ئادەم شيۇجۇڭجۇيىغا باغلىنىپ جازالاندۇرۇلدى. ئەمما بۇ جىنايەت بىلەن ئەيىبلىنىپ جازالانغان بىر خەنزۇ بارمۇ؟ 79 - يىلىدىن كېيىن جۇڭگو، ماركسىزمنى دەسسەپ ئۆتۈپ ئاستا - ئاستا دۇنيا رېئاللىقىنى كۆرۈشكە، جۇڭگونىڭ پۈتۈن سىياسەتلىرى تېز سۈرئەت بىلەن ئۆزگىرىشكە باشلىدى. ئەمما بىيجىڭنىڭ ئۆزگەرمىگەن بىرلا سىياسىتى بار. ئۇ بولسىمۇ مۇستەملىكىسى ئاستىدىكى شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى جاھىل، يوقسۇل قالدۇرۇپ يوق قىلىش، يۇرتىنى مۇجۇپ تۈرۈپ يوق قىلىش، «چەتئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر» قىلىپ تۈرۈپ يوق قىلىش، مەجبۇرى تۇغۇت كونترولى باھانىسىدا ئۆلتۈرۈپ يوق قىلىش، ئاتوم بومبىسىنىڭ زەھرىدە زەھەرلەپ يوق قىلىش، بايلىقىنى بۇلاپ يوق قىلىش، جۇڭگولۇق كۆچمەنلەر كەلكۈنى ئىچىدە ئېرىتىپ يوق قىلىشتىن ئىبارەت سىياسىتىدە پرىنسىپ جەھەتتىن ھېچ ئۆزگىرىش بولغىنى يوق. ئەگەر ئۆزگىرىش بار دېيىلسە، ئۇ، ئۆزگىرىش جۇڭگو ھاكىمىيىتى 50 - يىلدىن 80 - يىلغىچە «شىنجاڭغا ياردەم» دېگەن شۇئارى بىلەن شەرقىي تۈركىستاننىڭ قېنىنى شوراپ، قايمىقىنى يېگەن بولسا، 80 - يىلدىن كېيىن «شىنجاڭنى ئېچىش ۋە گۈللەندۈرۈش» شۇئارى ئاستىدا، شەرقىي تۈركىستاننىڭ تارىخىنى، مەدەنىيىتىنى، خەلقىنى تامامەن رەت قىلىش ئاساسىدا مۇستەملىكىچىلىكنىڭ

ئەڭ نومۇسسىز ۋاستىلىرىنى قوللىنىش بىلەن، خىتاي كەلگۈنىنىڭ يەرلىك خەلقنى ئۆلۈمگە قىستاپ كېلىۋاتقانلىقىدۇر. بۇ قەدەر ئېغىر مىللىي بېسىم، مىللىي نەپرەت، مىللىي ئۆچمەنلىك يەرلىك خەلققە نىسبەتەن دۆلەت تەرىپىدىن ئەللىك يىلدىن بېرى يۈزگۈزۈلۈۋاتقان بىر ۋەزىيەتتە، بارىن ۋەقەسىدەك ئىنقىلابلارنىڭ پارتلىشىنى غەلىتىلىك ھېس قىلغانلار قايسى مىللەتتىن بولسا بولسۇن، ئۇ خىل ئىنسانلارنىڭ ۋۇجۇدىدا ئىنسان يۈرىكى بارلىقىغا ئىشەنگىلى بولمايدۇ. بۇ يەردە شۇنداق بىر مىسال كەلتۈرۈشنى ئۇيغۇن كۆرۈۋاتىمەن؛ يۈز مىڭ كۇپ سۇ سىغىدىغان بىر سۇ ئامبىرىغا، سىغىپ كېتەر، دەپ يۈز مىڭ بىر يۈز كۇپ سۇ تولدۇرسىڭىز تەبىئىكى، ئۇ سۇ ئامبىرىنىڭ سۇيى تېشىپ كېتىدۇ. ئېغىرلىق كۆتۈرىدىغان بىر دۇنيا چېمپىيونى 250 كىلو ئېغىرلىقنى كۆتۈرۈپ دۇنيا چېمپىيونى بولغان بولسا، ئۇ ئېغىرلىقنى 251 كىلو قىلىپ قويسىڭىز، ئۇ 251 كىلو ئېغىرلىقنى كۆتۈرەلمەيدۇ. بىر كىلو ئۇنىڭغا ئېغىر كېلىدۇ. ئىنساننىڭ سەبرى كۈچىمۇ خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش، تاقەت ـ چىدام كۈچى چېكىگە يەتكەندە، چىداشقا تاقەت قالمىغاندا ھەر قانداق ياۋاش ئادەممۇ بىر ئىنكاس قايتۇرىدۇ. بىر مىللەتكە نىسبەتەن ئېيتقاندىمۇ شۇنداق. شىڭ شىسەينىڭ تەدبىرى بىلەن ئېيتقاندا ئالتۇن تاۋاق بىلەن تىلەمچىلىك قىلىۋاتقان خەلق دۇنيادا ئەڭ كۆپ يەر ئاستى ۋە يەر ئۈستى بايلىقلىرى بولىشىغا قارىماي، دۇنيادا ھېچ بىر مىللەت كۆرمىگەن يوقسۇللۇقنىڭ دەردىنى تارتىۋاتىدۇ، ئاسارەتكە چۈشكەن تارىختىن بېرى ھېچقانداق سىياسى ھەق ـ ھوقۇققا ئىگە بولالمايلا قالماستىن، بۇ ھاقارەت، خورلۇقلارنى ئاز كۆرۈپ «گۈگچەنداڭغا رەھمەت» دېگۈزۈپ مەسخىرە قىلىۋاتىدۇ. شەرقىي تۈركىستاننىڭ چىداشقا تاقىتى قالمىغانلىقىنىڭ ئىنكاسىنى بارىن كۆرسەتتى. مىللىي ئىپتىخارىمىز ۋە غۇرۇرىمىز بولغان بارىن

شەھىدلىرى بۈگۈن تۈرمىلەردە ئازاپلىنىۋاتقان قەھرىمان ۋەتەن ئوغلانلىرى، قەھرىمان تالىپلىرىمىز، بەزى «ئەقىللىق» ۋەتەنپەرۋەر زىيالىيلىرىمىزنىڭ دېگىنىگە ئوخشاش خىتاي ھۆكۈمىتىگە قوراللىق قارشى چىقىشنىڭ «تۇخۇمنى تاشقا ئۇرغاندەك ئىش» ئىكەنلىكىنى، بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتى ئۆلۈملەر بىلەن نەتىجىلىنىدىغانلىقىنى بىلمەسمىدى؟

مىللىي قەھرىمانىمىز مەرھۇم زەيدۇن يۇسۇپ (ئاللاھ ياتقان يېرىنى جەننەت قىلسۇن!) ۋە ئۇنىڭ مۇجاھىدلار سەپداشلىرى بۈگۈنكى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ بىر مىليارتتىن ئارتۇق ئىنساننى ئىدارىسى ئاستىدا تۇتۇپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى، قولىدا 450 ئاتوم بومبىسى بارلىقىنى، 3 مىليون ئەسكىرى بارلىقىنى پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان خەلقى قوراللىنىپ چىقسىمۇ، بۈگۈنكى خىتاي ئەسكىرى كۈچىگە تەڭ كېلىشنىڭ ئاسان بولمايدىغانلىقىنى بىلمەسمىدى؟ ئۇلار ھەممىنى بىلەتتى، ئۇنداقتا بىلىپ تۇرۇپ نېمىشقا ئۆزلىرىنى ئۆلۈمگە ئاتتى؟ سەۋەبى: بۇ مىللەتنىڭ، بۇ خەلقنىڭ قورت - قوڭغۇز ئەمەسلىكىنى، ئىنسان ئىكەنلىكىنى، بوزەك قىلسا ئاچچىقى كېلىدىغانلىقىنى خىتاي ھاكىمىيىتىگە چۈشەندۈرمەكچى بولدى. بۇ مەقسەتنى چۈشەندۈرۈشنىڭ باشقا ئۇسۇللىرىنىڭ ھەممىسى باشقىلار تەرىپىدىن سىنالغان ئىدى. ئەمما، خىتاي ھاكىمىيىتى مەقسەتنى چۈشەنگىلى ئۇنىمىغان ياكى ئېتىۋار قىلمىغان ئىدى. بارىن ياشلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئىسسىق قېنى بەدىلى بىلەن بۇ مەقسەتنى چۈشەندۈردى. خىتاي ھاكىمىيىتىمۇ چۈشەندى، يەنى، ئۇيغۇر ئانىلىرى ھەر زامان «لەببەي» دەپ ئەمر كۈتۈپ تۇرىدىغان قۇللارنىلا ئەمەس، ئاچچىقى كەلگەندە ئۆلۈشنى ۋە ئۆلتۈرۈشنى بىلىدىغان، ۋۇجۇدىدا ئەركەك تۈكى بار ئوغۇل باللارنىمۇ تۇغىدىغانلىقىنى چۈشەندى. گەرچە 80 - يىلىدىن بىرى شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەر يېرىدە بۇ خىل ھەرىكەت ۋە ئىنقىلابلار

كۆپ يۈز بەرگەن بولسىمۇ، تەسىرى جەھەتتىن بۇ قەدەر كۈچلۈك بولمىغان ئىدى. بارىننىڭ ئۈچ خىل تارىخىي تەسىرى بار.

1 - شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە بولغان تەسىرى

1949 - يىلىنىڭ ئاخىرى شەرقىي تۈركىستانغا كىرىپ كەلگەن خىتاي كوممۇنىست ئارمىيىسى شەھەر - شەھەر، يېزا - يېزىلارغا خىزمەت گۇرۇپپىسى بولۇپ كىرىشكە باشلىدى. ئەنە شۇ چاغدا بارىنغىمۇ، بارىنغا ئوخشاش كۆپ يېزىغا بۇ خىزمەت گۇرۇپپىلىرى كەلگەن ئىدى. «بىز سىلەرنى ئازات قىلغىلى كەلدۇق» دەپ ئۆزلىرىنى تونۇشتۇرغاندا، يېزا خەلقى چاۋاك چېلىپ قارشى ئالغان، ئۆيلىرىنى بوشتىپ ئۇلارغا بەرگەن، يەيدىغان ئەڭ ياخشى تاماقلىرىنى ئۇلارغا بەرگەن. خىتاي ئەسكەرلىرى: «بۇنىڭدىن كېيىن گومىنداڭنىڭ زۇلمى بولمايدۇ، قورسىقىڭلار توق، كىيىمىڭلار پۈتۈن، خاتىرجەم ياشايسىلەر» دېگەندە ئاق كۆڭۈل بىچارە خەلق خوشاللىقىدىن نېمە قىلىشىنى بىلمەي قالغان ئىدى. ياشلار بولسا، بۇ خىزمەت گۇرۇپپىسى، ئوتقا كىرسە ئوتقا، سۇغا كىرسە سۇغا كىرىشكە تەييار ھالەتكە كەلگەن. بۈگۈن شۇ ئادەملەرنىڭ باللىرى؛ يەنى خىتاي كوممۇنىست ھاكىمىيىتىنىڭ تەبىرى بىلەن ئېيتقاندا «قىزىل بايراق ئاستىدا تۇغۇلۇپ، قىزىل بايراق ئاستىدا ئۆسكەن» ياشلار قولىغا قورال ئېلىپ، ئاتا - ئانىلىرى قارشى ئېلىپ يۇرتقا باشلاپ كىرگەن بۇ ئارمىيىگە قارشى ئوق ياغدۇردى. قوراللىق كۈچ بىلەن ئۇلارنى يۇرتىدىن ھەيدىۋەتمەكچى بولۇپ، ئۆزلىرىنىڭ ئۆلۈمى بەدىلىگە نېمىشقا ئۇلارنى ئۆلتۈردى؟ ئاتا - ئانىلىرى ئۈمىد باغلىغان بۇ ئارمىيىگە، بۇ ھاكىمىيەتكە نېمىشقا ئەۋلادلىرىدا بۇ قەدەر كۈچلۈك ئۆچمەنلىك ۋە نەپرەت ئويغاندى؟ بۇ سوئالنىڭ جاۋابىنى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئەقلى بېشىدا بار ھەر كىم ياخشى بىلىدۇ. بىز ئۇيغۇرلاردا «يەرگە نېمە تېرىساڭ شۇنىڭ

ھوسۇلىنى ئالىسەن» دېگەن خەلق تەمسىلى بار. قىسقىسى، خىتاي ھاكىمىيىتى ۋەتىنىمىزدە نەپرەت، ئۆچمەنلىك تېرىدى. قارشىلىقىدا يەنە نەپرەت، ئۆچمەنلىك ئالدى ۋە ئالىدۇ. ئىلگىرى ئوتتۇرىغا چىققان ياشلار قەتئىي بولمىدى. مەسىلەن: پەيزاۋات ۋەقەسى. پەيزاۋاتتا ئىسيانغا ھازىرلانغان ياشلارنىڭ قولىدا قۇرال بار ئىدى. ئەمما يۇرت چوڭلىرىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇلارغا كەچۈرۈملۈك قىلىدىغانلىقىغا ئىشىنىپ قوللىرىدىكى قوراللىرىنى خىتاي ئەسكەرلىرىگە تاپشۇرۇپ بەردى ۋە شۇ نەخ مەيداننىڭ ئۆزىدە قوللىرى چەمبەرچەس باغلاندى، ئۇرۇلدى، ھاقارەتلەندى، ئۆلتۈرۈلدى، 16 ياش بىلەن 20 ياش ئارىسىدىكى نەچچە يۈز ياش - ئۆسمۈرنىڭ كۆرمىگەن كۈنى قالمىدى. بارىندىكى ياشلار بۇ خىل تەجرىبە - ساۋاقلاردىن دەرس ئالغان ئىدى. ئۇلار «يېتىپ ئۆلمەكتىن، ئېتىپ ئۆلمەك» نى شەرەپ بىلدى. ئۇلارنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن كەلگەن خىتاي ئەسكەرلىرىنى، ئۇلار ئۆلتۈردى. خىتاي ئەسكەرلىرى ھېچ تەسەۋۋۇر قىلىپ باقمىغان زەربىگە ئۇچرىدى. بۇ زەربىنى ھېچ ھەزىم قىلالمىغان خىتاي ئەسكەرلىرى بارىندا ھەتتا بۆشۈكتىكى بوۋاقلارغىمۇ ئوق ياغدۇرۇپ قەتلى قىلدى. دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىنى ئوق يامغۇرىغا تۇتۇپ غەلۋىر تۆشۈكىدەك قىلىۋەتتى. خەلقىمىزنىڭ ئۇنتۇلماس قەھرىمان پەرزەنتى زەيدۇن يۈسۈپ ۋە ئۇنىڭ مۇجادىلە سەپداشلىرىنىڭ كۆپ قىسمى دۈشمەنگە ئوق ياغدۇرۇپ تۇرۇپ شەھىد بولدى. تىرىك دۈشمەن قولىغا چۈشكەنلەر ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈلدى ياكى ئېغىر جىسمانى جازاغا تارتىلىۋاتىدۇ. قىسقىسى، بارىن ياشلىرى، قۇربانلىق قويىدەك ئۆلۈم نۆۋىتىنى كۈتۈپ تۇرۇشتىن، دۈشمەننى ئۆلتۈرۈپ تۇرۇپ ئۆلۈشنىڭ قانچىلىك شەرەپلىك ئۆلۈم ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت سىگنال بىلەن، شەرقىي تۈركىستاندىكى ۋەتەنپەرۋەر ياش ئەۋلادلارغا يېڭى كۈرەش شەكلىگە ئاتلىنىش جاسارىتىنى بېغىشلىدى. بۇ، شەرقىي تۈركىستاندا

مۇستەملىكىچى ھاكىمىيەتكە قارشى قەلبىدە غەزەپ ـ نەپرەت ئۇرغۇپ تۇرغان مىليونلارچە ئىنسانغا ئىلھام ۋە جاسارەت مەنبەسى بولماقتا. دېمەك، ئاجىز خەلقىمىز، دۈشمەن قانچىلىك كۈچلۈك بولسىمۇ ئۇنىڭغا زەربە بەرگىلى بولىدىغانلىقىنى، ھەددىدىن ئارتۇق بوزەك قىلىپ كەتكەندە «توختا» دەپ ۋاقىرغىلى بولىدىغانلىقىنى بۈگۈن يەنە بىر قېتىم ئۆگەندى.

بۈگۈن شەرقىي تۈركىستان ۋەزىيىتى مۇددەتسىز پارتلايدىغان بىر بومبىغا ياكى بىر تال سەرەڭگىنى ياندۇرۇپ تاشلىسا، كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئوت دېڭىزىغا ئايلىنىدىغان پايانسىز ئورمانغا ئوخشايدۇ. بۇ بومبىنىڭ مۇددەتتىن بۇرۇن پارتلىشىنىڭ، بۇ ئورماننىڭ ۋاقتسىز ئوت ئېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشىمىز، كۈچىمىزنى بىھۇدە ئىسراپتىن ھەر زامان مۇھاپىزەت قىلىشىمىز لازىم. ئەمما بارىن روھى ھەر مىنۇت ئىسىمىزدىن چىقماسلىقى كېرەك.

2 ـ بارىن ئىنقىلابىنىڭ خىتاي خەلقىگە بولغان تەسىرى

شەرقىي تۈركىستانغا ھېچ كەلمىگەن، شەرقىي تۈركىستان ھەققىدە بىلمىگە ۋە چۈشەنچىگە ئىگە بولمىغان مىليارت جۇڭگولۇقلار، شەرقىي تۈركىستاندىكى مىللىي تەڭسىزلىك ۋە بۇ تەڭسىزلىك نەتىجىسىدە كېلىپ چىققان مىللىي زىددىيەتنىڭ قانچىلىك ئېغىر، قانچىلىك خەتەرلىك نوقتىلارغا بېرىپ يەتكەنلىكىدىن خەۋەرسىز، ئەمما، بېيجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈز بەرگەن ھەممە ئىشتىن خەۋىرى بار. شەكىلدە شەرقىي تۈركىستانغا بېرىلگەن ئاپتونومىيە، شەرقىي تۈركىستان ئۈچۈن، شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئۈچۈن ئەمەس. ۋاڭ جېن، ۋاڭ ئىنماۋلارغا ۋە ئۇلارنىڭ ئورنىغا كەلگەنلەرگە بېرىلگەن ئالاھىدە ئىمتىيازدۇر. شەرقىي تۈركىستانغا كېلىپ يەرلەشكەن، كېلىۋاتقان ۋە كېلىدىغان

جۇڭگولۇق بەزى كۆچمەنلەرگە بېرىلگەن ئالاھىدە ھەق - ھوقۇقتۇر.

يېقىنقى يۈز يىل ئىچىدە باي بولۇش سەۋداسىغا مۇپتىلا بولغان دۇنيا كۆچمەنلىرى ئامېرىكىغا ئېقىپ بارغىنىغا ئوخشاش، يېقىنقى 50 يىل ئىچىدە باي بولۇش ۋە ھوقۇق تۇتۇش سەۋداسىغا مۇپتىلا بولغان جۇڭگولۇقلار شەرقىي تۈركىستانغا ئېقىپ كەلدى. مەجبۇرى ۋە ئالداپ ئەكەلگەن كۆپ سانلىق كۆچمەنلەر بۇنىڭ سىرتىدا، ئەلۋەتتە. بېيجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تەشۋىق - تەرغىباتى بىلەن كەلگەن بۇ مىڭ - مىڭ ئىنسانلارنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ئارزۇ قىلغان ھوقۇقىنى، ئارزۇ قىلغان بايلىقنى ئىگە بولدى. ئۇلارنى ھوقۇقىغا ئىگە قىلىش، باي قىلىش بەدىلىگە يەرلىك خەلق ھوقۇقسىز قالدى. يوقسۇل قالدى. بۇلارنى ئاز كۆرگەندەك، شەرقىي تۈركىستانغا دەسلەپتە كەلگەندە ئاجىز، ئورۇق ۋە ئادەمنىڭ ئىچىنى ئاغرىتقۇدەك دەرىجىدە مۇلايىم بولغان جۇڭگولۇقلار، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھاۋاسىدا نەپەس ئېلىپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئۆيلىرىدە ئولتۇرۇپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئاش - ئوزۇقلىرىنى يەپ بىر ، ئىككى يىل ئۆتمەي - دە ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىغا كۈچ - قۇۋۋەت، يانچۇقىغا پۇل، روھى ھالىتىگە بىر ئۈستۈنلۈك پەيدا بولۇشىغا ئەگىشىپ، كۆپ سانلىق كۆچمەن جۇڭگولۇقلاردا بىر خىل پىسخولوگىيىلىك ئۆزگىرىش پەيدا بولىدۇ. يەنى شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھاۋاسى، ئاش - ئوزۇقى ئۇلارغا رېئاكسىيە (گومىڭ) قىلىدۇ. بۇ رېئاكسىيە ئۇلارنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرىدە، بۇ ۋەتەننىڭ ئىگىلىرى بولغان يەرلىك خەلققە نەپرەت، ئۆچمەنلىك ۋە ئۇلارنى تۆۋەن كۆرۈش بولۇپ ئىپادىسىنى تاپىدۇ. نېمىشقا بۇ خىل پىسخولوگىيىلىك كېسەل ئوتتۇرىغا چىقتى؟ نېمىشقا دوستلۇق ئورنىغا دۈشمەنلىك، مۇھەببەت ئورنىغا نەپرەت يەر ئالدى؟

يەرلىك خەلقنى ئۇلارنىڭ كۆزىگە نادان، ياۋايى، قابىلىيەتسىز، شور پېشانە كۆرسەتكەن كۆز ئەينەك، ئۇلارغا بېيجىڭ ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن قىلىنغان ھەدىيەدۇر. «بوزەكنى بوزەك قىلمىساڭ

قىيامەتتە سورىقى بار» دېگەندەك جۇڭگو ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن بوزەك قىلىنغان مىللەت، جۇڭگو كۆچمەنلىرى تەرىپىدىن ھەم بوزەك قىلىنىشى نورمال بىر ھالغا كەلدى. بارىن ئىنقىلابى جۇڭگودىكى ۋە شەرقىي تۈركىستاندىكى بەزى ۋىجدانلىق خەنزۇ زىيالىلىرى ۋە جامائەت ئەربابلىرىغا ئىنسانلار ئارىسىدا نەپرەت ياراتقۇچىلار نۆۋىتى كەلگەندە ئۆزلىرى ياراتقان نەپرەتنىڭ قۇربانى بولىدىغانلىقىنى ئېنىق ھېس قىلدى.

نەپرەت نەپرەتنى، ئۆلۈم ئۆلۈمنى باشلاپ كېلىدۇ. بارىن ئىنقىلابىدىن كېيىن چەتئەلدىكى جۇڭگو دېموكراتىك ھەرىكىتىنىڭ بەزى رەھبەرلىرى، شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ چەتئەلدىكى بەزى تەشكىلاتلىرىغا، جۇڭگودا سوتسىيالىستىك تۈزۈم يىقىلىپ، دېموكراتىيىگە ئۆتۈش جەريانىدا شەرقىي تۈركىستاندا خەنزۇ ۋە يەرلىك مىللەتلەرنىڭ ئىچىدىكى بىگۇناھ خەلقنىڭ ئۆزئارا نەپرىتىدىن قان تۆكۈلۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىش توغرىسىدا تەكلىپلەردە بولۇشىمۇ تەسادىپىي ئەھۋال ئەمەس. زوراۋانلار ھەقىقەتكە ئەمەس، كۈچكە تايىنىدۇ، ئەمما زوراۋانلارنىڭ قولىدىن كۈچ كەتكەندە، ئۇلار ئۆزلىرى ياراتقان نەپرەت دېڭىزىدا ئۆزلىرى غەرق بولىدۇ.

بارىن ئىنقىلابى بۇ مەنتىقىنىڭ كىچىك بىر سىگنالى سۈپىتىدە جۇڭگو ھۆكۈمىتىنى زۇلۇمدىن ۋاز كېچىشكە، كۆچمەن خەنزۇ خەلقىنىمۇ بۇ زۇلۇمنى قوللاشتىن ۋاز كېچىشكە ئۈندەش بىلەن تارىختا ئۇنتۇلماس سەھىپە قالدۇردى.

ئەمما شۇنى ئەسلىتىپ ئۆتەيكى، ئۇرۇمچىدىكى مىللەتارست ھۆكۈمەت بىلەن بېيجىڭ بۇ ۋەقەدىن ھېچ ئىجابى دەرس ئالغىنى يوق. بارىن ۋەقەسىدىن كېيىن، ۋاڭ ئىنماۋ بىلەن سۇڭ خەنلياڭنىڭ بېيجىڭدە جاڭ زېمىن ۋە لى پىڭغا ۋەقە ھەققىدە دوكلات قىلغاندىن كېيىنكى مۇنۇ سۆھبىتىگە دىققەت قىلايلى:

ۋاڭ ئىنماۋ: شىمالى شىنجاڭ خەنزۇ ئاھالىسى نوپۇسى

جەھەتتىن كۆپ سانلىقنى ئىگەللەيدۇ، شىمالىي شىنجاڭدا ئەبەدىي تىنچلىق قولغا كەلتۈرۈلدى. جەنۇبىي شىنجاڭدا خەنزۇ ئاھالە نوپۇسى جەھەتتە كۆپ سانلىقنى ئىگەللەيدىغان ئەھۋالغا كىلىسە، ھىچ بولمىسا 50 يىل ئىچىدە شىنجاڭدا ئەبەدىي تىنچلىققا كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ.

لى پىڭ: پىلاننى سىلەر تۈزۈڭلار، كىرەكلىك ياردەمنى بىز قىلىمىز... بىز بۇ سۆھبەتتىن شۇنى كۆرۈپ ئالالايمىزكى، جۇڭگو ھاكىمىيىتى مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ چارىسىنى شەرقىي تۈركىستاندا خەنزۇ ئاھالىنىڭ سانى جەھەتتىن مۇتلەق كۆپ سانلىقنى ئىگىلەشكە باغلايدۇ. مىللىي زۇلۇم ۋە مىللىي تەڭسىزلىك، يىلدىن - يىلغا ئىغىرلىشىۋاتقان يوقسۇللۇقنى ھەل قىلىش ئۇلارنىڭ ئەقلىنىڭ بىر بۇرجىكىگىمۇ كىرىپ قويغىنى يوق.

ۋەتەندىكى ۋە ۋەتەن سىرتىدىكى بەزى شەرقىي تۈركىستانلىقلار جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى مىللىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشىغا ئۈمىد بىلەن قارىماقتا. بىز ئۇلارنىڭ بۇ خام خىيالىدىن ۋاز كىچىش ئۈچۈن بۇ پاكىت يىتەرلىك دەپ سانايمىز. كوممۇنىستىك پارتىيە جۇڭگودا قەبرىگە كۆمۈلمەستىن تۇرۇپ، نە جۇڭگو خەلقى ئەركىنلىككە ئىرىشىشى، نە جۇڭگونىڭ مۇستەملىكىسى ئاستىدىكى مىللەتلەرنىڭ ئۆز ھوقۇقلىرىنى قولغا ئىلىش يولى ئىچىلىشى مۇمكىن ئەمەس.

3 - بارىن ئىنقىلابىنىڭ تاشقى دۇنياغا بولغان تەسىرى

بۈگۈن دۇنيادا، جۇڭگو، شىمالىي چاۋشەن ۋە كۇبادىن باشقا ئىنسان ھوقۇقى مەسىلىسىنى دۆلەتنىڭ ئىچكى مەسىلىسى دەپ قارايدىغان بىرمۇ دۆلەت قالمىدى. بارىن ئىنقىلابى ئەينى

زامانىدا شەرقىي تۈركىستانلىق ئىنسانلارنىڭ ھەق ـ ھوقۇقىنى ئاياق ئاستى قىلىشقا قارشى ئىسيان بولغىنى ئۈچۈن، دۆلەت دىكتاتۇرىسىغا قارشى خەلق نارازىلىقىنى بىلدۈرۈشتە بۇ خىل ئىسياندىن باشقا قانۇنى بىر يولنىڭ ھەم يوقلۇقىنى ياخشى بىلگەن دۇنيا جامائىتى، بولۇپمۇ پۈتۈن دۇنيادا كۈچلۈك تەسىرى بار مەتبۇئات، تېلېۋىزور ئىستانسىلىرى بارىن ئىنقىلابىنى ئاز دېگەندە ئىككى ئاي ئەتراپىدا دۇنيانىڭ كۆن تەرتىۋىدە تۇتتى. بارىن، يېقىنقى 50 يىل ئىچىدە شەرقىي تۈركىستاننى دۇنياغا تونۇتۇشتا، شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنى دۇنيا كۈن تەرتىۋىگە قويۇشتا پەۋقۇلئاددە ئەھمىيەتكە ئىگە بىر ھەرىكەت بولدى. ئامېرىكا، ئەنگىلىيە، فرانسىيە، گېرمانىيە، روسىيە، ياپونىيە، شىياڭگاڭ، تەيۋەن، تۈركىيە، سەئۇدى ئەرەبىستان، ھىندىستان قاتارلىق دۆلەت ۋە رايونلاردا، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئازاتلىققا بولغان ئۈمىد، ئىشەنچىسىدىن تېخىچە ۋاز كەچمىگەنلىكىنى يېزىپلا قالماستىن، شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ 20 ـ ئەسىردە ئىككى قېتىم دۆلەت قۇرغانلىقى، دۆلەتلىرى يىقىلغاندىن كېيىنمۇ، مىللىي دۆلەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن قىلغان ئىنقىلاب تارىخلىرىنى تەپسىلى تونۇشتۇردى. بولۇپمۇ، تۈركىيىدە يىگىرمىدىن ئارتۇق چوڭ گېزىتلەر بارىن ئىنقىلابى ھەققىدە ھەر كۈنى بىرىنچى سەھىپىلەردە خەۋەرلەر بەردى. يۈزلەرچە سىتون يازغۇچىلىرى ئۆز گېزىتلىرىدە، بارىن ئىنقىلابىغا ئەڭ يالقۇنلۇق ماقالىلىرى بىلەن مەدھىيە ئوقىدى. گېزىتلەر، زەيدۇن يۇسۇپ باشچىلىقىدىكى شەھىدلىرىمىزنىڭ رەسىملىرىنى تونۇشتۇرۇپ باستى.

ئىستانبۇل، ئەنقەرە، قەيسەرى شەھەرلىرىدە شەرقىي تۈركىستان ـ لىقلار تەرىپىدىن جۇڭگو مۇستەملىكىچىلىرىگە قارشى ئۇيۇشتۇرۇلغان نامايىشلارغا ئونمىڭلارچە تۈرك قېرىنداشلار پىدائى بولۇپ قوشۇلدى. مەركىزى لوندوندىكى ئىنسان ھەقلىرىنى قوغدىغۇچى ئالەم شۇمۇل

داۋاملىق تەشكىلات «كەچۈرۈم تەشكىلاتى» شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاياق ئاستى قىلىنغان ئىنسان ھوقۇقلىرى ھەققىدە پۈتۈن دۇنياغا دوكىلات تارقاتتى. ئامېرىكىدا چىقىدىغان، مىليۇندىن ئارتۇق تىرازغا ئىگە «نىيۇس ۋىك» (ھەپتىلىك ژۇرنال) بارىن ئىنقىلابى ھەققىدە، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئازاتلىق ھەرىكەتلىرى ھەققىدە تەپسىلى مەلۇماتلارنى يازدى. ئۇ ژۇرنالدا شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ ئازاتلىق ۋە مۇستەقىللىقىقا بولغان ئىشەنچى توغرىسىدا، شەرقىي تۈركىستانغا بارغان بىر ئامېرىكىلىق ساياھەتچى بىلەن قىلغان سۆھبىتىنى شۇنداق يازدۇ: «... مەن، ئۈرۈمچىنىڭ ئەردوچو دېگەن بازىرىدا كېتىۋاتاتتىم، ئوتتۇرا ياشتىكى بىر ئۇيغۇر كىشى، مېنىڭ ئالدىمنى توسۇپ ئۇيغۇرچە بىر نېمىلەرنى دېدى. مەن، پەقەت «ئامېرىكا» دېگەن گەپنى ئاڭلىدىم. باشقا گەپنى ئۇقالمىدىم، مەن: خەنزۇچە سىزنىڭ گېپىڭىزنى بىلەلمىدىم، دېدىم. سىز خەنزۇچە بىلەمسىز؟ دەپ مەندىن خەنزۇچە سورىدى. بىر ئاز بىلىمەن، دېدىم. ئۇنىڭ يېنىدا سەككىز ياشلاردا بىر ئوغۇل بالا بار ئىدى. ئۇ ئادەم ماڭا: سىز ئامېرىكىلىقمۇ؟ .... سىزگە شۇنى ئېيتىشنى خالايمەن. بۇ يۇرت بىزنىڭ، ئۇلارنىڭ ئەمەس، دەپ يولدا كېتىۋاتقان مىغ - مىغ خەن مىللىتىنى كۆرسەتتى. ئۇلارنى بۇ ۋەتەندىن چىقىرىش يولىدا مەن ئۆلۈپ كەتسەم، بۇ ئوغلۇم مېنىڭ ئورنۇمنى باسىدۇ، مېنىڭ ئىنتىقامىمنى ئالىدۇ. دەپ يېنىدىكى سەككىز ياشلاردىكى بالىسىنى كۆرسەتتى. ئامېرىكىلىقلار بىزگە ياردەم قىلىسۇن! دېدى...

مەن، ئۈرۈمچىدە ئۇيغۇرلار بىلەن خەنلەرنىڭ تىللىشىۋاتقان، مۇشلىشىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. ئۈرۈمچىدە ئۇيغۇرلار ئاز بولىشىغا قارىماي، بىر ئۇيغۇر بىر خەن بىلەن ئۇرۇشۇپ قالسا، يولدا كېتىۋاتقان باشقا ئۇيغۇرلارمۇ كېلىپ خەننى ئۇرۇشقا ياردەملەشكەنلەرنى كۆردۈم. ئۇيغۇرلار ئاز بولسىمۇ، بۇ يەرنىڭ خوجايىنى ئۆزلىرى ئىكەنلىكىنى ھەر زامان خەنلەرگە ھېس قىلدۇرۇشقا تىرىشىدىغانلىقىنى ھېس

قىلدىم...» دەپ يازىدۇ. گەرچە 1950 - يىلدىن بېرى يۇرت ئېشىدا شەرقىي تۈركىستاننىڭ مىللىي يولباشچىلىرى مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا، ئىيسا يۇسۇپ ئالىپتېكىنلەرنىڭ يېتەكچىلىكىدە، شەرقىي تۈركىستاندىكى مىللىي زۇلۇم ۋە مىللەتنىڭ نەسلىنى قۇرۇتۇش ھەرىكىتى پۈتۈن تەپسىلاتى بىلەن دۇنيا جامائىتىگە ئاڭلىتىلغان بولسىمۇ، بىر مۇنچە چەتئەللىك دوستلاردا، بۇ قەدەر زۇلۇم بار ئىكەن، بۇ زۇلۇمغا قارشى نېمىشقا شەرقىي تۈركىستاندا، دۇنيانىڭ دىققىتىنى جەلىپ قىلغۇدەك بىر قارشىلىق ھەرىكىتى يوق؟ دېگەن سۇئاللار بار ئىدى. بارىن ئىنقىلابى يۇرت ئېشىدىكى مىللىي رەھبەرلىرىمىزنىڭ ھېسسىياتىغا ئەمەس، ھەقىقەتكە ئاساسلانغان ھالدا شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنى دۇنياغا تونۇتقانلىقىنى ئىسپاتلىدى. بولۇپمۇ، بارىن ۋەقەسىدىن كېيىن دۇنيا مەتبۇئاتىنىڭ دىققىتى شەرقىي تۈركىستانغا تېخىمۇ مەركەزلىشىشكە باشلىدى.

بارىن ۋەقەسى، كاشغەردە قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ 1934- يىلى يىقىلىشىدىن باشلاپ 1963 - يىلىغىچە ۋەتەننى تەرك ئېتىپ دۇنيانىڭ ھەر يېرىدە يەرلىشىپ ياشاشقا مەجبۇر بولغان بىر مىليوندىن ئارتۇق شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ ۋەتەننىڭ تەقدىرى مەسىلىسى ئۈستىدە قايتىدىن بىر يەرگە جەم بولۇپ، ھەر قايسى تەشكىلات ۋەكىللىرى ۋە جامائەت ئەربابلىرى ۋەكىللىرى، ۋەتەن سىرتىدا تۇنجى قېتىم 1992 - يىلى 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنىدىن 15 - كۈنىگىچە ئىستانبۇلدا «شەرقىي تۈركىستان مىللىي بۈيۈك قۇرۇلتىيى» نى ئېچىشقا تۈرتكە بولدى.

قەھرىمان بارىن خەلقى ئازاتلىققا تەلپۈنگەن بارلىق شەرقىي تۈركىستانلىقنىڭ ئېپتىخارى، غۇرۇرى، ئۈلگىسىدۇر.

بارىن ئىنقىلابىنىڭ ئەڭ ئىلغار تەرىپى تەشكىللىك ۋە ئۇزۇل - كېسىل بولۇشىدۇر. شەھىدلەر ئۆلمەيدۇ. بارىن شەھىدلىرى ئاللاھ ھۇزۇرىدىمۇ ھاياتتۇر، خەلقىمىزنىڭ قەلبىدىمۇ ھاياتتۇر.

مىللىتىمىز ئىچىدىكى تېخى ئويغانمىغان بەزى كىشىلەر شۇنى بىلىشى لازىمكى، خىتايدىن قورقۇپ ئەللىك يىل ياشىغان بىر ئادەمگە، خىتاي ھۆكۈمىتى «بىزدىن قورقۇپ ئەللىك يىل ياشىدىڭ، بۇنىڭ مۇكاپاتى ئۈچۈن ساڭا يەنە ئەللىك يىللىق ئۆمۈرنى قوشۇپ بىرەيلى، يۈز يىل ياشا» دەپ كاپالەتلىك بەردىمۇ؟ خىتايلاردىن قورققانلارمۇ، ئىلگىرى - ئاخىرى بولۇپ ئوخشاش قەبرىلەرگە كۆمۈلدى. تۇغۇلۇش بىلەن ئۆلۈش مۇتلەق خۇدانىڭ ئىلكىدىدۇر. ئۆزىنى مۇسۇلمان دەپ ھېسابلىغان ھەر قانداق ئادەم بۇ مەنتىقىغە ئىشىنىشى كېرەك. ئەمما، دۈشمەندىن قورقۇپ ئۆز ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا باش ئەگكەپ ئاۋازسىز بۇ دۇنيادىن ئۆتكەنلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنتۇلۇپ كەتتى. ئۇنتۇلمىغانلار يەنىلا ۋەتىنى ئۈچۈن، مىللىتى ئۈچۈن، ئېتىقادى ئۈچۈن قەھرىمانلارچە شەھىد بولغانلار بولدى. بىز بۈگۈن «سادىر دەپ ئېتىم قالدى، بەش بالام يېتىم قالدى» دەپ ناخشىلارنى ئېيتىمىز. سادىر پالۋان بەش بالىسىنىڭ يېتىم قېلىشىنى بىلىپ تۇرۇپ جەڭگە كىرمىگەن بولسا، ئازاتلىق ئۈچۈن ھاياتىنى پىدا قىلمىغان بولسا، خەلقىمىز يۈز يىلدىن بېرى سادىر پالۋاننى خاتىرىلەپ كېلەمتى؟ نۇزۇگۇم، سادىر پالۋان، غېنى باتۇر، ئوسمان باتۇر، زەيدۇن يۇسۇپلەر... مىللىتىمىز بىلەن بىللە ئەبەدىي ياشايدۇ. ۋەتەن سۆيگەنلەرنىڭ ئۆمرى ۋەتەنگە ئوخشاش ئۇزۇن ۋە ئەبەدىي بولىدۇ.

بىر ۋەتەن، ئۇ ۋەتەننى سۆيگەنلەرگە ئامانەت قىلىنىدۇ. ۋەتەننى ئۇنۇتقانلار ئۇ ۋەتەن تەرىپىدىن، ئۇ ۋەتەننىڭ ئەۋلادلىرى تەرىپىدىن ئۇنتۇلۇشى تەبىئىي بىر ھادىسىدۇر.

بارىن ئىنقىلابىنىڭ ئونىنچى يىلى[1]

(ئەسلىمە)

ئابدۇرەھمجان ئابدۇررەشىد

«بىر مىللەتنىڭ مەۋجۇتلۇقى ۋە ئىنسانىي قىممىتى ئۇنىڭ نوپۇس سانى، ئۆتمۈشتىكى مەدەنىي مىراسلىرى، شائىر، يازغۇچى، دانىشمەنلىرى بىلەن ئەمەس، بەلكى تولۇپ - تاشقان مىللىي غۇرۇر، پۈتمەس - تۈگىمەس روھىي جاسارەت، تەسلىمسىز مىللىي ئىرادە بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.»

زەيدۇن يۇسۇپ 1990 - يىلى 1- ئاي كاشغەر

چۆل - باياۋانلاردىكى ياۋايى ھايۋاناتلارنىڭمۇ سانى، سۈپىتى ۋە نەسلى قوغدىلىۋاتقان، رەھىم - شەپقەتلىك، مەدەنىيەتلىك بۈگۈنكى يېڭى دەۋردە تاشقى دۇنيا بىلەن ئىنسانىي مۇناسىۋىتى پۈتۈنلەي ئۈزۈلۈپ كەتكەن، ئىپتىدائىي ياشاش شارائىتىدىنمۇ مەھرۇم بولىۋاتقان قاراڭغۇ تۇمان ئاستىدىكى ئۇيغۇر مىللىتىنى خۇددى

(1) بۇ ماقالە «شەرقىي تۈركىستان ياشلىرى» ژۇرنىلىنىڭ 2000 – يىللىق 2 – سانىدىن ئەينەن كۆچۈرۈپ ئېلىندى.

تاشقى ئالەمدىن يەر شارىغا بومبا چۈشكەندەك ئەڭ تاسادىپى، ئەڭ كۈچلۈك ئىنكاس بىلەن دۇنيانىڭ سىياسى سەھنىسىگە ئېلىپ چىققان شەرەپلىك بارىن ئىنقىلابى بۇ يىل ئون ياشقا كىردى. ئەمما ئۇ ئۆسمۈرلۈك، سەبى مەزگىلىدە ئەمەس، بەلكى نەۋقىران يىگىتلەردەك جاسارەتكە ۋە پىشقەدەم بوۋايلاردەك تەجرىبىگە ئىگە بولۇپ قالدى.

ۋەتىنىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن بىر نىيەت، بىر مەقسەتتە بارىن يېزىسىغا توپلاشقان بىر قانچە نەپەر ئىنقىلابى قەھرىمانىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن 1989 - يىلى 10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى بارىن يېزىسىنى ۋاقىتلىق مەركەز قىلغان ھالدا شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى قۇرۇلدى. بۇ تەشكىلاتنىڭ نىزامنامىلىرى، پروگراممىلىرى تەپسىلى بېكىتىلىپ، تەشكىلاتنىڭ ۋاقىتلىق باش رەئىسلىكىگە زەيدىن يۈسۈپ سايلاندى. نىزامنامىدىكى بەلگىلىمە بويىچە باش رەئىس مۇتلەق ئالى ھوقۇققا ئىگە ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن رەئىسنىڭ تەكلىۋىگە بىنائەن تەشكىلاتنىڭ مەركىزى ھەيئەتلەر سانى كۆپەيتىلدى ۋە كېڭەيتىلىپ ئەزا قوبۇل قىلىش ماقۇللاندى.

تەشكىلات قۇرۇلۇپ بىر ئايغا يەتمىگە ۋاقىت ئىچىدە ھەيئەت ئەزالىرىنىڭ ئىدىيىسىدە جىددى بۆرۈلۈش يۈز بەرمەكتە ئىدى. ئۇلار ھەپتىلەپ داۋاملاشتۇرغان ھەر بىر ئايرىم ماۋزۇدىكى مۇزاكىرىلەردە، تالاش - تارتىشلاردا مۇھىم نەتىجىلەرگە ئىگە بولاتتى. لېكىن ھەر قانداق بىر مەركىزى پىكىردە زەيدىن يۈسۈپ ئۈستۈنلۈكنى ئىگەللەيتتى.

تەشكىلاتنىڭ سىياسى ئۆرگىنى سۆپىتىدە پارتىيە تەسىس قىلىش ھەققىدىكى مۇنازىرىلەردە ھەيئەتلەر تەرىپىدىن سابىق «تەڭرىتاغ ياشلىرى پارتىيىسى»، سابىق «شەرقىي تۈركىستان خەلق پارتىيىسى» ۋە «دېموكراتىك ياشلار پارتىيىسى» قاتارلىق

پارتىيىلەرگە ۋارىسلىق قىلىش ياكى يېڭىدىن تەسىس قىلىش تەكلىپلىرى قويۇلدى. ئەمما يالغۇز زەيدۇن يۇسۇپ «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام پارتىيىسى»نى ئوتتۇرىغا قويدى ھەمدە بارلىق ھەيئەتلەرنىڭ قارشىلىق مەۋقەسىگە مۇنداق رەددىيە بەردى:

— بىز بارىن يېزىسىغا داۋاملىق مەجلىس ئاچقىلى، ئۆزئارا تالاش - تارتىش قىلغىلى ۋە ئۆشرە - زاكات، سەدىقە ئېھسانلارنى يىغىپ، ئىقتىساد توپلاپ، يۇرتمۇ - يۇرت تاماشا قىلغىلى يىغىلمىدۇق. پەقەت مىللىتىمىزنى، ۋەتىنىمىزنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن تەشكىلات قۇرۇۋاتىمىز، پارتىيە قۇرۇۋاتىمىز، بىز قانداقلا بىر تەشكىلات قۇرمايلى، قانداقلا بىر پارتىيە قۇرمايلى، دۈشمەن بىزنى ئاياپ قويمايدۇ. سىلەر تەكلىپ قىلىۋاتقان پارتىيىلەر خەلقتىن ئايرىلغان، بېكىنمە، تۇرغۇن ھالدىكى ئىشخانا پارتىيىلىرى ئىدى، شۇنداقتىمۇ دۈشمەن ئاياپ تەكچىگە ئېلىپ قويمىدى. ئەمما، «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام پارتىيىسى» بولسا ھەم يېڭى، ھەم قەدىمى بىر مەۋجۇتلۇقتۇر. بۇ پارتىيە بوۋىمىز سۇلتان ساتۇق بىلەن ۋەتىنىمىزگە يىلتىز تارتقان، مىللىتىمىزنىڭ روھىغا سىڭىپ كەتكەن. ۋارىسلىق قىلىشقا لاياقەتلىك ئېقىم پەقەت شەرقىي تۈركىستان ئىسلام پارتىيىسىدۇر. ئەگەر بىز مىللىتىمىز چۈشەنمەيدىغان، قوبۇل قىلالمايدىغان تۈيۈق كوچىغا كىرىپ قالىدىغان بولساق، ئۇ چاغدا ھېچ نەرسە يارىتالمايمىز، ھېچ نەرسىگە ئېرىشەلمەيمىز.

ئۇنىڭ ئالماستەك ئۆتكۈر پىكرى ئالدىدا ھەيئەتلەر سىمايتەك ئېرىپ، ھەممەيلەن شەرتسىز ھالدا شەرقىي تۈركىستان ئىسلام پارتىيىسىنى ماقۇللىدى. ئەمما كۈندىن - كۈنگە مۇرەككەپلىشىپ مېڭىۋاتقان تەشكىلاتنىڭ ئىچكى ۋەزىيىتى پەقەت زەيدۇن يۇسۇپنىڭ قارارىغا باغلىنىپ قالغان ئىدى.

89 - يىلى 11 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا زەيدۇن يۇسۇپ ھەيئەتلەر

يىغىنىنى چاقىردى. ئۇ ھېچ كىم ئويلىمىغان يەردىن تەشكىلات پروگراممىسىدىكى: «شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى دۈشمەنگە قارشى ئۆزىنىڭ سوزۇلغان، يوشۇرۇن سىياسىي ھەرىكەت قىلىدۇ» دېگەن ماددىنى ئېلىپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا: «شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى دۈشمەنگە قارشى ناھايىتى جىددىي، ئوچۇق ئاشكارا قوراللىق ھەرىكەت قىلىدۇ» دېگەن ماددىنى كىرگۈزۈشنى تەلەپ قىلدى. بۇ پىكىرگە كۆپچىلىك قارشى تۇرغان بولسىمۇ، ئاخىرىدا زەيدۇن يۇسۇپنىڭ قارارى ئىشقا ئاشتى. يەنى 1990 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە قارشى قوراللىق ئۇرۇش قوزغاش رەسمىي قارار قىلىندى.

زەيدۇن يۇسۇپ ھەر قانداق جىددىي بىر پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويغان ھامان ھەيئەتلەرنىڭ كۆپچىلىكى: سەن مىللىتىمىزنى ئوتقا ئىتتىرىپ قويماقچى بولىۋاتىسەن، دۈشمەن كۆپ ۋە كۈچلۈك، بىز بولساق بەك ئاز ۋە ئاجىز. شۇڭا شارائىتنى يېتىلدۈرۈش، پۇرسەت كۈتۈش كېرەك دەپ پەخەس بولۇشنى تەلەپ قىلاتتى. لېكىن زەيدۇن يۇسۇپ ئۇلارغا يوچۇق قالدۇرماي جاۋاب بېرەتتى:

ـــ سىلەرگە ئوخشاش پەخەسچىلەر تۈپەيلىدىن ناھايىتى قىسقا مەزگىل ئىچىدە دۈشمەن شۇنداق كۈچىيىپ كەتتى. ھازىر دۈشمەن يىراق خىتايدىن كەلمەيدۇ، بەلكى خىتاي جاھانگىرلىرى بىزنىڭ مەھەللىمىزدىن، جەمەتلىرىمىزدىن، ھەتتا ئاتا ـ ئانىلىرىمىزدىن، پۇشتىمىزدىن تامغان باللىرىمىزدىن، قوينىمىزدىكى ئاياللىرىمىزدىن بىزگە قارشى دۈشمەن يېتىشتۈردى. بىز نېمە يېتىلدۈرەلىدۇق. ئەكسىچە ھەممە نەرسىمىزنى يوقاتتۇق. بىز پۇرسەت كۈتۈشنى بىلمەيمىز. شارائىت يېتىلدۈرۈشنى بىلمەيمىز. چۈنكى بۇ مىللەت بۇلغانغان، روھىغا قۇللۇق تامغىسى بېسىلىپ كەتكەن، روھى تەسلىم بولغان مىللەت. بۇ قەدەر كېرەكسىز، بۇ قەدەر سېسىق نەرسىنى تازىلاش كېرەك، ئوتقا تاشلاپ كۆيدۈرۈش

كېرەك، بۇلارنىڭ روھىغا بىسىلغان قۇللۇق تامغىسىنىڭ داغلىرىنى پەقەت ئوتتا كۆيدۈرۈپ تازىلاش كېرەك.

باشقىلارنىڭ: بىز قۇراللىق ئۇرۇش قىلىمىز دەۋاتىمىز، ئەمما بىزدە نە قورال يوق، نە پۇل يوق، زادى بۇ مەسىلىنى قانداق ھەل قىلىمىز، دېگەن تەنە سۇئاللىرىغا ناھايىتى ئاددىيلا مۇنداق جاۋاب بەرگەن ئىدى:

— ئەگەر بىز يەنىلا «يوق» دېگەن بۇ قەبىھ كەلىمىنى تەكرارلاۋېرىدىكەنمىز، يېقىن كېلەچەكتە بۇ مىللەت يوقۇلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن پۇلنى بايلاردىن، قورالنى دۈشمەندىن ئالىمىز.

تەشكىلات ئەزالىرى ھەربىي مەشىق ئېلىپ بارىدىغان مەيدانغا زەيدۇن يۈسۈپ ئەڭ ئاخىرقى قېتىم كەلگىنىدە ئەزالارغا نوتۇق سۆزلەپ مۇنۇلارنى دېگەن ئىدى:

— «بىزدە ھەقىقەتەن كۈچ يوق، قورال يوق، قورال سېتىۋالىدىغان پۇل يوق، لېكىن بىزدە ئالەمگە سىغمىغۇدەك ئىرادە، ئالەمچە غايە، چەكسىز غورۇر بار»، «بىزنىڭ بىردىنبىر يۆلەنچۈكىمىز ئاللاھ ۋە ئانا تۇپراق. ئەگەر ئۇرۇشتا قۇربان بولساق ئاللاھ رىزاسىغا ئېرىشىمىز، ئانا تۇپرىقىمىزغا كۆمۈلىمىز، ناۋادا غەلىبە قىلساق ئانا تۇپرىقىمىزغا ئىگە بولىمىز»، «بىزنىڭ ئىشىمىزنى مەنىستىمەيۋاتقان يىراق - يېقىندىكى بەزەن ئالىيجاناپلار ياكى بىزنىڭ جەڭ مەيدانىدا باتۇرلارچە قۇربان بولغانلىقىمىزنى ئاڭلايدۇ ياكى ئاي يۇلتۇزلۇق كۆك بايراقنىڭ كۆكتە جەۋلان قىلغىنىنى كۆرىدۇ.»

شۇنداق قىلىپ ھەربىي مەشىقلەر، ئىدىيىۋى تەلىم - تەربىيىلەر ۋە ئۇرۇش تەييارلىقى ناھايىتى جىددى ئېلىپ بېرىلدى. ھەر قايسى يۇرتتىن گەرچە ئىجابىي ئىنكاس كەلمىسىمۇ، لېكىن مۇناسىۋەت دائىرىسى كېڭەيمەكتە ئىدى.

تەشكىلاتنىڭ باش رەئىسى، پارتىيە باشلىقى ۋە ئۇرۇش قومان-

دانى قاتارلىق مۇھىم ۋەزىپىلەر زەيدۇن يۇسۇپقا يۈكلەنگەن ئىدى. ئۇنىڭ زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىشىگە قارىماي توپلانغان ئومۇمىي ئىقتىساد ئاران بەشمىڭ سوم بولدى. ئۇرۇش ئەسلىھەلىرى پەقەت 17 دانە چوڭ ـ كىچىك مىلتىق، تاپانچا، 64 دانە يەرلىك ئۇسۇلدا ياسالغان بومبا، 150 دانە قىلىچ، پىچاق، پالتا قاتارلىقلاردىن ئىبارەت ئىدى. بارىن ۋە باشقا قوشنا يېزىلاردىن تەقدىم ئېتىلگەن ئۇرۇش ئاتلىرى 20 تۇياققىمۇ يەتمەيتتى. ئومۇمىي ئەسكەر سانى بولسا 700 نەپەردىن ئارتۇق ئىدى. بۇ قەدەر ئاجىز ئەھۋالدا، دۇنيادىكى ئەڭ كۈچلۈك ئۇرۇش ئەسلىھەلىرىگە، پەۋقۇلئاددە ئۇرۇش تەجرىبىسىگە ئىگە خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە ئۇرۇش ئېچىش ئەينى ۋاقىتتا ھېچ كىمنىڭ تەسەۋۋۇرىغا سىغمىغاندەك، زەيدۇن يۇسۇپنىڭ ئەقلىدىنمۇ ئۆتمەيتتى. ئەمما ئۇنىڭ بىرلا غايىسى: «ماددى، مەنىۋى جەھەتتىن بۇلغىنىپ كەتكەن، روھى تەسلىم بولۇپ، خائىنلارچە ياشاشقا كۆنۈپ كەتكەن بۇ مىللەتنى ئۇرۇشقا باشلاپ كىرىش» ۋە «بۇ مىللەت تېخى تۈگىمىدى. تېخى روھى تەسلىم بولمىدى» دېگەن سادانى دۇنياغا جاكارلاش ئىدى.

زەيدۇن يۇسۇپ دائىم نەپرەتلىنىپ تىلغا ئالغان بۇ خائىن مىللەتنىڭ ئەپتى ـ بەشىرىسى يەنە بىر قېتىم ئىسپاتلاندى. ئۇرۇش باشلىنىشقا 19 كۈن قالغاندا تەشكىلاتنىڭ مەركىزى ھەيئەتلىرى ئىچىدىكى ساتقىنلار 90 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ئېلىپ بېرىلىدىغان ئۇرۇش پىلانىنى دۈشمەنگە پاش قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بارىن يېزىسىنىڭ ئەتراپى خىتاي ئەسكەرلىرى بىلەن قورشاۋ قىلىندى.

ناھىيىدىن ناھىيە باشلىقلىرى، پارتكوم باشلىقلىرى ۋە ناھىيىلىك تەشۋىقات خادىملىرى بارىن يېزىسىغا يېتىپ كېلىپ، دەرھال مۇستەملىكىچىلەرنىڭ ساختا سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىشقا باشلىدى. 4 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى زەيدۇن يۇسۇپ، مۇئاۋىن

باش قوماندان جامال مۇھەممەد تۇتقۇن قىلىنىپ، يېزىلىق ساقچى ئىدارىسىغا قاماپ قويۇلدى. لېكىن ھەر بىرى بىردىن باش قوماندان بولالىغۇدەك باتۇر ئەزىمەتلەر دەرھال قوزغىلىپ، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ نەق مەيداندا چاكارلىق قىلىۋاتقان ئەمەلدارلىرىنى تۇتقۇن قىلدى. ۋەزىيەت تېخىمۇ كەسكىنلىشىپ 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى تاڭ سەھەردە ئۇرۇش رەسمى باشلاندى. شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن ئۇرۇش توختىتىش ۋە دۈشمەن تەرەپتىن ئەسىرگە چۈشكەن كادىرلارنى قويۇپ بېرىش شەرتى بىلەن زەيدۇن يۇسۇپ ۋە جامال مۇھەممەد قويۇۋېتىلدى. ئەمما ئۇرۇش راسا ئەۋجىگە چىقتى. زەيدۇن يۇسۇپ ئېيتقاندەك ھەقىقەتەن نۇرغۇنلىغان خىل قۇراللار دۈشمەن ئارمىيىسىدىن ئولجا ئېلىندى.

4 - ئاينىڭ 6 - كۈنى چۈش ۋاقتى بىلەن باش قوماندان زەيدۇن يۇسۇپ جەڭ مەيدانىدا شەھىد بولدى. مۇنتىزىم ئۇرۇش شۇ ئاينىڭ 8 - كۈنى كەچقۇرۇنغىچە داۋاملىشىپ، ئومۇمەن باستۇرۇلدى. مۇھاسىرىدىن بۆسۈپ تاغلىق رايونلارغا چېكىنگەن ئاتلىق قىسىم شۇ ئاينىڭ 28 - كۈنىگىچە ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇردى.

شەرەپلىك بارىن ئىنقىلابى تارىخ سەھىپىسىدىنلا ئەمەس، مىللەتنىڭ بولغانغان، كىر باسقان قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالدى. زۇلمەت باسقان روھىيەت ئالىمىنى يورۇتتى. بۇ دەل ئىنقىلابى سەبداش، باش قوماندان زەيدۇن يۇسۇپنىڭ غايىسى ئىدى.

2000 - يىلى يانۋار گېرمانىيە

بارىندىكى قانلىق قىرغىن[1]

(5 ـ ئاپرېل بارىن ئىنقىلابى قۇربانلىرىنىڭ خاتىرە كۈنى)

ئابدۇرەھىم راھمان

كوممۇنىست خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ مۇقەددەس ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستان ئاقتۇ ناھىيىسىنىڭ بارىن يېزىسىدا مۇندىن 7 يىل بۇرۇن ــ 1990 ـ يىلى 5 ـ ئاپرېلدا ئېلىپ بارغان پۈتكۈل ئىنسانىيەت ئالەمىنىڭ غەزەپ ـ نەپرەتلىرىنى قوزغىغان دەھشەتلىك قىرغىننى ھەققىدە يېزىشتىن ئاۋۋال شۇ ۋاقىتتىكى ئومۇمى ۋەزىيەت توغرىسىدا ئاز ـ تولا توختىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

جاھاندىكى دېمۇكراتىك ھەرىكەتلەر بولۇپمۇ شەرقىي ياۋروپا بىلەن سابىق سوۋېت ئىمپېرىيەسى تەۋەسىدىكى دېموكراتىك ئۆزگىرىشلەر

---

(1) بۇ ماقالە قولىمىزدا ساقلىنىۋاتقان ئاپتورنىڭ ئۆز قول يازمىسى بويىچە ئەينەن ئېلان قىلىندى. باشقا يەردە ئېلان قىلىنغان ياكى قىلىنمىغانلىقىدىن خەۋىرىمىز يوق. ئاپتور قىرقىزىستاندا ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئۇيغۇرلاردىن بولۇپ، ئۇزۇن يىل ئالمۇتادا چىقىدىغان «يېڭى ھايات گېزىتى»نىڭ بېشكەكتە تۇرۇشلۇق مۇخبىرى بولغان شائىر ۋە يازغۇچىدۇر. ــ نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن.

مۇستەملىكىچىلەرنى تولىمۇ ساراسىمىغا سېلىپ قويىدى. جاھاندىكى ھېچ بىر ئىستىبدات ئۆز ھالاكىتىنىڭ يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى سەزمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس. رۇمىنىيە ئىستىبداتى چائۇ شېسكونىڭ ھالاكىتىنى كۆرگەن خىتاي ئەمەلدارلىرى ئۈيقىسىنى يوقاتقان ئىدى. بۇ خاتىرجەمسىزلىكنى ئۇلارنىڭ 1990 - يىلىنىڭ باشلىرىدا ئېلان قىلغان «شەرقىي ياۋروپا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ۋەزىيىتىدە بولغان ئۆزگىرىشلەر ھەققىدە ئوختۇرۇش» لىرىدىن تولۇق كۆرگىلى بولاتتى. «ئوختۇرۇشتا»: «نۆۋەتتە خەلقئارا مىقياستىكى سىنىپى كۈرەش مۇرەككەپ ۋە جىددى ئۆزگىرىش بولۇپ تۇرۇۋاتقان ۋەزىيەت ئاستىدا جاھانگىرلىكنىڭ ياۋروپادا «تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىش» سۈيقەستى ئىشقا ئاشتى. ئۇلار ئەمدى باشقا سوتسىيالىستىك دۆلەتلەرگە بولۇپمۇ دۆلىتىمىزگە قارىتا «تىنچ ئۆزگەرتىۋېتىش» سۈيقەستلىك ھەرىكەتلىرىنى تېخىمۇ ئېلىپ بارىدۇ... ئىلگىرى شىنجاڭغا قارىتا بۆلگۈنچىلىك ئېلىپ بارغان ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە غەربىي ئاسىيادىكى شەرقىي تۈركىستانچى تۈرلۈك تەشكىلاتلار ئەمدى شىنجاڭغا قارىتا مىللىي بۆلگۈنچىلىك ھەرىكەتلىرىنى تېخىمۇ كۈچەيتىدۇ...» دېيىلگەن. («ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش، مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇشقا ئائىت ئۆگىنىش ماتېرىياللىرىدىن تاللانما» ناملىق ئىچكى ماتېرىيالنىڭ 60 – 61 - بەتلەر. كېيىنكى ئىزاھاتلاردا قىسقارتىپلا «تاللانما» دېيىلىدۇ.)

ھەقىقەتەن ئۇلار شەرقىي تۈركىستان، تىبەت، ئىچكى موڭغۇلىيە قاتارلىق مۇستەملىكىلىرىدىن ئايرىلىش ۋاقتى يېتىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىشىپ ئارامىنى تامامەت يوقىتىشقان ئىدى. چۈنكى خىتاينىڭ ھەممە دەۋرىدىكى ئەمەلدارلىرىنىڭ قېنىغا سىڭىپ كەتكەن بىر ئومۇمى ئوخشاشلىقى بار: ئۇ بولسىمۇ ھاكىمىيەت كەتسىمۇ ھاتتا خىتاي زېمىنىنىڭ بىرەر پارچىسى كەتسىمۇ، مۇستەملىكىنى قولدىن بېرىۋەتمەسلىك. مانا شۇ يول بىلەن ئىككى

ئەسىردىن بىرى ئۆز مۇستەملىكىلىرىنى چىڭ تۇتۇپ كەلدى.

بىراق خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ رايىغا بىقمۇرىدىغان زامانىنىڭ كېتىۋاتقانلىقىنى سەزمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس. شۇنداق بولسىمۇ ئۆزلىرىنىڭ تەبىئىتىگە خاس جاھىللىقى بىلەن مۇستەملىكىلىرىنى قولدىن بەرمەسلىك ئۈچۈن چىن تىرنىقى بىلەن تىرەجمەكتە.

بېيجىڭ ۋە ئۈرۈمچى شەھەرلىرىدە مۇستەملىكىچىلەر پارتىيە، ھۆكۈمەت مەسئۇللىرى يىغىنلىرىنى ئۆتكۈزۈپ ئۇنىڭدا قىلىشقان سۆزلىرى پىكرىمىزگە دەلىل بولالايدۇ.

1990 ـ يىلى 15 ـ فېۋرال كۈنى مەملىكەتلىك مىللىي ئىشلار كومىتېتى باشلىقلىرى يىغىنىدا سۆزلىگەن جاڭ زىمىن: «خەلقئارادىكى ئەكسىيەتچى كۈچلەر ۋە مەملىكەت ئىچىدىكى بەزى دۈشمەن ئۇنسۇرلار بۇزغۇنچىلىق قىلىش كويىدا بولىۋاتقانلىقىغا سەل قارىماسلىق كېرەك... ئىچكى، تاشقى بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلار ۋە ئەكسىيەتچى كۈچلەر بۇزغۇنچىلىق ھەرىكىتىنى ئەزەلدىن توختىتىپ قويغىنى يوق. تىبەتنى كۆزلەپ تۇرغان دالاي گۇرۇھى، شىنجاڭنى كۆزلەپ تۇرغان ئىيسا گۇرۇھى ۋە ئىچكى موڭغۇلىيەنى كۆزلەپ تۇرغان موڭغۇلىيە گۇرۇھى ئىككى يىلنىڭ ئالدىدا شۋېتسارىيىدە بىرلەشمە ئاپپارات قۇردى. يېقىندا ئۇرگان ژۇرنال تەسىس قىلدى. ھەتتا دالاي لاما بىزنىڭ شەرقىي ياۋرۇپا يولىدا مېڭىشىمىزنى ئاشكارا تەلەپ قىلدى....«يارىشىش» مەيدانىمىنى ئۆزگەرتىمەن، دەپ تەھدىت سالدى... ئىچكى موڭغۇلىيە، تىبەت، شىنجاڭدىكى ئەكسىيەتچىلەرنىڭ تۈۋلىغان شۇئارلىرى ئوخشاش: — «يادرو سىنىقى كېرەك ئەمەس»، «بايلىقلارنى تالان ـ تاراج قىلىشقا قارشى تۇرايلى»، «سىرتتىن كەلگەنلەرنى قوغلاپ چىقىرايلى» — دېيىشىدۇ، دەپ بىر ھازا بىلجىرلىغاندىن كېيىن: «... تەسادىپى يۈز بېرىدىغان ۋەقەلەرنىڭ لايىھەسىنى ئالدىن تۈزۈپ تەييارلىق

قىلىپ تۇرۇش كېرەك. تىرىشىپ تۇرلۇك بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتنى پىلانلىنىش باسقۇچىدا توسۇپ بىخ ھالىتىدە يوقىتىش كېرەك» دەپ بۇيرۇق قىلدى.» («تاللانما» 12 ـ، 16 ـ بەتلەر).

يۇقىرىدا ئېيتىلغان يىغىندا باش مىنىستىر لى پىڭمۇ سۆزگە چىقىپ خىتاي سىياسەتچىلىرىگە خاس ئەزمىلىك بىلەن ئۇزاق بىلجىرلاپ، كۆپ پوپوزىلارنى قىلغاندىن كېيىن سۆزىنى: «بۆلگۈنچىلىك، بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنى بىخ ھالىتىدە تۇگىتىشىمىز لازىم»، دەپ تۈگەتتى.

مانا شۇ بىرىنچى سېكرىتار ۋە باش مىنىستىرلارنىڭ ئاغزىدىن چىققان: «بىخ ھالىتىدە يوقىتىش» دېگەن ئىبارىلەر، لەنىتى «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دىن بۇيان باغرى چىلاشقىدەك قان ئىچمىگەن، شەرقىي تۈركىستاندىكى ۋاڭ ئېنماۋ باشلىق خۇنخۇمارلار ئۈچۈن يەنە بىر قېتىم توپىغىچە قان ئىچىشكە بېرىلگەن يوللانما ياكى رۇخسەتنامە ئىدى.

شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ قېنىنى 45 يىلدىن بويان شوراپ تۇلۇم چاشقاندەك سەمرىپ، كۆزلىرى يۇمۇلۇپ شىلىلىسىگە قېزا باغلاپ كەتكەن بۇ قېرى ئىستىبدات ۋاڭ ئېنماۋ ئۆزىنىڭ مەركەزدىن دوپپا سورىسا باش ئەۋەتىپ بېرىدىغان ئادىتى بويىچە بېيجىڭدا جاڭ زېمىن ۋە لي پىڭلار ۋالاقلاشتىن بىر يىل بۇرۇن (1988 ـ يىلى 14 ـ مايدا) ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ھەيئەتلەر يىغىنىدا، شەرقىي تۈركىستان ۋەزىيىتى توغرۇلۇق كۆپلىگەن ئەنسىز خەۋەرلەرنى سۆزلەپ بۆلگۈنچىلىككە قارشى كۆرەشكە چاقىرغان ئىدى. مەۋجۇت زىددىيەتلەرنى ئۆزلىرىنىڭ مۇستەملىكچىلىك سىياسىتىنىڭ ئاقىۋىتى ئىكەنلىكىنى تەن ئالماي، ھەممە «گۇناھ» نى چەتئەلگە دۆڭگەپ ئادەتلەنگەن ۋاڭ ئېنماۋ: «شىنجاڭدىكى خەۋپ نەدىن كېلىدۇ؟» دېگەن سۇئالنى قويۇپ، ئۆزىلا: «مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى بۆلگۈنچىلەردىن، ئاساسلىقى چەتئەللەردىكى دۈشمەنلەر

ئېلىپ بېرىۋاتقان مىللىي بۆلگۈنچىلىك ھەرىكەتلىرىدىن كېلىدۇ» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. ئۇ ئۆز سۆزلىرىنى دەلىللەش ئۈچۈن يەنە: «چەتئەللەردە بۆلگۈنچىلىك ھەرىكەت ئېلىپ بېرىۋاتقان «شەرقىي تۈركىستان ۋەتەن قۇتقۇزۇش فرونتى»، «شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئىنقىلاب فرونتى»، «شەرقىي تۈركىستان ساخاۋەت فوندى»، «قازاق تۈركلىرى ساخاۋەت فوندى»، «يېڭى شەرقىي تۈركىستان مۇھاجىرلىرى جەمئىيىتى»، «دۇنيا ئىسلام بىرلەشمىسى»، «شەرقىي تۈركىستان، مانجۇرىيە، موڭغۇلىيە ۋە تىبەت بىرلەشمە كومىتېتى» لاردىن ئىبارەت يەتتە تەشكىلات ئىشلەۋاتىدۇ..» دەپ ئۆتتى. («تاللانما» 45 ـ، 46 ـ بەتلەر).

ئەپسۇسكى، چەتئەللەردە پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان ئاشۇ تەشكىلاتلاردىكى كىشىلەر چەتئەللىك بولماستىن، مۇستەملىكىچىلەر ئازاۋىدىن تۈرلۈك دەۋىرلەردە چەتئەللەرگە چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان. خىتاي بېسىۋالغان يەرلەرنىڭ ھەقىقى ئىگىلىرى ئىكەنلىكىنى ئۇلارنىڭ ئۆز ۋەتىنىنى مۇستەملىكىچىلەردىن ئازات قىلىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىشى ئىنسانى بۇرچى ئىكەنلىكىنى بۇ قىبرى ئىستىبدات ياخشى چۈشەنسىمۇ، ئەتەي ئاشۇنداق بورمىلاپ چۈشەندۈرۈشكە ئادەتلىنىۋالغان.

ئاتالمىش ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم بىرىنچى سېكرتارى سۇڭ خەنلياڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈز بېرىش ئېھتىمالى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان مىللىي ئازاتلىق ھەرىكەتلىرى ھەققىدە سۆزلەپ «شەرقىي تۈركىستان» مۇستەقىللىق بايرىقىنى كۆتۈرۈۋالغان ئىچكى، تاشقى بۆلگۈنچىلەرنىڭ شىنجاڭنىڭ ئومۇمىي ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇرۇشقا تەسىر يەتكۈزۈۋاتقان ئاساسى خەۋپ ئىكەنلىكىنى سەگەكلىك بىلەن تونۇۋېلىشىمىز لازىم. بىزنىڭ بۇنداق دېگەنلىكىمىز نىشانىمىز ئوق ئاتقانلىق ئەمەس، بەلكى تولۇق ئاساسقا ئىگە. بۆلگۈنچىلىك ھەرىكىتى ئوبىكتىپ مەۋجۇت. شىنجاڭدا بۆلگۈنچىلىك بىلەن

بۆلگۈنچىلىككە قارشى ھەرىكەت ئەزەلدىن توختاپ قالغان ئەمەس. بەزىدە كەسكىنلىشىپ كەلدى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان خەلقئارا چوڭ كىلىماتىنىڭ تەسىرىدىن كومپارتىيە رەھبەرلىكىنى ئاغدۇرۇش، سوتسىيالىزمنى ئاغدۇرۇش، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش مەقسەت قىلىنغان نەق ئەكسىلئىنقىلابىي ھەرىكەتلەر باش كۆتۈرۈپ قالدى. مىللىي مۇستەقىللىق داۋاسى قىلىشقا قۇترىتىدىغان سىياسىي دىلولار كۆپەيمەكتە. بۇرۇن كەڭچىلىك بىلەن بىر تەرەپ قىلىنغان، ياكى قاماق مۇددىتى پۈتۈپ قويۇپ بېرىلگەن ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلات ئەزالىرى، مەسىلەن، «مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا» مەنئى قىلىنغان «شەرقىي تۈركىستان پارتىيە» سىنىڭ بەزى ئەزالىرى باش كۆتۈرۈپ پۇرسەت ئىزدەپ ھەرىكەت قىلماقتا. بولۇپمۇ يېقىندىن ئۇيۇشقان بەزى ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلاتلار تەشكىلى ۋە پروگراممىسى بولغان ھالدا ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش يولىدا سىياسىي سۈيىقەستلىك ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بارماقتا. «شەرقىي تۈركىستان» مۇستەقىللىقىنى تەرغىپ قىلىدىغان، شۇنىڭدەك پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتكە زەھەرخەندىلىك بىلەن ھۇجۇم قىلىدىغان ئەكسىيەتچىل شۇئارلار، تەشۋىق ۋاراقلىرى، چوڭ ـ كىچىك خەتلىك گېزىتلەر پۈتۈن شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا كۆرۈلمەكتە» دېدى. («تاللانما» 109 ــ 110 ـ بەتلەر).

سۇڭ خەنلياڭ تەن ئالغاندەك شەرقىي تۈركىستاندىكى مىللىي ئازاتلىق ھەرىكىتى توختىغان ئەمەس. ھەقىقەتتە توختىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى مۇستەملىكە ئازاۋىنى تارتىۋاتقان خەلق، ئۆزىنىڭ تولۇق مۇستەقىللىقىنى قولغا ئالمىغۇچە توختىمايدۇ، ئەلۋەتتە. ئەنە شۇ توختىماي كېلىۋاتقان مىللىي مۇستەقىللىق ھەرىكىتى 1990 ـ يىللارغا كەلگەندە يەنىمۇ يېڭى پەللىلەرگە كۆتۈرۈلدى. ئۇنىڭ سەۋەبلىرىنى چەتئەلدىن ئەمەس، مۇستەملىكىچىلەر ئۆزلىرىنىڭ قەبىھ سىياسىتىدىن ئىزدىشى

كېرەك. كوممۇنىست مۇستەملىكىچىلىرى ئۆزلىرىدىن بۇرۇنقى خىتاي ھۆكۈمرانلىرىدىنلا ئەمەس، جاھان مۇستەملىكە تارىخىدىكى ئەڭ ياۋۇز مۇستەملىكىچىلەردىن نەچچە ھەسسە ئېشىپ كەتتى. ھېچ بىر مۇستەملىكىچى ئۆز مۇستەملىكىسىنى كوممۇنىستلاردەك بۇلىغان ئەمەس. بۇ مۇستەملىكىسىگە كوممۇنىستلاردەك خىتاي توشۇغان ئەمەس. كوممۇنىستلاردەك كۆپ قان تۆككەن ئەمەس. كوممۇنىست مۇستەملىكىچىلىرى خەلقنى گادايلاشتۇرۇپلا قالماستىن، ھوقۇقسىز قوللارغا ئايلاندۇردى. ئىنسان ھوقۇقى تامامەن دەپسەندە قىلىندى. ئاتوم سىنىقى بىلەن خەلقىمىزنى زەھەرلەپ قىرغىننى ئازلىق قىلىپ «پىلانلىق تۇغۇت» دېگەن بىرنېمىنى باھانە قىلىپ بوۋاقلارنى بوغۇپ تاشلاشقا يەتتى. كەلكۈندەك كېلىۋاتقان خىتاي ئاققۇنلىرى ئىچىدە بۇ مۇقەددەس يۇرتنىڭ ئىگىلىرى ئەڭ ئاز سانلىق، ئەڭ نامرات، ئەڭ ھوقۇقسىز قۇللىرىغا ئايلىنىپ، مىللەت يوقۇلۇپ كېتىش خەۋپىگە كېلىپ، پىچاق سۆڭەككە يەتكەن چاغدا خەلق «يا ئۆلۈم يا كۆرۈم» دەپ كۆرەشكە ئاتلىنىشقا مەجبۇر بولدى. شۇنىڭ بىلەن شەرقىي تۈركىستاندىكى مىللىي ئازاتلىق ھەرىكەت سۈڭ خەنلىياڭ ئۆزى تەن ئالغاندەك ھەممە بولۇڭ - بۇشقاقلارغىچە ئەۋج ئېلىپ كەتتى.

جاي - جايلاردا قۇرۇلغان تەشكىلاتلار، گۇرۇپپىلار ئۆزئارا ئالاقە ئورنىتىپ، مەسلىھەتلىشىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۆز يەرلىرىدە قوزغىلاڭ ئۈچۈن ماددى ۋە مەنىۋى تەييارلىقلارنى كۆرۈشىۋاتقان بولۇپ، خىتاي جاللاتلىرى قانغا مىلىۋەتكەن بارىن يېزىسىمۇ بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس ئىدى.

شەرقىي تۈركىستاندا پات يېقىندا كۆتۈرۈلۈش ئېھتىمالى بولغان چوڭ كۆلەملىك قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا قادىر ئەمەسلىكىگە كۆزى يەتكەن ۋاڭ ئىنماۋ، سۈڭ خەنلىياڭ قاتارلىق خىتاي خونخۇمارلىرى بېيجىڭدىن: «بىخ ھالىتىدە يوقىتىش» نامى بىلەن قان ئىچىشكە

رۇخسەت ئالغاندىن كېيىن، پۇتكۇل شەرقىي تۈركىستان خەلقى چۈچۈگۈدەك بىر جاللاتلىقنى نامايىش قىلىش ئۈچۈن، قوزغىلاڭ جەريانلىرىنى سۈنئىي ھالدا تېزلىتىپ شۇ يەردىلا باستۇرۇپ، خەلقنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇۋېلىش ئۈچۈن قولايلىق جاي دەپ بارىن يېزىسىنى تاللىۋالغان ئىدى. بارىن خەلقى ئىلگىرى بىر قانچە قېتىم قوزغىلىپ مۇستەملىكىچىلەرگە ئۆزلىرىنى تونۇتقان ئىدى. قىرى تۈلكە ۋاڭ ئىنماۋ قەيەردە كۆپرەك قوزغىلاڭ بولسا شۇ يەرگە «مىللەتلەر ئىتتىپاقىنى ساقلاشتا ئۈلگىلىك ئورۇن» دەپ نام بەردى. بۇ نامغا شەھەرلەردىن خوتەن، ناھىيەلەردىن قاراقاش، يېزىلاردىن بارىن ئىگە بولغان ئىدى. ئەمەلىيەتتە بۇ ئورۇنلار مۇستەملىكىچىلىككە قارشى ھەركەتنى توختاتماي كېلىۋاتقان ئورۇنلارغۇ؟!

خىتاي مەككارلىرى خەلقنى ئالداپ، سىرتىدىن پەردازلاپ ھېچ ئىش بولمايۋاتقاندەك كۆرسىتىشكە تىرىشسىمۇ، دىققىتىنى بۇ جايلاردىن مىنۇتمۇ يىراقلاشتۇرمايتتى. خوتەن، قاراقاش، بارىن قاتارلىق جايلارنىڭ ناملىرى ئاتالغاندا، مۇستەملىكىچىلەر يۈرەكلىرىگە خەنجەر سانجىلغاندەك ھېس قىلاتتى. شۇڭا ئۈچۈنمۇ قوزغىلاڭنى سۈنئىي ھالدا تېزلىتىشنى دائىرىسى كىچىكرەك، قاتناش شارائىتى قولايسىز بىر بولۇڭ بارىن يېزىسىدىن باشلاشنى پىلانلاشتى.

بارىن يېزىسى — ئاقتۇ ناھىيە مەركىزىدىن 17 كىلومېتىر غەربىي جەنۇبغا جايلاشقان. كۆلىمى 1087 چاسا كىلومېتىر بولۇپ، ئاھالىسى خىتاي جاللاتلىرى قىرىۋېتىشتىن بۇرۇن 19659 كىشى ئىدى. تەۋەسىدە 14 مەمۇرى كەنت 63 تەبىئىي كەنت بولۇپ، بۇ تەۋەدىكى كىشىلەر ئاق كۆڭۈل، ساپ ۋىجدانلىق، ھالال ئەمگەكچىلەر ئىدى. شۇڭا ئۈچۈنمۇ ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھالال ئەمگەك مېۋىلىرىنى مۇستەملىكىچىلەرنىڭ بۇلاپ كېتىشىگە قارشى بىر قانچە قېتىم

قوزغالغان ئىدى:

1950 - يىلى بارىن 2 - يېزىسىنىڭ سابىق مۇئاۋىن باشلىقى ھېكىم تاش، يېزا خەلقى يېرىم ئاچ ھالەتتە ياشاۋاتقان شارائىتتا خىتايلار يېزا ئاشلىقىنى ئېچىكىرىگە توشۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ غەزەپلىنىپ ئۆزىنىڭ يېقىن ئادەملىرى بىلەن ماشىنىلارنى توسۇپ ئاشلىقنى چۇشۇرۇۋېلىپ، ئاچ - يالىڭاچ كەمبەغەللەرگە تارقىتىپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن مۇستەملىكىچىلەر ھېكىم تاشنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن ئىدى.

1969 - يىلى 16 - ئاۋغۇست كۈنى بارىن كوممۇناسىدىكى ئەزىز ئوسمان بەش يۈزدەك كىشىنى ئەگەشتۈرۈپ ئاقتۇ ناھىيىلىك قۇراللار بۆلۈمىدىن نۇرغۇن قۇرال - ياراقلارنى ئېلىپ چىقىپ كېتىپ تۆت كۈندىن كېيىن (20 - ئاۋغۇستتا) بارىن كوممۇنا ئىنقىلاب كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى مۇھەممەد ئىيسا مىڭدەك ئادەمگە يېتەكچىلىك قىلىپ، ناھىيىلىك قۇراللار بۆلۈمىگە باستۇرۇپ كىرىپ نۇرغۇن قۇرال - ياراقلارغا ئىگە بولغاندىن تاشقىرى قارشى چىققانلار بىلەن بىر مەيدان ئېلىشىپ مۇستەملىكىچىلەر تارىخىدا «20 - ئاۋغۇست ۋەقەسى» دەپ نام ئالغان ۋەقەنى يەنى مۇستەملىكىچىلەرنىڭ ئىچلىرىگە لەختە - لەختە قان ئۇيۇتىۋەتكەن ۋەقەنى پەيدا قىلىپلا قالماستىن، ياۋۇز جاللات ماۋزېدۇڭ شەخسەن يېتەكچىلىك قىلغان لەنىتى «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» نىڭ لۈكچەك ۋە جاللاتلىرى بىلەن ئاخىرغىچە ئېلىشىپ ئۇلارنىڭ شۇم ئاياقلىرىنى ئاقتۇ تەۋەسىگە يولاتمىغان ئىدى.

سوۋېت خەنلىياك ئۆزى تەن ئالغاندەك «شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىقى» نى تەرغىب قىلىدىغان ھەرىكەت ھەممە يەردە ئەۋج ئېلىۋاتقان شارائىتتا بارىن يېزىسىدىكى بىر تۈركۈم ئىلغار ياشلار ئويۇشۇپ، باشقا يەرلەردىكىلەر تەييارلىق قىلىۋاتاتتى. ئۇلار بىر تەرەپتىن تەشۋىق - تەرغىبات ئارقىلىق كىشىلەرنى سەپەرۋەر

قىلسا يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزلىرىنىڭ ئىمكانىيەتلىرى بويىچە قۇرال - ياراق ياساش ۋە سېتىۋېلىش ئىشلىرى بىلەن بەنت ئىدى. سۇڭ خەنلياڭ ئۆز دوكلاتىدا، ئۇ ياشلارنى 1989 - يىلىدىن باشلاپ «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام پارتىيىسى» قۇرغان، دەيدۇ. («تاللانما» 119- بەت.)

بۇلار راست شۇنداق پارتىيە قۇرغانمۇ ياكى ۋەتەن تەۋەسىدىكى شۇ نامىلىق پارتىيەنىڭ بارىن يېزىسىدىكى ئەزالىرىمۇ بۇ تەرەپى بىزگە نامەلۇم. بىزگە مەلۇمى، بارىن يېزىسىدا زەيدۇن يۇسۇپ، ئابدۇغەنى تۇرسۇن، جامال مۇھەممەد، ئىسھاق ھۇشۇر، ئابدۇرەھىم تۇردى. مۇھەممەد تۇردى، ئەھەد تىلىۋالدى، تۇرغۇن ئىسھاق، مۇھەممەد تۇرسۇن، سىدىق ھاجى ئىسھاق، ئابدۇللاھ قاسىم، رەھىمجان ئەھەد قاتارلىق ئىلغار ۋىجدانلىق ياشلار چوڭقۇر بىلىملىك زەيدۇن قارىنىڭ (زەيدۇن يۇسۇپ) يېتەكچىلىكىدە ۋەتەندە بولغۇسى مىللىي ئازاتلىق ھەرىكەت ئۈچۈن ئويۇشتۇرۇش ئىشلىرى بىلەن بىر قاتاردا يەرلىك ئۇسۇلدا مىلتىق، قىلىچ، گىراناتلارنى ياساش بىلەن ئۇلارنى ئىشلىتىشنى مەشىق قىلىش، باشقا جايلاردىكى تەشكىلاتلار بىلەن ئالاقە ئورنىتىپ پائالىيەتلىرىنى ئويغۇنلاشتۇرۇشنى نىيەت قىلىشقاتتى. تەشكىلاتتىكى ئونچە كىشى ئىچىدە ئابدۇرەھىم تۇردى، مۇھەممەد تۇرسۇندىن ئىبارەت ئىككى كىشىنى ئالاقە ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىشىمۇ پىكرىمىزنى تەستىقلايدۇ. شۇنداقلا سۇڭ خەنلياڭنىڭ ئۆزىمۇ تەستىقلايدۇ. قوزغىلاڭ ھەققىدە غەزەپ بىلەن دوكلات قىلغان سۇڭ خەنلياڭ: «...ئۇلار ھەتتا «بىز كۆرەش قىلىپ خىتايلارنى قوغلاپ چىقىرىشىمىز كېرەك... دۆلەت ئىچىدىمۇ، سىرتىدىمۇ بىزنى قوللايدىغانلار بار... بىز تەشكىللىنىپ بولدۇق، يۇقىرىدىن بۇيرۇق چۈشسىلا ھەرىكەت قىلىمىز..» دەپ غالجىرلىق بىلەن جار سېلىپ ھە دەپ ئەكسىلئىنقىلابىي جامائەت پىكرى توپلىغان» دەيدۇ. («تاللانما» 118- بەت.)

شۇنداقلا سوۋېت خەنلىياڭ «زەيدۇن يۇسۇپ جامائەت خەۋپسىزلىك ئورگانلىرى تاپالماي يۈرگەن قاغىلىقلىق قاتىل جىنايەتچى ئوبۇلقاسىمنى تېپىپ كېلىپ 1990 ـ يىلى 20 ـ مارتتىن باشلاپ كىشىلەرگە مىلتىق ئېتىش، قىلىچ چېپىش، گىرانات ئېتىش قاتارلىق ئۇرۇش مەشقلىرىنى ئۆگەتكۈزگەن» دەيدۇ. («تاللانما» 144ـ بەت.)

ئوبۇلقاسىمنىڭ ئىنقىلابچىلارغا ئۇرۇش ئەسلىھەلىرىنى ئىشلىتىشنى ئۆگىتىش ئۈچۈن 15 كۈن تولىمۇ يېتەرسىز ۋاقىت ئىدى، ئەلۋەتتە.

دېمەك، بارىندىكى تەييارلىق ئۈستىدىكى ئىنقىلابچى ياشلار شۇ كۈنلەردە قوزغىلىپ چىقىش ئويىدىن خېلىلا يىراق ئىدى. خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى باشقا يەرلەردىكىگە ئوخشاشلا بارىندىكى تەشكىلاتلاردىنمۇ خېلى بۇرۇن خەۋەردار ئىدى. كۆپ يىللار سىنىقتىن ئۆتكەن «ئۇرۇپ كىرگۈزۈش» ئۇسۇلى بىلەن بۇلارنىڭ ئىچىگىمۇ مىللىي مۇناپىقلارنى كىرگۈزۈۋېتىپ شۇلار ئارقىلىق قارا نىيەتلىرىنى ئىشقا ئاشۇردى...

باشتا 10دىن 20 دىن ساقچى كېلىپ تەشكىلات ئەزالىرىنى تۇتۇشقا باشلىغاندا خەلق ئۆز پەرزەنتلىرىنى جاللاتلار قولىغا بەرمەي ئۇلارنىڭ دەككىسىنى بەردى. كىمنى تۇتۇپ كېتىپتۇ دېسە، ئارقىسىدىن قوغلىشىپ بېرىپ، جاللاتلارنىڭ قوللىرىدىن قۇتۇلدۇرۇشتى. زەيدۇن يۇسۇپنى تۇتۇش ئۈچۈن بارغان بەش چېرىك قۇرال ـ يارىقىدىن ئايرىلىپ ياردار ياندى. شۇنداق قىلىپ دەسلەپتە 40 – 50 كېيىن 150 ـ 200 ئاخىرىدا 500 دەك جاللات بارىنغا كېلىپ خەلققە تەھدىد سالغاندا قەھرىمان بارىن ياشلىرى «يېتىپ قالغۇچە ئېتىپ قال» دەپ ئۇلار بىلەن ئۆزمۇ ئۆز ئېلىشىپ نۇرغۇنلىرىنى يەر چىشلىتىپ، كۆپلىرى ۋەتەن مۇستەقىللىقى ئۈچۈن جەڭ مەيدانىدا قۇربان بولۇشتى. مۇستەملىكىچىلەرنىڭ جاللاتلىرى

شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەممىلا يېرىدىن ئەمەس، ھەتتا ئىچكىرى خىتايدىنمۇ كېلىپ نوپۇسى 20 مىڭغا يەتمەيدىغان بىر يېزىنىڭ خەلقىنى قىرىشىپ بەردى. ئىچكىرى خىتايدىنمۇ جاللاتلارنىڭ ياردەمگە كەلگەنلىكىنى قانخور ۋاڭ ئېنماۋنىڭ 4 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى سۆزلىگەن سۆزىدىكى: «... قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا ياردەم كۆرسەتكەن لەنجۇ ھەربىي رايونىنىڭ سىياسى كومىسسارى ليۇشۇەن خۋا، مۇئاۋىن قوماندان دۇڭجەنلىڭلارغا رەھمەت»، ئېيتىشىدىن بىلىشكە بولىدۇ. شەرقىي تۈركىستاننىڭ جاي ـ جايلىرىدىن ۋە ئىچكىرى خىتايدىن كەلگەن سانسىز جاللاتلار شۇ دەرىجىدە ۋەھشىلىك بىلەن قەتلىئام قىلدىكى مەشھۇر جاللاتلار جاۋخۇي ۋە زوزۇڭتاڭلاردىن نەچچە ھەسسە ئېشىپ كەتتى. بۇ جاللاتلار بېسىپ ئۆتكەن يوللاردا بىرمۇ تىرىك جان قالدۇرماستىن 8 ـ يېزىنى گورىستانلىققا ئايلاندۇرۇۋەتتى. ھەتتا بۆشۈكتە ياتقان بالىلارنىمۇ پىلىمۇت بىلەن ئېتىپ، بۆشۈكلەرنى ئۆتمۇ تۆشۈك قىلىۋەتكەن...

خوتۇنلىرى قىز تۇغۇپ قالسىمۇ چەتئەلگە دوڭگەيدىغان خىتاي مۇتتەھەملىرىنىڭ دوڭگەشلىرىنىڭ ئاساسسىزلىقلىقىنى بۇ نۇۋەت ئۆزلىرى ئىسپاتلاپ قويدى. قانلىق باستۇرۇشتىن كېيىن قولغا چۈشكەن قۇراللار ھەققىدە سۆزلىگەن سۈك خەنلياڭ: «ئۇلار قۇرال ـ ياراق دورىلارنى مەخپىي سېتىۋالغان ۋە ياسىغان... قىسمىلىرىمىز ئۇلار ئۆزى يەرلىك ئۇسۇل بىلەن ياسىغان نۇرغۇن گىرانات، قول بومبىسى، پارتلاتقۇچ بومبا، قىلىچ قاتارلىق قۇراللارنى قولغا چۈشەردى. بۇ قۇرال ـ ياراق، ئوق ـ دورىلارنىڭ سانى ناھايىتى كۆپ، يېتەرلىك ئىكەن. بۇ ئۇلارنىڭ ئۇزاق مۇددەت تەييارلىق كۆرگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. گىراناتلىرىنىڭ بەزىلىرى چويۇندىن، بەزىلىرى پولات تۇرۇبىدىن ياسالغان، زەربە بېرىش كۈچى ناھايىتى زور ئىكەن. قىلىچلارنىڭ ئۇزۇنلىرى 60 سانتىمېتىر، قىسقىلىرى 30سانتىمېتىر بولۇپ، ئالاھىدە ياساشقان. نۇرغۇن كىشىلەر

يەرلىك گىرانات ئېتىش بويىچە مەخسۇس تەربىيىلەنگەن»، دەيدۇ. («تاللانما» 140 ـ بەت).

بىرەرمۇ چەتئەلدىن كەلگەن ئادەم، بىرەرمۇ چەتئەلدە ياسالغان قۇرال تاپالمىسىمۇ يەنە بۇ خىتاي مۇتتەھەملىرى ھەممىنىلا چەتئەلگە دۆڭگەپ، قوزغىلاڭلارنىڭ پەقەت ئۆزلىرىنىڭ قەبىھ مۇستەملىكىچىلىك سىياسىتىگە قارشى بولىۋاتقانلىقىنى تەن ئالغۇسى كەلمەيدۇ.

سوۋېت خەنلىياڭ مەلۇماتىدىن كېيىن خەلقىمىزنىڭ قۇرال ياساشنى ئۆگىنىپ قالمىغانلىقىنى ئاڭلاپ قانۇنى پەخىرلەنسەكمۇ، بۇ پەخىرلىنىشىنىڭ ئۆزىلا كۇپايە قىلمايدۇ. دېمەكچى بولغىنىم: ۋەتىنىدە مىڭلارچە قېرىنداشلىرىمىز ھۆرلۈك ـ ئازاتلىق ئۈچۈن ئەزىز جانلىرىدىن كېچىۋاتقان ۋاقىتتا ئەركىن دۇنيادا ياشاۋاتقان، ئۆزلىرىنى «ۋەتەنپەرۋەر» ئاتىۋالغان كىشىلەرنىڭ كۆپچىلىكى ئۆزلىرىنى بازارغا سېلىش بىلەن ئەۋارە، مىكيانمۇ بىر تۇخۇم بېرىۋېتىپ ئاندىن 10 ـ 20 ۋاقىرايدۇ. بەزىلەر شۇ مىكيانچىلىك بىر تۇخۇم بەرمەي تۇرۇپ ھەتتا بەزەن خەلقكە قارشى ئىش قىلىپ تۇرۇپ، شۇ خەلقنىڭ «لىدىرى بولىمەن» دەپ پۇتمىگەن ئۆينىڭ تۆرىنى تالىشىپ بىر ـ بىرىنىڭ يۈزلىرىگە پاتقاق چېچىش بىلەنلا قالماستىن، شەھەرمۇ شەھەرلا ئەمەس، ھەتتا دۆلەتمۇ دۆلەت يۈگۈرۈپ پىتنە ـ پاسات، بۆلگۈنچىلىك ئۇرۇغىنى چېچىپ، بىر خەلقنى بىر نەچچىگە بۆلۈۋېتىپ، دوستقا تاپا، دۈشمەنگە كۈلكە قىلماقتا. ئاخىرقى ھېسابتا دۈشمەن ئۈچۈن ئىشلىمەكتە...

«ۋەتەنپەرۋەرلەر» ئۆز ئۆزىنى بازارغا سالىدىغان ئىشلارنى قىسقارتىپ، ۋەتەن، مىللەت يولىدا قۇربان بولغان ۋە تۈرمىلەردە چىدىغۇسىز ئازاب چېكىۋاتقان جەسۇر قەھرىمانلىرىمىزنى ھەمىشە يادىمىزدا تۇتۇپ، قۇربان بولغانلارنى ئەسلەش بىلەنلا قالماستىن، شەرەپلىك ناملىرىنى تىكلەپ، تىرىكلىرىگە ئەمەلى مەدەت بەرگەن

بولساق ئۆزىمىزنى مىڭ قېتىم بازارغا سالغاندەك ئۇلۇغ ئىش بولغان بولاتتى.

مەن ۋەتەنداشلىرىم بىلەن تۆۋەندە ئىككى مەسىلىدە كېلىش-ۋالماقچىمەن:

بىرىنچىسى: بەزى ئۇشاق - چۈشەك مەتبۇئاتلاردا «بارىن دېھقانلار قوزغىلىڭى» دېگەن سۆزلەر پەيدا بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. بۇ ئىنتايىن ساۋاتسىزلىق. «دېھقانلا قوزغىلىڭى» بىلەن مىللىي ئازاتلىق قوزغىلىڭىنى پەرق قىلالماسلىق تامامەن ئەقىلسىزلىق. شۇنىڭ ئۈچۈن بارىن قوزغىلىڭىنى قەتئىي ھالدا «مىللىي ئازاتلىق قوزغىلىڭى» دەپ بېكىتىشىمىز، ئۇنىڭغا شامال كىرگۈزمەسلىكىمىز كېرەك.

ئىككىنچىسى: بىزنىڭ ياشلىرىمىزنىڭ كۆپ قىسمى خىتاي ۋەتەنپەرۋەرلىرىدىن لى دا جاۋ، فاڭ جىمىن، دۇڭ سۇڭ رويلا بىلەن رۇسلاردىن ئالېكساندىرما تورونسوۋ، ئولېگە كوشېۋوي، زوياكو سمىدىما نىسكايالارنى ياخشى بىلىدۇ. بۇ يامان ئىش ئەمەس ئەلۋەتتە. ئۆز قەھرىمانلىرىمىزنىڭ ئىسىم شەرىپلىرىنى بىلمەسلىك ئەلۋەتتە يامان ئىش. زەيدۇن يۇسۇپ باشلىق بارىن قەھرىمانلىرىنىڭ قىلغان ئىشلىرى تارىختا ئۆتكەن ھېچ بىر قەھرىمانلارنىڭكىدىن قېلىشمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنى ھەر بىر شەرقىي تۈركىستانلىق بىلىشى ۋە ئىسىم - شەرىپلىرىنى يادلاپ، روھىغا دۇئا قىلىشلىرى كېرەك. مەن ۋەتەن ئىچى ۋە سىرتىدىكى ھەممە ۋەتەنداشلىرىمغا ھەر يىلى 5 - ئاپرېل كۈنىنى «بارىن قۇربانلىرىنىڭ خاتىرە كۈنى» دەپ بېكىتىپ، ھەر يىلى بۇ كۈننى ھەممە جامائەت تەشكىلاتلىرى ھەتتا ھەر بىر ئائىلىلەردە خاتىرىلەشنى ئادەتكە ئايلاندۇرۇشنى تەكلىپ قىلغان بولاتتىم. بارىن قەھرىمانلىرىنىڭ ئىسىملىرى يۇقىرىدا يېزىلغان بولسىمۇ كېيىنكى تەكلىۋىمنى قۇۋۋەتلەش يۈزىسىدىن تىزىمىنى قايتا يېزىشنى مۇۋاپىق كۆردۈم. (ھازىرچە

بىزگە مەلۇم بولغانلىرى):

1 - زەيدۇن يۇسۇپ (زەيدۇن قارى) 26 ياش، تەشكىلات باشلىقى.

2 - ئابدۇغەنى تۇرسۇن ئورۇنباسارى.

3 - جامال مۇھەممەد 28 ياش، ھەربىي قۇماندان.

4 - ئىسھاق ھۇشۇر ئارقا سەپ تەمىنات مەسئۇلى.

5 - ئابدۇرەھىم تۇردى.

6 - مۇھەممەد تۇرسۇن 23 ياش بۇ ئىككىسى ئالاقە ئىشلىرىغا مەسئۇل.

7 - مۇھەممەد تۇردى بىرىنچى تۇركۇم جەڭچىلەرگە مەسئۇل.

8 - ئەھەد تىلىۋالدى ئىككىنچى تۇركۇم جەڭچىلەرگە مەسئۇل.

9 - ئوبۇلقاسىم ئىبراھىم ئاتلىق جەڭچىلەرگە مەسئۇل.

10 - تۇرغۇن ئىسھاق.

11 - سىددىق ھاجى ئىسھاق 26 ياش.

12 - ئابدۇللاھ قاسىم 30 ياش.

13 - رەھىمجان ئەمەت پارتلىتىش ئىشلىرىغا مەسئۇل.

بۇلارنىڭ ئىچىدىن زەيدۇن يۇسۇپ، ئىسھاق ھوشۇر، ئابدۇرەھىم تۇردى، مۇھەممەد تۇرسۇن قاتارلىق يىگىتلەر بىرىنچى كۈندىكى جەڭدىلا (1990 - 5 - ئاپرېل) ھازىرچە بىزگە ئىسمى مەلۇم بولمىغان بىر قانچە سەپداشلىرى بىلەن قەھرىمانلارچە شەھىد بولغان ئىدى. ياتقان يەرلىرى جەننەتتە بولسۇن، ئامىن!

قالغانلىرىنىڭ بىر قىسمى تۇرمىلەرگە تاشلىنىپ، بىر قىسمى قېچىپ كەتكەن ئىدى. بىراق كۆزگە قان تولغان خىتاي جاللاتلىرى قاچقانلارنى قوغلاپ يۈرۈپ ئىتتىشنى بىر نەچچە ئاي داۋام قىلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن كىملەرنىڭ جەسەتلىرى قەيەرلەردە قالغانلىقى ۋە كىملەرنىڭ قايسى تۇرمىلەردە ئازابلىنىۋاتقانلىقى

ھەققىدە سۆز ئېيتىش قىيىن. بەزى بىر «ئىچكى ماتېرىيال» لاردىكى ئانچە ـ مۇنچە سۆزلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا خىتايدا بارىن توغرۇلۇق يېزىلمايدۇ، كۆرسىتىلمەيدۇ. مۇخبىرلارمۇ بارالمايدۇ. ۋەتەن ئازات بولغاندا بۇ ھەقتە يازارمىز. ھازىرچە شەھىدلار روھىغا دۇئا قىلىپ، ھايات قالغانلىرىغا ئامانلىق ۋە چىدام تىلەش بىلەن ۋەزىپىمىزنى ئۆتەپ تۇرىمىز...»

بارىندىكى قوزغىلاڭ قانلىق باستۇرۇلۇپ يېرىم ئاي ئۆتكەندىن كېيىن (90 ـ يىل 21 ـ ئاپرېل) جاللات ۋاڭ ئىنماۋ: «بارىن يېزىسىدا يۇز بەرگەن توپىلاڭ قايتا يۇز بەرمەيدۇ، دېيىشكە بولمايدۇ. بىز باشقا جايلاردىمۇ يۇز بېرىشى ھەتتا بارىن يېزىسىدىكىدىنمۇ كەڭ دائىرىلىك، خارەكتېرى تېخىمۇ ئېغىرراق يۇز بېرىشى مۇمكىن، دەپ تەھلىل قىلىشىمىز كېرەك» دەپ ئۆزلىرىنىڭ ئەندىشىسىنى بايان قىلدى. («تاللانما» 84- بەت) بۇ ھەقىقەت. مۇستەملىكىچىلىك، ئىستىبدالىق زاۋاللىققا رەسمى يۇز تۇتتى. مىللىي مۇستەقىللىق ھەرىكىتىمىزنىڭ يالقۇنى مۇستەملىكىچىلەرگە تۇشمۇ تۇشتىن تۇتۇشىدىغان ۋاقىت يېقىنلاپ كېلىۋاتىدۇ. ئەنە شۇ كۇرەشلەردە ئۇزۇل ـ كېسىل غەلىبىگە ئېرىشىشىمىز ئۇچۈن بارىن روھى بىزگە ئۇلگە بولغۇسى.

ۋاڭ ئىنماۋ يەنە: «بارىندا نېمە ئۇچۈن قوزغىلاڭچىلار تەرەپكە ھەممىسى ئۆتۈپ كەتتى؟» دەپ سوئال قويۇپ، ئۆزىلا: «ئاساسى قاتلام پارتىيە رەھبەرلىكى ئاجىز، تەلىم ـ تەربىيە خىزمىتى ئاجىز بولغانلىقىدىن» دەپ ئاددىغىنا جاۋاب بەردى.

بىز ئۇنىڭغا دەيمىزكى: ياق، سىلەردە تەلىم ـ تەربىيە يېتىپ ئاشىدۇ. بارىندا خەلقنىڭ ئىنقىلابچىلارغا ئەگىشىپ كېتىشىدىكى سەۋەب شۇكى، 1 ـ ئۇلارنىڭ ئىشى ھەققانىي ئىش، 2 ـ سىلەرنىڭ سىياسىتىڭلار ۋەھشىلىكىڭلار چېكىدىن ئاشتى. 20 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشاۋاتساڭلارمۇ ئوتتۇرا ئەسىر مۇستەبىتلىكىدىن

كىچەلمەيۋاتىسلەر، 3 - 200 يىلدىن بىرى سىلەرگە بويسۇنماي كەلگەن بۇ خەلق ئۆزىنىڭ ئىنسانلىقىنى، ھەممە ئىنسانلارغا ئوخشاش ئۆز تەقدىرلىرىنى ئۆزى ھەل قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى يەنىمۇ ياخشى چۈشەندى. شۇنىڭ ئۈچۈن بارىندىكى ئىنقىلابقا خەلق تولۇق قوشۇلۇپ كەتتى. سىلەر بارىننى قانغا مىلىۋېتىپ خەلقنىڭ تېخىمۇ غەزەپ - نەپرىتىنى ئاشۇردىڭلار، خالاس. بۇ غەزەپ - نەپرەت سىلەرنىڭ ھالاكىتىڭلارنى تېزلىتىدۇ، ئەلۋەتتە.

1997 - يىلى 21 - يانۋار بىشكەك (قىرغىزىستان)

بىزنىڭ بارىن

ئورخۇن ئوغلى[1]

ھۆرمەتلىك ۋەتەنداشلار، بۇ يىل 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە قارشى باتۇرانە كۈرەش روھى نامايەن قىلىنغان مەشھۇر بارىن ئىنقىلابىنىڭ 6 يىللىق خاتىرە كۈنى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن «بىرلىك» ژورنىلى پۈتۈن شەرقىي تۈركىستانلىقلار نامىدىن، كۈرەشچان بارىن خەلقىغە بولغان ئالىي ھۆرمىتىنى ۋە يالقۇنلۇق يۈرەك سالىمىنى ئىزھار قىلىدۇ! ھەمدە ئۆز خەلقىنىڭ مىللىي غۇرۇرىنى، ئىمانىنى، ۋىجدانىنى ۋە شان - شەرىپىنى قوغداش يولىدا قىممەتلىك ھاياتىدىن ئايرىلغان شەھىدلىرىمىزنى، خىتاينىڭ دەھشەتلىك زىندانلىرىغا مەھكۇم بولغان باتۇر ئەزىمەتلىرىمىزنى مەڭگۈ قايغۇ ئىچىدە ياد ئېتىدۇ! شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئۇرۇق - تۇغقان، بالا - چاقىلىرىغا جانابى ئاللاھتىن بەخت - سائادەت ۋە كۈچ - قۇۋۋەت

(1) بۇ ماقالە ئورخۇن ئوغلى دېگەن «تەخەللۇس» بىلەن بارىن ئىنقىلابىنىڭ ئالتىنچى يىللىق مۇناسىۋىتى بىلەن يېزىلىپ، «بىرلىك» ژۇرنىلىنىڭ 1996 – يىل 1 – سانىدا ئېلان قىلىنغان — نەشىرگە تەييارلىغۇچىدىن.

تىلەيدۇ!

ھەممىمىزگە مەلۇمكى، بۇندىن 6 يىل بۇرۇن، يەنى 1990 - يىلى 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ دەھشەتلىك زۇلمى ئاستىدا ھايۋان كەبى ياشاشتىن ئۆلۈمنى ئەۋزەل كۆرگەن قەيسەر بارىن خەلقى مۇستەبىت كوممۇنىست ھۆكۈمىتىگە قارشى ئومومىيۈزلۈك قوزغىلىپ چىققان ئىدى. ئەينى چاغدا كەتمەن - گۈرجەك قاتارلىق ئىپتىدائىي قوراللار بىلەن قوراللانغان جەسۇر بارىن خەلقى، چىش تىرنىقىغىچە زامانىۋى قوراللار بىلەن قوراللانغان فاشىست خىتاي ئارمىيىسى بىلەن قانلىق جەڭ قىلىپ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي زۇلۇمغا تىز پۈكمەيدىغان قەيسەر روھىنى پۈتۈن دۇنياغا نامايەن قىلدى ھەمدە پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە شانلىق ئۆلگە يارىتىپ بەردى.

گەرچە بۇ ۋەقەگە ئارىدىن 6 يىل ئۆتكەن بولسىمۇ، ئەمما بارىن روھى پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان زېمىنىنى قاپلاپ خىتاي ھۆكۈمىتىگە قارشى مىللىي كۈرەش تارىختىن بۇيانقى ئەڭ جانلىنىش باسقۇچىغا كىردى. نۆۋەتتە بارىن شەھىدلىرىنىڭ ئىسسىق قېنى بەدىلىگە قولغا كەلگەن مىللىي ئويغىنىش روھىنىڭ خۇشپۇراق چېچەكلىرى پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان زېمىنىنى قاپلىدى.

بارىننىڭ بۈگۈنكى قىياپىتى ۋە بارىن خەلقىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان خەلقى جىددىي قىزىقىۋاتقان ۋە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان مەسىلىلەرنىڭ بىرى. 6 يىل بۇرۇنقى قانلىق قىرغىنچىلىقتا خىتاي ھۆكۈمىتى ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى فاشىستىك ئەپتى - بەشىرىسىنى ئاشكارىلاپ، سانسىزلىغان مۇنتىزىم ئارمىيىسىنى، ژاندارما ۋە خەلق ئەسكەرلىرىنى ئىشقا سېلىپ، مىڭدىن ئارتۇق نوپۇسقا ئىگە ئالقانچىلىك بارىن يېزىسىنى قان كۆلىگە ئايلاندۇرغان ئىدى. بۇ جەرياندا نەچچە يۈزلىگەن بارىن خەلقى شەھىد بولغان ۋە مىڭلىغان بىگۇناھ خەلق دەھشەتلىك زىندانلارغا تاشلانغان ئىدى.

خىتاي فاشىستىك ئارمىيىسى بۇنىڭ بىلەنلا قانائەتلىنىپ قالماي بارىن يېزىسىنى غايەت زور ھەربىي گازارمىغا ئايلاندۇرۇۋېلىپ، «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى ئاختۇرۇپ تۇتۇش» باھانىسىدا، ئۇچۇرغانلا يەرنى دەسسەپ ـ چەيلەپ، ئۇرۇپ ـ تۇزلەپ، بارىن يېزىسىنى بىر خارابىلىققا ئايلاندۇرۇپ قويغان ۋە پۈتۈن يېزىنىڭ دېھقانچىلىق ۋە سودا ـ سېتىق ئىشلىرىنى پالەچ ھالغا چۈشۈرۈپ قويغا ئىدى. بۇنىڭ بىلەن 1990 ـ يىلىغا قەدەر كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىمى 200 يۈەندىن (20 دوللار) ئاشماي كەلگەن نامرات بارىن خەلقى تېخىمۇ ئېغىر ئاچ ـ يالىڭاچلىق خەۋپىگە دۇچ كەلگەن ئىدى. بۇ قېتىمقى چوڭ قىرغىنچىلىقتىن كېيىن كوممۇنىست خىتاي ھۆكۈمىتى «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تەل ـ تۆكۈس تازىلاش» باھانىسىدا شەرقىي تۈركىستاننىڭ جەنۇبىدىكى پۈتۈن ھەربىي قىسىملىرىنى، ژاندارما ـ ساقچىلىرىنى ۋە يېزا ئىگىلىك 1-،2 ـ، 3 ـ، 5 ـ، ۋە 6 ـ دىۋىزىيىلىردىكى خىتاي خەلق ئەسكەرلىرىنى ئومۇمىيۈزلۈك سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈپ ئاقسۇ، ئاتۇش، كاشغەر، خوتەن رايونلىرىنى قاتتىق مۇھاسىرە ئاستىغا ئالدى ھەمدە بۇ رايونلاردا ئومومىيۈزلۈك «بارىن ئەكسىلئىنقىلابچىلىرىنى قوغلاپ تۇتۇش» ھەركىتى ئېلىپ باردى. بارىن يېزىسىغا قاراشلىق ئاقتۇ ناھىيىسىگە تۇتىشىدىغان پۈتۈن يول ـ ئېغىزلارغا توساق قۇرۇپ، بارىن يېزىسىنىڭ تاشقى دۇنيا بىلەن بولغان ئالاقىسىنى پۈتۈنلەي ئۈزۈپ تاشلىدى. بۇ جەرياندا خىتاي قىسىملىرى ۋە ساقچىلىرىنىڭ قالايمىقان ئادەم تۇتىشى ئەۋج ئېلىپ، يەرلىك خەلقنىڭ ئىنسان ھەقلىرى ئېغىر ھالدا ئاياق ـ ئاستى قىلىندى. خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ياۋۇز قىلمىشى تاكى ھازىرغا قەدەر داۋام قىلىپ كەلمەكتە. بەزى سانلىق مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا بارىن ئىنقىلابى يۈز بەرگەندىن تارتىپ تاكى ھازىرغىچە، بارىن يېزىسىدا ۋە كاشغەر ۋىلايىتىگە تەۋە كاشغەر يېڭى شەھەر، كاشغەر كونا

شەھەر، يېڭىسار، مەكىت، پەيزاۋات، يوپۇرغا، مارالبېشى، ياركەند، پوسكام، قاغىلىق ناھىيىلىرىدە ئىككى مىڭدىن ئارتۇق كىشى، «بارىن ئەكسىلئىنقىلابى ھەرىكىتىگە قاتناشقان، ياردەم بەرگەن، ھېسداشلىق قىلغان، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى يوشۇرۇپ قويغان» دېگەنگە ئوخشاش تۈرلۈك بەدناملار بىلەن قولغا ئېلىنىپ تۈرمىلەرگە تاشلانغان. بۇلاردىن 200 دىن ئارتۇق كىشىگە ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلىنغان. ئەمدى بارىن يېزىسىنىڭ ئۆزىگە كەلسەك، خۇددى يۇقىرىدا تىلغا ئېلىپ ئۆتكىنىمىزدەك، خىتاي ھۆكۈمىتى بارىن يېزىسىنىڭ تاشقى دۇنيا بىلەن بولغان ئالاقىسىنى پۈتۈنلەي ئۈزۈپ تاشلاش ۋە «بارىن» دېگەن بۇ مۇبارەك كەلىمىنى شەرقىي تۈركىستان خەلقىغە ئۇنتۇلدۇرۇش غەرىزىدە، تاكى يېقىنقى يىللارغىچە ھۆكۈمەتكە تەۋە رادىئو، تېلېۋىزىيە، گېزىت ـ ژۇرناللاردا بارىن ھەققىدە ھېچقانداق خەۋەر ـ ئۇچۇر بەرمەي كەلگەن ئىدى. ئەمما شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ بارىنغا ۋە بارىن خەلقىغە بولغان ھۆرمەت ۋە سېغىنىش تۇيغۇسىنىڭ ئومۇمى يۈزلۈك ئېشىشىغا ئەگىشىپ، خىتاي ھۆكۈمىتىمۇ ستىراتىگىيىسىنى ئۆزگەرتىشكە مەجبۇر بولدى ھەمدە ئۆزلىرىنىڭ بارىن خەلقىگە قىلغان «مېھرى ـ شاپائەتلىرى» نى ھەدەپ تەشۋىق قىلىشقا باشلىدى. شەرقىي تۈركىستان قورچاق ھۆكۈمىتىنىڭ ئەڭ چوڭ تەشۋىقات ئورگىنى بولغان «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ 1995 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنىدىكى سانىنىڭ 1ـ بېتىگە، «بارىن يېزىسىدا 500 دېھقان پارتىيىگە كىرىش ئىلتىماسى يازدى» دېگەن تېمىدا بىر پارچە مەخسۇس ماقالە ئېلان قىلىنىدى. بۇ ماقالىنىڭ باش قىسمىدا، كومپارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ بارىن خەلقىگە قىلغان «غەمخورلۇقلىرى» ۋە «شاپائەتلىرى» ئۈستىدە توختىلىپ ئەينەن مۇنداق دېيىلگەن:

«يېقىنقى بىر نەچچە يىلدىن بۇيان قىزىلسۇ ئوبلاستلىق ۋە ئاقتۇ ناھىيىلىك پارتكوم، بارىن يېزىسىدا يۈز بەرگەن ۋەقەنىڭ

ئاچچىق ساۋاقلىرىنى ئەستايىدىل يەكۈنلەپ، بۇ يېزىنىڭ پارتىيە قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىشنى مۇھىم ئىشلار تەركىۋىگە قويۇپ، يېزىلىق پارتكومنىڭ رەھبەرلىك بەنزىسىنى ۋاقتىدا ئۆزگەرتىپ تەشكىللىدى، يېڭى نۆۋەتلىك يېزىلىق ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىرىنى سايلاپ چىقتى، ئىدىيىسى ياخشى، رەزىل كۈچلەر بىلەن يۈرەكلىك كۈرەش قىلالايدىغان بىر تۈركۈم پارتىيە ئەزالىرىنى يېزا كەنت بەنزىلىرىگە كىرگۈزدى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە خەلق ئەسكەرلىرى، ياشلار ئىتتىپاقي، ئاياللار بىرلەشمىسى، ئامانلىقنى ساقلاش قاتارلىق تەشكىلاتلارنى تەرتىپكە سالدى ۋە قايتا قۇردى. بۇ ئارقىلىق پارتىيىنىڭ ئاساسي قاتلام تەشكىلاتلىرىنى ۋە كادىرلار قوشۇنىنى كۈچەيتتى. يېزىلىق پارتكوم پارتىيە ئىچىدىكى تۇرمۇشنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ، «ئۈچ يىغىن، بىر دەرس» تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۈردى. پارتىيە ئەزالىرى ئائىلىلەر بىلەن ئالاقە باغلاش تۈزۈمى ۋە پارتىيە ئەزالىرىنى دېموكراتىك باھالاش تۈزۈمىنى ئورناتتى، يېزىدىكى 389 نەپەر پارتىيە ئەزاسىنى قايتىدىن تىزىملاپ چىقتى.»

بۇ ماقالىنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسلانغاندا يەنە، ھۆكۈمەت بارىن يېزىسىنىڭ كوممۇنىستىك پارتىيە قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن 400 مىڭ يۈەن مەبلەغ سېلىپ، يېزىغا قاراشلىق 14 كەنتنىڭ ھەممىسىدە «پارتىيە ئۆيى» قۇرغان، دېھقانلارغا قارىتىلغان سوتسىيالىستىك ئىدىيىۋى تەشۋىقاتنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، يېزىدىكى 90 پىرسەنتتىن كۆپرەك ئائىلىگە رادىئو كانىيى بېكىتىپ، ھەر كۈنى ئىزچىل تۈردە دېھقانلارغا قارىتا كوممۇنىزم تەربىيىسى ئېلىپ بارغان.

بۇ ماقالىنىڭ ئاخىرقى قىسمىدا ئەينەن مۇنداق دېيىلگەن: «يېزىدىكى كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ روھى قىياپىتىدە ئۆزگىرىش چوڭ بولدى، ئۇلار باشلامچىلىق بىلەن ئىنتىزامغا بويسۇنۇپ،

قانۇنغا رىئايە قىلدى، باشلامچىلىق بىلەن توختام بويىچە ئاشلىق، پاختا سېتىپ بېرىش ۋەزىپىسىنى ئورۇنلىدى. پارتىيە قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش — بارىن يېزىسىنىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىقتىن يىلمۇ يىل مولھوسۇل ئېلىشىغا تۈرتكە بولدى. يېزا يويىچە ھەر بىر ئەمگەك كۈچىگە توغرا كېلىدىغان يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىم 550 يۈەنگە (تەخمىنەن 60 دوللار) يېتىپ، 1993 - يىلدىكىدىن 143 يۈەن ئاشتى.»

«شىنجاڭ گېزىتى» گە بېسىلغان بۇ ماقالىنىڭ ئومۇمىي مەزمۇنىغا نەزەر سالىدىغان بولساق، بارىن يېزىسىنىڭ ۋە بارىن خەلقىنىڭ نۆۋەتتىكى ئېچىنىشلىق قىياپىتى كۆز ئالدىمىزدا نامايەن بولىدۇ. دېمەك، مۇستەبىت خىتاي ھۆكۈمىتى بىر قانچە يىلدىن بۇيان، بارىن خەلقىنىڭ ئاچ - يالىڭاچلىق ھالىتىگە قىلچە پىسەنت قىلماي، پۈتۈن كۈچىنى بارىن دېھقانلىرىنىڭ ئىدىيىسىنى زەھەرلەشكە، روھى دۇنياسىنى زەئىپلەشتۈرۈشكە قاراتقان. شۇنداقلا شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئىنقىلابىنىڭ سىمۋۇلى بولغان بۇ مۇقەددەس تۇپراقنى غايەت زور كوممۇنىستىك پارتىيە مەكتىۋىگە ئايلاندۇرىۋېلىپ، بارىن خەلقىغە قارشى ئومۇمىيۈزلۈك ئىدېئولوگىيە ئۇرۇشى ئېلىپ بارغان. بۇندىن باشقا يەنە ئۆزىنىڭ سادىق غالچىلىرىنى ۋە مىللىي مۇناپىقلارنى سەپەرۋەر قىلىپ، ئۇلارنى پۈتۈن بارىن يېزىسىنىڭ ھەر بىر بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرىغىچە ئورۇنلاشتۇرۇپ، بارىن خەلقىنى قاتتىق سىياسىي نازارەت ئاستىغا ئالغان. ماھىيەتتە بولسا، بارىن يېزىسىنى ئەڭ چوڭ ئۈستى ئوچۇق سىياسىي تۈرمىگە ئايلاندۇرۇپ قويغان. خىتاي ھۆكۈمىتى يەنە قىلچە نومۇس قىلماي، بارىن خەلقىنىڭ ھازىرقى ئەمگەك كۈچىگە توغرا كېلىدىغان يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىمنى 60 دوللار قىلىپ كۆرسەتكەن ھەمدە بۇنى ئۆزلىرىنىڭ بارىن خەلقىغە قىلغان ئەڭ چوڭ «شاپائىتى» دەپ بايان قىلغان. ھازىر دۇنيانىڭ ئەڭ

نامرات رايونىدىمۇ بارىن خەلقىدەك پەۋقۇلئاددە تۆۋەن كىرىم بىلەن ياشاۋاتقان ئىنسانلارنى تېپىش قىيىن بولسا كېرەك. دۇنيادىكى بارلىق يەر ئاستى ـ يەر ئۈستى تەبىئىي بايلىقلارغا ساھىب بولغان شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ بۇ ئېچىنىشلىق قىياپىتىدىن بىز خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ ئىنسان قېلىپىدىن چىققان رەھىمسىز ئەپتى ـ بەشىرىسىنى ئېنىق كۆرىۋالالايمىز!

كوممۇنىست خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ يېقىنقى ۋاقىتتىن بۇيان تۇيۇقسىز كۈچەيتىشكە باشلىغان بارىن ھەققىدىكى تەشۋىقاتلىرىدىن شۇ نوقتىنى ئېنىق چۈشىنىۋېلىش مومكىنكى، خىتاي ھۆكۈمىتى ئۆز تەشۋىقاتلىرىدا بارىن دېھقانلىرىنىڭ «كوممۇنىستىك ئاڭ ـ سەۋىيەسى» نىڭ ئۆزلۈكسىز «كۈچىيىۋاتقانلىقىنى» ۋە كوممۇنىستىك پارتىيىگە كىرىشىنى «ئاكتىپلىق» بىلەن ئىلتىماس قىلىۋاتقانلىقىنى بايان قىلىش ئارقىلىق، بارىننىڭ ۋە بارىن خەلقىنىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئارىسىدىكى ئوبرازىنى خۇنۈكلەشتۈرۈشكە ۋە بارىننىڭ تەسىر دائىرىسىنى ئاجىزلىتىشقا ئۇرۇنغان. ئەمما، مەككار خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ بارلىق ئۇرۇنۇشلىرى پۈتۈنلەي بىكارغا كەتتى، ئەكسىچە بارىن روھى تېخىمۇ گۈللەپ ياشناپ، پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي زۇلۇمغا ۋە مۇستەملىكىچىلىككە قارشى كۈرەش قىلىش قىبلىنامىسىگە ئايلاندى.

نۆۋەتتە، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەممىلا يېرىدە يالقۇنجاشقا باشلىغان كۈرەش ئوچقۇنلىرى بارىن شەھىدلىرىنىڭ قېنىنىڭ بىكارغا ئاقمىغانلىقىنى، مىللەتنىڭ ھەم ۋەتەننىڭ ھۆر ـ ئازاتلىقى ئۈچۈن بارلىقىنى پىدا قىلغان غازى ۋە شەھىدلىرىمىزنى خەلقىمىزنىڭ مەڭگۈ ياد ئېتىدىغانلىقىنى تولۇق ئىسپاتلىدى.

بارىن روھىنى ياشنىتىش ۋە ۋارىسلىق قىلىش ھەر بىر شەرقىي تۈركىستانلىقنىڭ مۇقەددەس بۇرچى. شۇنداقلا تارىخى ۋەزىپىسى!

شۇنىڭغا ئىشەنچىمىز كامىلكى، كۆرەشچان، قەيسەر شەرقىي تۈركىستان خەلقى چوقۇم يەنە مىڭلىغان «بارىن» لارنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ ۋە ئاخىرىدا پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان زېمىنىنى بىر پۈتۈن بارىنغا ئايلاندۇرىدۇ!

جانابى ئاللاھ تائالا بارىن شەھىدلىرىنىڭ ياتقان يېرىنى جەننەت قىلسۇن، ئامىن!

بارىن ۋەقەسى

«شەرقىي تۈركىستان ئىسلام پارتىيىسى» ۋەقەسى
(1990 - يىل 10 - ئاي كاشغەر)

نىزامىددىن ھۈسەيىن

بارىن - ئەسلى نامى (كونا قورغان). ئاقتۇ بازىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان، يېزا مەركىزى ناھىيە بازىرىدىن 17 كىلومېتىر يىراق. يەر مەيدانى 1087 كۋادرات كىلومېتىر (ھازىرقى پوسكام ناھىيىسىدىن 9 - كۋادرات كىلومېتىرلا كىچىك) 1990 - يىلقى نوپۇسى 19 مىڭ 650. ھەممىسىلا دېگۇدەك ئۇيغۇر، قىرغىز. 1954 - يىلى يىگىسارىدىن ئاقتوغا بۆلۈپ بېرىلگەن. 1959 - يىلىدىن 1982 - يىلىغىچە بۇ يۇرتنىڭ خەلقى بىر گۆشى، 14 دادۇي، 63 شىياۋدۇيگە ئۇيۇشتۇرۇلۇپ «خەلق گۆڭشىسىنىڭ ئەۋزەللىكى» بىلەن نورمىلىق يەپ، نومۇرغا ئىشلەپ «دارامەت» ئېلىپ پۇقرادارچىلىق تىرىكچىلىكىنى ئۆتكۈزۈپ كېلىشكەن. 1982 - يىلىغىچە بۇ گۆڭشى تەۋەسىدە گۆڭشى، دادۇي، شىياۋدۇي (3 دەرىجە) بويىچە

435 (3 دەرىجىلىك) كادىر، 52 پارتىيە ئەزاسى، 103 ئىتتىپاق ئەزاسى، 250 «خەلق ئەسكىرى» (مىن بىلىك) بۇ يۇرتنىڭ ئومۇمىي خىزمەتلىرىنى چىڭ تۇتۇپ، خەلق «ئازات»لىقىنى تەمىن قىلىپ تۇرغان. بىر دادۇي، 14 داڭجىزبۇ، بىر گوڭشى مەھكىمىسى، 14 دادۇي مەھكىمىسى، 63 شياۋدۇي ئىشخانىسى، گوڭشى مەركىزىدە ناھىيىگە قاراشلىق 18 ئورگان بىر ساقچى بۆلۈمى (پەيچوسۇ) خەلق ئۈچۈن «خىزمەت ئىشلەپ» تۇرغان. 1982 - يىلى بۇ يەردە «گوڭشى» تۈزۈمى ئەمەلدىن قېلىپ «يېزا» تۈزۈمى يولغا قويۇلغان. يېزىنىڭ 69 پىرسەنت بايلىق نىگىزى ھۆكۈمەت، گوڭشى، دۇي كادىرلىرى ئىلكىدە. خەلق ئاساسەن كەمبەغەل. قۇتقۇزۇش ئالىدىغان نامراتلار «5 تە كاپالەت ئائىلىسى» 102 (401 - نوپۇس.) يېزا ئەمگەك كۈچلىرىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە كىرىمى 82 - يىلىغىچە 180 يۈەندىن ئېشىپ باقمىغان. خەلقنىڭ «گوڭشى»لىشىپ ياشىغان «ئازات» دەۋرى توغرىسىدا توقۇغان قوشاقلىرى ئىچىدە مۇنداق بىر قوشاقمۇ بار:

بىزنىڭ يۇرتنىڭ باللىرى ھەر نېمە دەيدۇ،
30 جىڭنى 60 ئۆلچەپ «تويغۇچە» يەيدۇ.
ئايەت قىلىپ، كىتاب قىلىپ بىر ئوقۇغاننى،
تەكرارلىساق، تەكرارلىساق پايدا بولمايدۇ.

بارىنلىقنىڭ بۇ قوشىقى ئۇلار ياشىغان «گوڭشى زامانىسى» نىڭ ئەڭ ئىخچام تەسۋىرىدۇر.

بۇ يېزىدا 1990 - يىل 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى مەشھۇر «بارىن ۋەقەسى» يەنى ھۆكۈمەت تىلى بىلەن ئاتىغاندا «بارىن ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭ» ۋەقەسى يۈز بەردى.

ۋەقەنىڭ ئومۇمى جەريانى ۋە ئاقىۋىتى توغرىسىدا ھۆكۈمەت ئېلان

قىلغان ئىچكى ھۆججەت، نۇتۇقلاردىن، ئۆزەم بىۋاستە ئىزدىنىپ ئىگەللىگەن مەنبەلەردىن پايدىلىنىپ تۆۋەندىكىچە ئەسلىمە يازمەن:

بۇ ۋەقە ھەققىدە سۈك خەنلياڭ شۇجى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ:

بارىن يېزىسىدا يۈز بەرگەن ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭ بىر بۆلۈم ئەكسىيەتچى كىشىلەر تەرىپىدىن تەشكىللىك، پىلانلىق، مەقسەتلىك ھالدا قوزغىتىلغان. مەقسىدى: كومپارتىيىنى ئاغدۇرۇپ ئورنىغا شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇش. مۇشۇ مەقسەت يولىدا ئۇلار بۇ يېزىدا 1989 ـ يىلىدىن باشلاپ ئەزا قوبۇل قىلىپ «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام پارتىيىسى»نى رەسمى قورغان. بۇ «پارتىيە»نىڭ دەسلەپكى يادرولۇق (رەھبەرلىك) كۈچى 8 تاپانچا كۈچى 10 كىشىدىن ئىبارەت. 1990 ـ يىلىنىڭ بېشىدا بۇ «پارتىيە» جامال مۇھەممەدنىڭ ئۆيىدە 1 ـ قېتىم «پارتىيە يىغىنى» ئېچىپ خىزمەتلەرنى مەخسۇس مۇھاكىمە قىلىپ ئورۇنلاشتۇرغان. 1990 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ بېشىدا «ساي مەسجىد» تە 2 ـ قېتىم يىغىن ئاچقان. 3 ئاينىڭ 15 ـ كۈنى مەختە قۇشماقنىڭ ئۆيىدە 3 ـ قېتىم يىغىن ئېچىپ قورال- ياراق، ئوق ـ دورا تەييارلاش، پىچاق، ئاق چوخەي، ئاق رەختلەرنى سېتىۋېلىش (ئاق چوخەي شۇلارنىڭ بەلگىسى ئىمىش) مەسىلىسى بىلەن ئىنتىزام مەسىلىسىنى مۇزاكىرە قىلغان. «مەخپىيەتلىكنى قاتتىق ساقلاش كېرەك. كىم مەخپىيەتلىكنى ئاشكارىلاپ قويسا ئۇنى پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن قوشۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىش كېرەك......» دەپ بەلگىلىگەن. 3 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى «ساي مەسجىد» تە 4 ـ قېتىم يىغىن ئېچىپ قوراللىق توپىلاڭنىڭ كونكرېت تەشكىلى ۋە ئىش تەقسىماتىنى مۇھاكىمە قىلىپ، شەخسلەر بويىچە ئېنىق ۋەزىپە تەقسىم قىلىنغان. تەشكىلات باشلىقى زەيدۇن يۈسۈپ بۇ يىغىندا «.... ناۋادا مەن ئۆلۈپ كېتىپ قالسام ئابدۇغەنى تۇرسۇن داۋاملىق قوماندانلىق قىلىدۇ....» دەپ ئالاھىدە تەۋسىيە بايان قىلغان.

تەشكىلات يېتەكچىلىرىنىڭ كونكرېت ئىش تەقسىماتى تۆۋەندى-كىچە:

1 - باش قوماندان - زەيدۇن يۇسۇپ (زەيدۇن قارى) 26 ياش. بارىن كەنتىدىن، دېھقان. ئىلگىرى 2 قېتىم كاشغەردە مەدرىستە ئوقۇغان. ئۈرۈمچى، ئاقسۇ، قاغىلىق، خوتەنلەردە بىر مەزگىل سەرگەدان بولغان. 1989 - يىلىدىن كېيىن بارىن يېزىسىدا «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام پارتىيىسى» قۇرۇشقا كىرىشكەن. ئەزا قوبۇل قىلغان. قورال - ياراق تەييارلىغان. قاغىلىقلىق قاتىل، ئەكسىلئىنقىلابچى ئوبۇلقاسىم بىلەن مەخپىي ئۇچرىشىپ بارىن يېزىسىدا زوراۋانلارنى تەربىيىلىگەن. بۇ قېتىمقى توپىلاڭغا بىۋاستە قوماندانلىق قىلغان. بىز تەرەپتىن توپىلاڭ ئۈستىدە ئېتىپ تاشلانغان.

2 - مۇئاۋىن باش قوماندان - ئابدۇغەنى تۇرسۇن قوشۇمچە مالىيە باشلىقى، تۇتۇلمىغان.

3 - جامال مۇھەممەد 28 – ياش، بارىنلىق دېھقان. ھەرىكەتنىڭ 3 - دەرىجىلىك باشلىقى. 89 - يىل 12 - ئاينىڭ 15 - كۈنى «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام پارتىيىسى»گە كىرگەن. توپىلاڭنى پىلانلىغان. ھەربىي جەھەتتىن قوماندانلىق قىلىشقا مەسئۇل بولغان. پائال خىراجەت توپلىغان. 89 - يىل 8 - ئاينىڭ ئاخىرىدا ئويتاغ سمونت زاۋۇتىدىن كاپسۇل، پارتلاتقۇچ دورا سېتىۋالغان. 90 - يىل 2 - ئايدا كاشغەردىكى بىر يەككە تۆمۈرچىنىڭ دۇكىنىغا يەرلىك ئۇسۇل بىلەن 200 دانە گىرانات ياساپ بېرىشنى زاكاز قىلغان ھەم ياسىتىپ بارىنغا ئۆزى ئەكەلگەن. باشقىلار بىلەن بىرلىشىپ ئۆزى 100 گىرانات ياسىغان. سوقوشتا قولغا چۈشكەن.

4 - ئىسھاق ھۇشۇر. ھەرىكەتنىڭ ئارقا سەپ قوماندانى. ھەرىكەت ئۈچۈن ئاكتىپ كۈچىگەن. قاچقان يېرىدە ئېتىۋېتىلگەن. يېنىدىن 4000 يۈەن پۇل چىققان.

5 ـ ئابدۇرەھىم تۇردى. خەۋەرلىشىش، ئالاقىلىشىش ئىشلىرىغا، يەرلىك ئۇسۇلدا گىرانات ياساشقا مەسئۇل بولغان. قولغا چۈشكەن.

6ـ مۇھەممەد تۇردى. قاتناش قوراللىرىغا، ئات ـ ئۇلاغ سېتىۋېلىشقا مەسئۇل، قارشىلىق ئۇستىدە ئېتىۋېتىلگەن.

7ـ ئەھەد تىلىۋالدى. قوراللىق توپىلاڭ 1 ـ شتاۋىنىڭ قوماندانى. قورال بۇلاپ، جەڭچىلەر ئۇرۇشىغا قاتناشقان. قارشىلىق ئۇستىدە قولغا چۈشكەن.

8 ـ تۇرغۇن ئىسھاق. توپىلاڭ 2 ـ شتاۋىنىڭ قوماندانى. قارشىلىق ئۇستىدە قولغا چۈشكەن.

9ـ مۇھەممەد تۇرسۇن. 23 ياش پىلانلىق تاپانچى ئۇنسۇر. ئىلگىرى ھۆكۈمەتتىن رەزبە يېگەن. بۇ «پارتىيە»گە كىرگەندىن كېيىن نۇرغۇن قېتىم ئەكسىيەتچىل تەشۋىق ۋاراقلىرى تارقاتقان. توپىلاڭ ئۇستىدە بىر پىلىمۇت، بىر تاپانچا، بىر يۈرۈش ساقچى كىيىمى بۇلۇۋېلىپ جەڭچىلەرنى قاتتىق ئوققا تۇتقان. قارشىلىق ئۇستىدە ئوق تېگىپ ئۆلگەن.

10 ـ سىدىق ھاجى ئىسھاق 26 ياش، بارىن سايباغلىق تاپانچى ئۇنسۇر. 1990 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى «شەرقىي تۇركىستان ئىسلام پارتىيىسى»گە كىرگەن. ھۆكۈمەت ساقچىلىرىنىڭ بىر پىلىموتىنى تارتىۋالغان. يېزىلىق ھۆكۈمەت قورۇسىغا 3 گىرانات ئاتقان. قوراللىق ساقچى قىسىم جەڭچىلىرىنى تۇتۇۋېلىپ، ئۇرۇپ قىيىنىغان. بىر پىلىمۇت، بىر گىرانات بىلەن 4 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ئۆيىدە قولغا چۈشكەن.

11 ـ ئابدۇللاھ قاسىم 30 ياش، بارىن قوغاندىن. 1990 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى بۇ «پارتىيە»گە قاتناشقان. كۆزەتچىلىك قىلغان. بىر نەچچە قېتىم ھۆكۈمەت قىسىملىرىنىڭ ماشىنىلىق كىشىلىرىگە توسۇپ زەربە بەرگەن. ساقچىلارنىڭ بىر تاپانچىسىنى

تارتىۋالغـان 4 ـ ئاينىـڭ 6 ـ كۈنـى قارشـىلىق ئۈسـتىدە بىـر تاپانچـا بىلـەن قولغا چۈشكەن......»

«.... بـۇ پارتىيىنىـڭ ئەزالـىرى ھەرىكـەت راسـخوتى ئۈچـۈن 3 ـ ئاينىـڭ 20 ـ كۈنىدىـن 31 ـ كۈنىگىچـە 11 كـۈن ئىچىدىـلا بارىـن تەۋەسـىدىكى 4 كەنتتىـن 15 تاغار ئاشـلىق يىغقان. 13 مىـڭ يۈەن پـۇل توپلاپ، قىلىچ، پارتلاتقـۇچ دورىسـى، گىرانات، بومبا سېتىۋالغان، ياسـاتقان. 4 ئـات، بىـر موتۇسـىكلىت سېتىۋالغان...»

بىلىشـىمچە، ئۇلارنىـڭ بـۇ ھەرىكىتـى 1990 ـ يىلـى 4 ـ ئاينىـڭ 4 ـ كۈنـى ھۆكۈمەتكـە پـاش بولـۇپ قالغـان. (بىـر قىسـىم مەخپـي خىزمەتچىلـەر پـاش قىلغـان ئەلۋەتتـە.) ئاقتـۇ ناھىيىلىـك پارتكومنىـڭ مۇئاۋىـن باشـلىقى تۇرسـۇن بـۇ يېزىغـا دەرھـال كېلىـپ يىغىـن ئېچىـپ، ئۇلاردىـن بـۇ ھەرىكەتنـى توختىتىشـنى تەلـەپ قىلغـان ھـەم ھەرىكەتنـى ئاممىغـا (جەمئىيەتكـە) ئاشـكارىلىغان. شـۇ چاغـدا بـۇ يىغىنغـا قاتنىشـۋاتقان قىزىـل كەنتىنىـڭ بوغالتىـرى بـۇ «پارتىيـە» ئەزاسـى ئىيسـا مولـلا ئورنىغـا دەرھـال قارشـى چىقىـپ «بىزنىڭمـۇ ئۆزىمىزگـە چۈشـلۇق تەييالىقىمىـز بـار. بىـز پۇشـايمان قىلمايمىـز... ئاخىرقـى غەلىبـە بىزنىـڭ بولىـدۇ.... دېگـەن» ھەرىكـەت ھۆكۈمەتكـە پـاش بولـۇپ قالغاندىـن كېيىـن، ئىسـيانچىلار ئۆزىنىـڭ ئاشـكارىلىنىپ قالغانلىقىنـى دەرھـال سـېزىپ تېزلىـك بىلەن 30 كىشى جەملىشـىپ يېزىلىـق سـاقچى بۆلۈمـى (پەيچوسـو) دىكـى ھېلىـم ئىبراھىمنىـڭ ئۆيىگـە بېرىـپ ئۇنىڭغـا «جىـم تـۇرۇش» تەھدىـدى سالغان. ئاخشـىمى يەنـە بىـر 30 كىشـىلىك گۇرۇپپـا چېكـى كەنتىنىـڭ ئامانلىـق سـاقلاش باشـلىقى ئىيسـا روزىغـا تەھدىـت سـېلىپ «ھوشـۇڭنى تـاپ»، «تـوۋا قىـل» دېگەن. لېكىـن چېقىلمىغـان. بـۇ ئەھۋاللارنـى مۇئاۋىـن شـۇجى تۇرسـۇن بىلـەن ناھىيىلىـك سـاقچى باشـلىقى ئابابەكـرى ئاڭـلاپ دەرھـال چېكـى كەنتىگـە كەلگـەن. مەسـجىدكە يىغىلغـان 200 نەچچـە كىشـىگە بۇيـرۇق ئاھاڭىـدا سـۆزلەپ «پارتىيـە

سىياسىتى» نى تەشۋىق قىلغان. مەسجىد جامائىتى دەرھاللا: «بۈگۈن سىلەرنىڭ يۈز خاتىرەڭلەرنى قىلىپ چىرايلىقچە يولغا سېلىپ قويايلى، ئەتە خەنزۇ كادىرلار كېلىپ باقسۇن قېنى قانداق قىلىدىكەنمىز...» دېيىشكەن. 4 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى ئەتىگەن سائەت 6 دە ئەكسىيەتچىلەردىن 200 نەچچە ئادەم قوللىرىغا چىراق ئېلىپ تەكشى قەدەم تاشلاپ «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ يۇقىرى ئاۋازدا توۋلاپ «غازات» قىلىش ئىرادىسىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن يېزىلىق ھۆكۈمەتكە قاراپ يولغا چىققان. يېزىلىق ھۆكۈمەت دەرۋازىسى ئالدىدا ئەتىگەنلىك بامدات نامىزى ئوقۇغان. نامازدىن كېيىن يېزىلىق ھۆكۈمەتكە مۇنۇ تەلەپلەرنى قويغان: «.... ھەر قانداق ھۆكۈمەت ئادەم ئۆلتۈرگەنلەرنى ئاتىدۇ. يېزىمىزدا 250 ئايالنىڭ بالىسى چۈشۈرۈۋېتىلدى. (1989 ـ يىلى بىر يىللىق ساناق) بۇنداق قىلىش قاتىللىق ھېسابلىنامدۇ؟ ھېسابلانمامدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئېتىلمايدۇ؟.... ئىچكىرىدىن ئۈرۈمچىگە ھەر 15 مىنۇتتا بىر پويىز كېلىپ تۇرىدىكەن، كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسى خەنزۇكەن، بىز ئاز سانلىق مىللەتلەرگە پىلانلىق تۇغۇتنى يولغا قويۇڭلار دېگەندىن كۆرە خەنزۇلارنى كەلتۈرمىسە بولمامدۇ...؟ بىز كۈرەش قىلىپ خەنزۇلارنى شىنجاڭدىن قوغلاپ چىقىرىشىمىز كېرەك.... پىلانلىق تۇغۇت ئەمەلدىن قالدۇرۇلسۇن. شىنجاڭغا خەنزۇ كۆچۈرۈش توختىتىلسۇن. خەلقىمىز ئۈستىدىكى سېلىق مەجبۇرىيەت يەڭگىللىتىلسۇن. چوڭ خەنزۇچىلىق تۈگىتىلسۇن، دېموكراتىيىگە يول قويۇلسۇن.... ئىزىشكە، يۇتۇۋېلىشقا، خورلۇققا قارشى تۇرىمىز...»

تۇرسۇن شۈجى ۋەقەنىڭ جىددىيلىكىنى قىزىلسۇ ئوبلاستلىق پارتكوم شۇجىسى نيوبىڭ شىنغا تېلېفوندا جىددى دوكلات قىلىپ: دەرھال قوراللىق كۈچلەرنى ئەۋەتىپ بېسىقتۇرۇش چارىسى كۆرۈشنى تەلەپ قىلغان: «خەنزۇ كادىرلار كەلمەي تۇرسۇن» دېگەن خوشامەت تەكلىۋىنىمۇ بەرگەن. 4 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ئوبلاست

بىلەن ناھىيە بۇ يەرگە 60 كادىر ئەۋەتكەن. چۈشتىن كېيىن سائەت 6 دە ئوبلاستتىن ئەۋەتىلگەن مۇنتىزىم قوراللىق 62 ھەربىي، ساقچى بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەن. ئارقىدىن كەچ سائەت 9 دا كاشغەر شەھىرىدىن 130 مۇنتىزىم قوراللىق ھەربىي بۇ يەرگە ئۇلىشىپ يەتكەن. ئىسيانچىلار بىلەن ھۆكۈمەت كۈچلىرى ئوتتۇرىسىدا قاتتىق ھەربىي ئېلىشىش، تۇتۇشۇش، مۇشلىشىش باشلىنىپ كەتكەن. ئىسيانچىلار باستۇرۇشقا كەلگەن ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىنىڭ بىر ئاپتوۋۇزىنىڭ ئەينەكلىرىنى چېقىۋەتكەن. 14 ھەربىينى ئۇرۇپ يارىدار قىلغان. ھۆكۈمەت كۈچلىرىمۇ ئۇلاردىن 19 كىشىنى تۇتۇۋالغان. سائەت 9 دىن 30 مىنۇت ئۆتكەندە، ئوبلاست، ناھىيە ھەربىي كۈچلىرىدىن يەنە 200 قوراللىق كۈچ بۇ يەرگە كەلگەن. شۇنداق قىلىپ سىرتتىن كەلگەن باستۇرۇش كۈچلىرى 500 دىن ئېشىپ كەتكەن. زەيدۇن يۈسۈپنى تۇتۇشقا بۇيرۇلغان 5 ئەسكەر ئىسيانچىلار تەرىپىدىن تۇتۇۋېلىنغان ھەم ئۇلاردىكى 5 تاپانچا، بىر سۆزلىشىش ئاپپاراتى، بىر توك كالتەكى، بىر كويزا، بەش كىشىلىك ساقچى كىيىمى تارتىۋېلىنغان. شۇ كۈنى كەچ سائەت 11 دە بۇ يېزىغا تەكشۈرۈپ كېلىۋاتقان 4 خەنزۇ ھەربىي ئەمەلدار (شۇشىن جيەن، ۋاڭ جاڭ پاڭ، گوشۇۋىن، ليۇ جەنخۇي) ئىسيانچىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپ 4 تاپانچىسى تارتىۋېلىنغان. ئارقىدىنلا كاشغەر قوراللىق ساقچى قىسىم 6 – ئوتتۇرا ئەترىتىنىڭ باشلىقى ئەلى ياسىن، بەنجاڭ ۋۇيۇڭ، مۇئاۋىن بەنجاڭ تيەن سوڭچىن ۋە ئوبلاستلىق ھۆكۈمەتنىڭ شوپۇرى ئادىل قاتارلىقلارنى ماشىنا بىلەن تۇتۇۋېلىپ قاتتىق ئۇرغان. پىكاپنى پارتلىتىپ تاشلىغان. 3 ئاپتومات، بىر تاپانچا، 400 تال ئوقنى تارتىۋېلىپ بەنجاڭ ۋۇيۇڭ بىلەن تيەن سوڭچىننى ئۆلتۈرۈۋەتكەن. 4 – ئاينىڭ 6 – كۈنى سائەت نۆلدە ئىسيانچىلار ھۆكۈمەتتىن ئۆزئارا ئەسىر ئالماشتۇرۇشنى تەلەپ قىلغان. لېكىن ۋەكىل ئەۋەتمىگەن ھەم ئىسيان قىلغان يېزىلىق ھۆكۈمەت

ئورگىنىدىن چىكىنىمىگەن.

سائەت 3 تىن 59 مىنۇت ئۆتكەندە ئىسيانچىلار ئوبلاست، ناھىيە مىللىي باشلىقلىرىنى ئۆز ئارىلىرىغا سۆھبەت ئۈچۈن كېلىشكە تەكلىپ قىلغان، ئۇلارنىڭ مەقسىدى ئۇلارنى ئەسىرگە تۇتۇش بولغىنى ئۈچۈن ھۆكۈمەت تەرەپ بۇ تەكلىپنى رەت قىلغان. سائەت 4 تىن 36 مىنۇت ئۆتكەندە بۇ يەرگە بۇ ھەرىكەتنى باستۇرۇشقا توپلانغان 4000 دىن ئارتۇق خىللانغان قوراللىق كۈچ ئىسيانچىلارنى بىراقلا شىددەتلىك باستۇرۇش ھۇجۇمىنى باشلىغان. زەيدۇن يۇسۇپ سوقۇشتا ئۆلگەن. ئىسيانچىلار ھەرىكەتتىن تۇختىمىغان. جەڭ جىددىيلەشكەن. سائەت 6 دىن 30 مىنۇت ئۆتكەندە قوراللىق ساقچى قىسىم باش ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن سەنمۇجاڭى ئەزىز ھېيت قوراللىق ساقچى قىسىم 6 - ئوتتۇرا ئەترىتىنىڭ جەڭچىلىرىنى، قىزىلسۇ ئوبلاستلىق چېگرا مۇداپىئە قىسمى تارماق ئەترىتىنىڭ بىر بۆلۈم جەڭچىلىرىنى باشلاپ بۇ يەردىكى قوراللىق ھۆكۈمەت كۈچلىرىگە ياردەمگە كەلگەن. قاتتىق سوقۇشۇپ يېزىلىق ھۆكۈمەتكە يېقىنلاشقان. جەڭدە كاشغەر قوراللىق ساقچى قىسىم 2 - ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن يېتەكچىسى ھاشىمنىڭ پۇتىغا ئوق تەككەن، يەنە بىر جەڭچى ياردار بولغان. سائەت 5 تە جەنۇبىي شىنجاڭ ھەربىي رايوندىكى كوماندىر، ئەسكەرلەر، بىڭتۇەننىڭ 3 - شىسىدىكى كۈچلەرنىڭ تاللانغان كۈچلىرى، كاشغەر، قىزىلسۇدىكى ساقچى، ئەسكەر، خەلق پىدائىلىرىدىن 15 مىڭدىن ئارتۇق قوراللىق كۈچ، ھاۋا ئارمىيە قىسىملىرى، توپچى قىسىم جەڭچىلىرىدىن يەنە 3000 كىشى بىرلىشىپ «بارىنغا ھەربىي يۈرۈش» قىلغان. سائەت 9 دا قوماندانلىق شتابى پۈتۈن قىسىملارغا ئومۇمىي يۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتۈش بۇيرىقى چۈشۈرگەن. پۈتۈن ناھىيەگە ھەربىي ھالەت ئېلان قىلىنغان. يوللار قامال قىلىنىپ خەۋپلىك تەھدىت ۋەزىيىتى شەكىللەندۈرۈلگەن. خەلقكە نىسبەتەن جىم تۇرۇش

(يۈرۈش - تۇرۇشتىن توختاش) رىتىمى چىگىتىلگەن. پۈتۈن بارىن ئۆي - ئۆيلەر بويىچە ھەربىي قورشاۋ ئىچىدە، ئەجەل ھەر بىر كىشىنىڭ تومشۇقىدا بولۇپ قالغان. قاتتىق قوراللىق باستۇرۇش، باستۇرۇشقا قارشى تۇرۇش جىڭى باشلانغان. نەتىجىدە نەخ شۇ كۈنىلا تەشكىلات ئەزالىرىدىن 6 سى، خەلقتىن 42 سى ئۆلتۈرۈلگەن. 100 دىن ئارتۇق خەلق يارىدار. 93 كىشى يېنىك يارىدار قىلىنغان. ئىسيانچىلارنىڭ بىر قىسمى قېچىپ كەتكەن. چوڭ كۆلەملىك تۇتۇش، ئۇرۇش، باغلاش، ئاختۇرۇش ئەۋجىگە چىققان. 4 - ئاينىڭ 6 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن قېچىپ يۈرگەن 30 ئىسيانچى تۇتۇلغان. 4 - ئاينىڭ 10 كۈنى ئەتىگەن سائەت 3 يېرىمغىچە جىددى قوغلاپ تۇتۇش ھەرىكىتى يۈرگۈزۈلۈپ توپىلاڭچىلاردىن يەنە 59 كىشى سوقۇش ئۈستىدە ئۆلگەن. 7 كىشى ئېغىر يارىدار ھالدا تۇتۇلغان. ئۆركۈپ يۈرگەن خەلقتىن 200 نەپەرچىسى تۇتۇۋېلىنغان. دېمەك، ئىسيان باستۇرۇلغان. سىياسىي جەھەتتىن بىر - بىرلەپ قولغا چۈشۈرۈش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلغان. بۇ ھەقتە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ باش شۇجىسى سوڭ خەنلياڭ يەنە مۇنداق دەيدۇ: «بۇ قېتىمقى ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭنى تىنجىتىشتا باشتىن - ئاخىر پارتىيە مەركىزى كومىتېتى، گوۋۇيۈەن، مەركىزى ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ توغرا رەھبەرلىكى، غەمخورلىقى ۋە قوللىشىغا ئېرىشىپ كەلدۇق. توپىلاڭ يۈز بەرگەندىن كېيىن مەركەزدىكى باش شۇجى جياڭ زېمىن، زۇڭلى لى پىڭ، ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ليۇخۇاچىڭ قاتارلىق رەھبەرلەر بۇ قوراللىق توپىلاڭنى تىنجىتىشقا ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى. توپىلاڭنى تىنجىتىش ھالقىلىق پەيتتە ۋە توپىلاڭ تىنجىتىلغاندىن كېيىن ئۇلار ئىشخانىسىدىكى يولداشلار ئارقىلىق ياكى ئۆزلىرى ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە كومىتېتى ۋە جەنۇبى شىنجاڭ قوماندانلىق شتابىغا كۆپ قېتىم تېلېفون بېرىپ ئەھۋاللارنى سوراپ بىزدىن

مەركەزنىڭ ھەل قىلىپ بېرىشىگە تېگىشلىك قىيىنچىلىقلار بارمۇ دەپ سوراپ تۇردى ھەم توپىلاڭنى تىنجىتىش خىزمىتىگە ئىنتايىن مۇھىم يولیۇرۇقلارنى بېرىپ تۇردى. بىزگە ھال سوراش تېلېگراممىسى ئەۋەتتى... مەركەز يەنە قوراللىق ساقچى قىسىم زوڭبوسىنىڭ مۇئاۋىن سىلىگيۇەنى ۋاڭ ۋېنلى بىلەن جامائەت خەۋپسىزلىك مىنىستىرلىكى 1 - ئىدارىسىنىڭ باشلىقى تەن سۇڭنى مەركەزنىڭ خىزمەت گۇرۇپپىسىنى باشلاپ كاشغەرگە كېلىپ بۇ خىزمەتكە يېتەكچىلىك قىلىشقا ئەۋەتتى. ئاپتونوم رايون بۇ توپىلاڭنى باستۇرۇشقا جەنۇبى شىنجاڭ قوماندانلىق شتابى تەشكىل قىلىپ لى شۇ شەننى ئۇنىڭغا مەسئۇل قىلدى... تۆمۈر داۋامەتنى، جىن يىڭخۇينى بۇ قوماندانلىق شتابىنىڭ خىزمىتىنى كۆچەيتىشكە كاشغەردە تۇرغۇزدى. شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ سىلىگيۇەنى گاۋخۇنچاڭسۇ كاشغەردە ئارمىيە بويىچە قوماندانلىق قىلدى...»

شۇنداق قىلىپ 1990 - يىل 4 - ئاينىڭ 4 - كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 2 دىن باشلاپ 4 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئەتتىگەن سائەت 3 گىچە 7 سوتكا (168 سائەت) قاتتىق ھەربىي توقۇنۇش بولۇپ، ھۆكۈمەت قوراللىق كۈچلىرىدىن تۆمۈر داۋامەتنىڭ «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 90 - يىل 26 - ماي سانىدا ئېلان قىلغان دوكلاتىدىن بىلىشىمىزچە 25 كىشى يارىدار قىلىنغان، 8 جەڭچى ئۆلتۈرۈلگەن. قاچقان توپىلاڭچىلارنى تۇتۇش جەريانىدا ئادىل ئىمىن ئۆلتۈرۈلگەن. 11 تاپانچا، 3 ئاپتومات، 10 نەچچە يۈرۈش ساقچى كىيىمى، توك كالتىكى، سۆزلىشىش ئاپپاراتتى، نۇرغۇن ئوق بولاپ كېتىلگەن. چوڭ - كىچىك 4 ئاپتوموبىل چېقىپ تاشلانغان....

توپىلاڭچىلاردىن 15 كىشى ئۆلتۈرۈلگەن.

بۇ ھەرىكەتتە ھۆكۈمەتكە سادىق ياخشى خىزمەت كۆرسەتكەنلەر ئادەتتىكى ئەسكەر - كادىر، خەلقلەردىن غەنى توختى، يۈسۈپ ئەلى،

ئەنۋەر، قۇربان ئەمەت، ئادىل، كامىل ھەبىبۇللاھ، تۇرسۇن ئابباس، يالقۇن ھاشىم، ئامانگۇل، ئاباخان سۇلايمان، ھارىز مۇسا ھاجى، يېڭىسار لومپا يېزىسىنىڭ باشلىقى ئابباس... لارنى ئالاھىدە ئەسلەپ قويۇشقا بولىدۇ. ئابدۇلكەرىم ئىسىيانغا قاتناشقان ئوغلىنى ئۆز قولى بىلەن تۇتۇپ ئاپىرىپ بەردى. قاچقانلارنى قوغلاپ تۇتۇش قوماندانلىرىنىڭ بىرى مۇھەممەد ئەلى بىلەن بۇ ئىشتا ئالاھىدە خىزمەت كۆرسەتكەن ئاقتۇ ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئابابەكرى ئوسمانلار يۇقىرىدىن (مەركەزدىن) ئالاھىدە خىزمەت كۆرسەتكەنلىك مۇكاپاتى ئالىدۇ. بۇ توپىلاڭنى باستۇرۇشقا كاشغەر، قىزىلسۇ رايونلىرى يويىچە ئالاھىدە خىزمەت كۆرسىتىپ تەقدىرلەنگەن 120 كىشىنىڭ 57,5 پىرسەنتى مۇسۇلمان مىللىيلاردىن ئىبارەت بولدى. نۇرغۇن كىشىلەر بۇ پەيىتتە ئۆستى ۋە چۈشتى.

1990 - يىلى 8 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدىن ئېتىۋارەن ھۆكۈمەت ئورگانلىرى تۇتۇۋالغان «بارىن ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭچىلىرى» دىن تۆت ئورۇندا 4 قېتىم ئوچۇق سوت يىغىنى ئېچىپ 103 «گۇناھكار» غا جازا ھۆكۈم قىلدى. 90 - يىلى 8 - ئاينىڭ 30 - كۈنى قىزىلسۇ ئوبلاستلىق سوت مەھكىمىسى چۈشتىن بۇرۇن ھۆكۈم ئېلان قىلىش يىغىنى ئۆتكۈزۈپ سۇلايمان سوپى، قوربان مۇھەممەد، غۇپۇر ئەۋەللەرگە ئۆلۈم جازاسى بەردى. سىياسىي ھوقۇقىدىن ئەبەدىي مەھرۇم قىلدى.

ئەمەت مۇھەممەد، تۇرغۇن خوجا، مەخەت ھەسەنلەرگە ئۆلۈم جازاسى بېرىپ 2 يىلدىن كېيىن ئىجرا قىلىشنى ئېلان قىلدى. سىياسىي ھوقۇقىدىن مەڭگۈ مەھرۇم قىلدۇردى. ئىبراھىم ئەمەت، روزى ھاشىم، نۇر سادىر، جامال مۇھەممەد، تۇرغۇن ساقىلارغا مۇددەتسىز قاماق جازاسى بېرىپ سىياسىي ھوقۇقىدىن مەڭگۈ مەھرۇم قىلدى.

تۇرغۇن مۇھەممەد، سۇلايمان ئىيسا، تۇرغۇن ئابدۇلكەرىملەرگە 20 يىللىقتىن قاماق جازاسى بېرىپ سىياسىي ھوقۇقىدىن 5 يىل مەھرۇق قىلدى.

توختى ئىسلامغا 19 يىللىق، رەھمەت ئەمەتكە 16 يىللىق، مۇھەممەد روزى، قاسىم ھەسەنلەرگە 15 يىللىقتىن، مۇھەممەد قۇربانغا 14 يىللىق قاماق جازاسى بېرىپ، سىياسىي ھوقۇقىدىن 5 يىل مەھرۇم قىلدى.

ئىسمائىل جۇمە، يار مۇھەممەدلەرگە 13 يىللىقتىن، مۇھەممەد ئىمىن ئۆمەرگە 12 يىللىق، مۇھەممەد مۇھەممەدكە 10 يىللىق قاماق جازاسى بېرىپ سىياسىي ھوقۇقىدىن 5 يىل، 4 يىل، 3 يىل مەھرۇم قىلدى.

ئەزىز روزى، ئەھەد ئاللاھ بەردىلەرگە 9 يىللىقتىن، مۇسا ئىسلام، ئابدۇرۇسۇل قاسىم، روزى قاسىملارغا 8 يىللىقتىن قاماق جازاسى بېرىپ سىياسىي ھوقۇقىدىن 2 يىل، 3 يىل مەھرۇم قىلدى.

قارى داۋۇت، بارات يۈسۈپ، ھىسامىددىن زەبىبۇللاھ، ئىگەمبەردى ئاللاھ بەردىلەرگە 7 يىللىقتىن قاماق جازاسى بېرىپ، سىياسىي ھوقۇقىدىن قارى داۋۇتنى 3 يىل قالغانلىرىنى 2 يىلدىن مەھرۇم قىلدى.

ئابىد قادىر، ياسىن قادىر، سىدىق ھاجىلارغا 6 يىللىقتىن قاماق جازاسى بېرىپ سىياسىي ھوقۇقىدىن 3 يىل، 2 يىلدىن مەھرۇم قىلدى.

ئەھەد ئىمىنگە 5 يىللىق قاماق جازاسى بېرىپ 2 يىل سىياسىي ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلدى.

تۇرسۇن ئىسمائىلغا 4 يىل، ئەزىز قۇربانغا 3 يىل قاماق جازاسى بېرىپ سىياسىي ھوقۇقىدىن 2 يىل، بىر يىل مەھرۇم قىلدى.

تۇراخۇن تۇرغۇن، مەخەت قوشماقلارنى جازادىن كەچۈرۈم قىلىپ

3 يىللىق، 2 يىللىق سىياسىي ھوقۇقىنى يوق قىلدى. ھوشۇر ئەلى، ئوبۇل يولداش قاتارلىق 47 كىشىگە قانۇنى جەھەتتىن جازا بەرمىدى.

قىزىلسۇ ئوبلاستلىق تەپتىش مەھكىمىسى 9 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى چۈشتىن بۇرۇن بارىن يېزىسىنىڭ بارىن، قوم، سايباغ كەنتلىرىدىن بىرلا ۋاقىتتا 36 «جىنايەتچى»نى قانۇنى جازادىن كەچۈرۈم قىلدى ھەم ئۇلارنى 102 كىشىدىن تەركىپ تاپقان 36 «تەربىيە» بېرىش گۇرۇپپىسىنىڭ نازارەت قىلىپ ئۆزگەرتىشىگە تاپشۇرۇپ بەردى.

بۇ قېتىمقى جازالاش يېغىنى ئاپتونوم رايونلۇق سوت مەھكىمە پارتىيە گۇرۇپپىسىنىڭ شوجىسى جياڭ جولىڭ، ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن باش تەپتىشى ئابدۇرەھىم قادىر، ئاپتونوم رايونلۇق ئەدلىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى مۇھەممەد يۇسۇپ، قىزىلسۇ ئوبلاستلىق پارتكومىنىڭ سېكرېتارى نيوبىننىڭ ئوبلاست باشلىقى سۇلايمان، ئوبلاستلىق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىرىدىن سالىھ بەختى، شىدايەت، ئابدۇلئەزىز ھاشىم، ئوبلاستلىق سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى باقۇتمان... ئىشتىراكى بىلەن ئېچىلغان. (بۇ قېتىمقى جازالاش خەۋىرى يەنى بۇ مەلۇمات «قىزىلسۇ گېزىتى» مۇخبىرى ئابدۇللاھ جان مۇسا تەرىپىدىن 91 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى يېزىلغان خەۋىرىدىن سۈزۈۋېلىندى.)

1990 – 91 ـ يىللىرى پۈتۈن شىنجاڭدا «بارىن توپىلىڭى»نى ئەيىبلەش بويىچە جامائەت پىكرى پەيدا قىلىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى.

«شىنجاڭ گېزىتى» 1990 ـ يىلى 11 ـ ئىيۇل باش ماقالىسىدا يەنى «ئاممىنىڭ زور كۆپچىلىكىگە قەتئى ئىشىنەيلى ۋە تايىنايلى» دېگەن ماقالىسىدا «.... جەنۇبى شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدا خىزمەت قىلىۋاتقان بىر قىسىم خەنزۇ يولداشلارغا بۇ ۋەقەنىڭ

بەرگەن تەسىرى تامامەن تۈگەپ كەتكىنى يوق. بەزى كىشىلەردە (خەنزۇلار كۆزدە تۇتۇلغان ـ ئا) خاتىرجەمسىزلىك پەيدا بولدى. ئىدىيە، كەيپىيات جەھەتتە ناھايىتى زور داۋالغۇش بولدى. باشقا مىللەتتىن بولغان يولداشلار بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتىمۇ تەسىر يەتتى...» دېيىلگەن. دېمەك، بارىن ۋەقەسىدىن كېيىن شىنجاڭدا ھۆكۈمەت جىددى ئىشلەيدىغان خىزمەت: پۈتۈن جەمئىيەتتە بۇ «ئەكسىلئىنقىلابىي» توپىلاڭنى ئەيىبلەش، خەلقنى مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى سەپەرۋەر قىلىش، خەنزۇلارنى شىنجاڭدا خاتىرجەم تۇرۇشقا ئۈمۈمى جەھەتتىن كاپالەتلىك قىلىش، مەدەت بېرىش، جەمئىيەتنىڭ «تىنچ» ۋە «مۇقىم»لىقىنى قوغداش ھەم توپىلاڭنى تىنجىتىشقا خىزمەت كۆرسەتكەنلەردىن پۈتۈن جەمئىيەت ئۆگىنىش... تىن ئىبارەت بولغان ئىدى.

ئىلاۋە: «بارىن ۋەقەسى» توغرىسىدىكى بۇ ئەسلىمە:

1ـ ج ك پ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ 1990 ـ يىلىدىكى باش سېكرېتارى سۇڭ خەنلياڭنىڭ 1990 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيىلىك ئەمەلدارى كادىرلار يىغىنىدا بەرگەن ئۇختۇرۇش خاراكتېرلىك (مۇھىم مەخپىي) دوكلاتى.

2 ـ «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ مۇشۇ ھەقتىكى ھەر خىل خەۋەر ـ ماقالىلىرى.

3 ـ كاشغەر، ئاقتۇ، يېڭىسارلارنى زىيارەت قىلىش جەريانىدا (90 ـ يىل 8 ـ ئايلاردا) ئۆزەم مۇناسىۋەتلىك ئورۇن ۋە كىشىلەردىن ئىگەللىگەن خاتىرىلىرىم.

4 ـ ئاقتۇ ۋە ئاتۇشلاردا قولۇمغا كەلتۈرگەن ھۆكۈمەت ھۆججەتلىرى، ئېلان تىكىستلىرى.

5ـ بارىندا بولغان كۈنلىرىمدە بەزى يەرلىك دېھقانلاردىن ئاڭلىغ-

غانلىرىم، كۆرگەن ماددى نەرسىلىرىم... ئاساسىدا يېزىلىدى.

خالىس يېزىپ قويغان بۇ ئەسلىمە، مېنىڭچە قەلىمىم ئاجىزلىقىم تۈپەيلى، چولتىراق بولۇپ قالغان بولسا ئەپۇگە سازاۋەر بولغاي. ئامىن!

ئۈرۈمچى مۇسۇلمانلار نامايىشى

ئۈرۈمچى مۇسۇلمانلار نامايىشى
(19 ـ ماي ۋەقەسى)

نىزامىددىن ھۈسەيىن

(1989 ـ يىل، ئۆكتەبىر ئۈرۈمچى)

1989 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 17 ـ ، 18 ـ ۋە 19 ـ كۈنلىرى ئۈرۈمچى شەھىرىدە بىر بۆلۈم مۇسۇلمان جامائەت «جىنسىي تۇرمۇشقا دائىر ئۆرپ ـ ئادەتلەر» دېگەن خەنزۇچە كىتابنىڭ شىنجاڭدا تارقىتىلغىنىغا قارشى ھۆكۈمەتكە ئېتىراز بىلدۈرۈش، تەلەپ قويۇش نامايىشى ئۆتكۈزدى.

نامايىشنىڭ ئىچچام تەپسىلاتى ۋە ئاقىۋىتى توغرىسىدا تۆۋەندىكىچە يېزىپ ئۆتۈشكە بولىدۇ.

«جىنسىي تۇرمۇشقا دائىر ئۆرپ ـ ئادەتلەر» دېگەن كىتاب بىر خەنزۇ ئاپتور تەرىپىدىن يېزىلىپ 1980 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئىچكىرىدە ھۆكۈمەت نەشرى ئورۇنلىرى تەرىپىدىن نەشىر قىلىنغان

ۋە تارقىتىلغان ئىدى.

1987 ـ يىلىدىن كېيىن بۇ كىتاب شىنجاڭغا كۆپلەپ كىرگۈزۈلگەن. ھەتتا ھۆكۈمەت كىتابخانىلىرى تەرىپىدىن تارقىتىلغان.

1988 ـ يىلىدىن كېيىن ئىچكى ئۆلكىلەردىكى جۈملىدىن گەنسۇ، چىڭخەي، نىڭشا تەۋەلىرىدىكى تۇڭگانلارنى گەۋدە قىلغان مۇسۇلمانلار بۇ كىتابنىڭ جۇڭگودا نەشىر قىلىنغان، تارقىتىلغانلىقىغا قارشى ھۆكۈمەتكە ئېتىراز بىلدۈرۈش، تەلەپ قويۇش نامايىشلىرى ئۆتكۈزۈشكەن ئىدى. بۇ قېتىم ئۈرۈمچىدە بولغان نامايىشنى ئەنە شۇ نامايىشلارنىڭ شىنجاڭدىكى، جۈملىدىن ئۈرۈمچىدىكى داۋامى دېيىشكە بولاتتى.

1989 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 16 ـ، 17 ـ كۈنلىرى ئۈرۈمچىدىكى بىر قىسىم تۇڭگان مەسجىدلىرىنىڭ، ئۈرۈمچى ئىسلام دارىلپۇنۇنىنىڭ (داشۇسىنىڭ)، يەنە بەزىبىر غەيرى تۇڭگان مەسجىدلىرىنىڭ ئىمام، مۇئەززىنلىرى، دىنى مۆتىۋەرلەر، جامائەت مويسىپىتلىرى بۇ نامايىشنى قىلىشنىڭ مەسلىھەتىنى قىلىشىدۇ. (ئۆزئارا ئالاقە باغلاش، نامايىشنى ئۇيۇشتۇرۇش ۋە نامايىشنى قانداق ئۆتكۈزۈش مەسلىلىرىنى كېڭىشىپ بېكىتىدۇ). ئىشلار مەخسۇس كىشىلەر بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. تەلەپ مۇنداق بولىدۇ:

نامايىش توپىنىڭ ھەر بىر بېشى 11 كىشىدىن تۈزۈلىدۇ. نامايىشچىلار مەسجىدلەر بويىچە سەپ تۈزۈشلىرى، جامائەت چوقۇم تەرەت ئالغان، ئاق سەللە ئورىغان، ئاق يەكتەك (ئاق دىنى كىيىم) كەيگەن ھالەتتە بولۇشلىرى، سەپلەر ئاق بايراقلارنى، ئاق لوزۇنكىلارنى ئىگىز كۆتەرگەن، تەكشى، رەتلىك تۈزۈلگەن ھالەتتە ھازىر تۇرۇشلىرى، نامايىشنىڭ ئالدىنقى سەپلىرى پۈتۈنلەي دېگۈدەك سەللىلىك دىنى ئەربابلار، مويسىپىتلەر، ئاق ساقاللاردىن تۈزۈلۈشلىرى تەكىتلەنگەن. ئەدەبلىك بولۇش، ناشايان (توغرا بولمىغان) ئىشلاردىن، ناپىسەنت گەپ ـ سۆزلەردىن ساقلىنىش،

نامايىش سېپىگە كوچىلاردىكى ھەر خىل كىشىلەرنىڭ كىرىپ ئېلىشىدىن پەخەس بولۇش، كوچىلارنىڭ قاتناش تەرتىۋىگە، جامائەت تەرتىۋىگە زىيان كەلتۈرمەسلىك، جەمئىيەت ئەسلىھەلىرىنىڭ، خەلق مۈلۈكلىرىنىڭ دەخلىسىزلىكىنى تەمىن ئېتىش، ئۇرۇش، جېدەل قىلماسلىق، سەپ بويىچە تىنچلىق مەيدانىغا توپلىشىپ رەتلىك ئولتۇرۇپ ھۆكۈمەتكە تەلەپ قويۇش، قائىدە سۆزلەپ، قائىدىگە ئەمەل قىلىش، ئىسلام ئەھلىدە بولۇشقا تېگىشلىك پەزىلەتنى ئىپادىلەش... بۇ قېتىمقى نامايىش يېتەكچىلىرىنىڭ ئومۇمى تەلىۋى ئىدى. شۇنداق قىلىپ 5 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى نەنمىڭدىن يەنئەنلۇ كوچا ئاغزىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى بىر قىسىم مەسجىدلەرنىڭ (ئاساسلىقى تۇنگان مەسجىدلىرىنىڭ جامائىتى بامدات نامىزىدىن كېيىنلا ئۇدۇللۇق سەپ راسلىشىپ شەھەر ئايلىنىش نامايىشىنى باشلىدى. نامايىشچىلار تۈركۈملىرى نەنمىڭگە كەلگۈچە 3000 دىن ئارتۇق كىشىدىن تۈزۈلگەن رەتلىك چوڭ سەپكە ئايلانغان ئىدى. نامايىشقا چىققان تۇنگانلار ئاساسەن ئاق بۆك كەيگەن ئىدى. نامايىشچىلار سېپى نەنمىڭدىن شەھەر ئىچىگە كىرمەي 7 ـ يولغا، ئۇندىن كېيىن ئوتتۇرا كۆۋرۈككە كېلىپ سايباغ ـ نەنزىگو تەرەپكە بۇرۇلدى. مەن بۇ نامايىشچىلار سېپىنىڭ مەسئۇللىرى بىلەن قىزىل تاغ (خۇڭشەن) 4 كوچا ئايلانمىسىدا ئۇچراشتىم ھەم سەپكە قىستۇرۇلدۇم. نامايىشچىلار سېپى ھەر 20 قەدەمدە بىر «ئاللاھۇ ئەكبەر»، «ئاللاھۇ ئەكبەر» دېگەن تەكبىرنى ئوتتۇرا ئاۋاز بىلەن تەكشى تووۋلاپ ئۆتۈپ تۇردى. نامايىشچىلارنىڭ چوڭ سېپىنىڭ ئالدىدا بېشىغا ئاق سەللە ئورىغان، ئۇچىسىغا ئاق يەكتەك (ئاق دىنى كىيىم) كىيگەن، قوللىرىغا قۇرئان ئېلىۋالغان 15 سەپلىك جامائەت خۇددى مېيىت نامىزى ئۇزۇتۇپ ماڭغان قىياپەت بىلەن سالماق ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. بۇ سەپنى پۈتۈن نامايىشچىلارغا ۋەكىللىك قىلىدىغان يېتەكچىلەر سېپى، پېشىۋالار سېپى دېيىشكە

بولاتتى.

نامايىش سېپى مەسجىدلەرنى ئاساس قىلىپ تۈزۈلگەنلىكى ئۈچۈن ھەر بىر سەپ «ئۆز سەپ» ھېسابلىناتتى. ئەتىگەن سائەت 8 دىن 11 غىچە خۇڭسەن 4 كوچا دۇقمۇشىدىن مۇشۇنداق تۈزۈلگەن نامايىشچىلار سەپلىرى ئۈزۈلمەي ئۆتۈپ تۇردى. بۇ نامايىشقا ئەگەشكەنلەرمۇ ئىنتايىن نۇرغۇن ئىدى. نامايىشچىلار كۆتۈرگەن لوزىنكىلاردا «دىنىمىزنى قوغدايلى!»، «دىنىمىزنىڭ ھاقارەتلىنىشىگە يول قويمايلى»، «جىنسى تۇرمۇشقا دائىر ئۆرپ ـ ئادەتلەر» دېگەن كىتابنى كۆيدۈرەيلى»، «ھۆكۈمەتتىن بۇ كىتابنى يازغان ئادەمنى قاتتىق جازالاپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىمىز»، «بۇ كىتابنى باسقان ئورۇننى قاتتىق جازالاپ بەرسۇن»، «تارقاتقان ئورۇنلارنى جازالاپ بەرسۇن»، دېگەن شۇئارلار يېزىلغان ئىدى. ھەر بىر كىشى كۆتۈرۈۋالغان كىچىك بايراقچىلاردا «ئۇلۇغ دىنىمىزنى قوغدايلى»، «ئاللاھ ئۇلۇغ»، «دىنىي كەمسىتىشكە قارشى تۇرىمىز»، «دىنىمىزنى ھىمايە قىلايلى» دېگەندەك سۆزلەر بار ئىدى.

نامايىشچىلار سېپى سائەت 2 لەردە تىنچلىق مەيدانغا توپلى- شىشقا باشلىدى.

سائەت 2 يېرىملەردە مەيدانغا تىزىلىپ ئولتۇرغان مۇسۇلمانلارنىڭ سانى 5000 دىن ئاشتى، سەپنىڭ ئالدى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم، خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ يېڭى بىناسى تەرەپتە ئىدى. دائىمىي كومىتېت بىلەن پارتكومنىڭ پۈتۈن ئىشىك دەرۋازىلىرى تاقالغان، مەيدان ئەتراپىدىكى ئىدارىلارنىڭ ھەممىسى ئىشتىن توختاپ ئىشىك، دەرىزىلىرى تاقىلىپ چوڭ دۈشمەندىن مۇداپىئەگە ئۆتكەن بىنالار رايونغا ئوخشاپ قالغان ئىدى. مەيدانغا رەتلىك، قاتار ئولتۇرۇشقان نامايىشچىلار توپىنىڭ ئەتراپىنى ئىنتايىن نۇرغۇن كۆرگۈچى ئاما بىلەن سانسىزلىغان جىق «كۆزەتكۈچى» لەر ئوراپ تۇراتتى. نامايىشچىلارنىڭ ۋەكىللىرى بۇ قېتىمقى

نامايىشنىڭ مەقسەت ۋە تەلەپنى ھۆكۈمەتكە بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى بىلەن ئامما ئالدىدا ئاشكارا كۆرۈشۈش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى: «ھۆكۈمەت تەلىپىمىزنى ئاڭلاپ باقسۇن»، «ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى بىلەن كۆرۈشىمىز...» دېگەن سۆزلەرنى تەكرار ـ تەكرار شۇئار قىلىپ توۋلاشتى، مەيداندا ئادەم بارغانسېرى كۆپەيمەكتە ئىدى.

كەچ سائەت 5 ـ 6 لەرگىچە نامايىشچىلارنى ئاپتونوم رايون باشلىقلىرىدىن ياكى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم باشلىقلىرىدىن بىرەرمۇ كىشى قوبۇل قىلمىدى. ئالدىغىمۇ چىقمىدى. گەرچە پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدىكى بەزى ئادەتتىكى مەسئۇل مىللىي كادىرلاردىن بىر نەچچىسى «ئۇقۇشۇپ بېقىش» نىيىتىدە نامايىشچىلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ ... «سىلەرنىڭ بۇ تەلىپىڭلارنى باشلىقلارغا يەتكۈزۈپ باقايلى... ۋەكىل سايلاپ كىرگۈزسەڭلەرمۇ بولىدۇ... ياخشىسى تارقىلىپ كېتىپ، پىكرىڭلار بولسا چىرايلىقچە ئېيتقىنىڭلار تۈزۈك...» دېيىشتى. نامايىشچىلار مەيداندا 3 سائەت رەتلىك قاتار ئولتۇرۇپ ئۇسساپ چارچاپ تازا بىزىل بولۇشقان ئىدى. ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىنىڭ بۈگۈنكى نامايىشقا تۇتقان پوزىتسىيىسى: ئاممىنى ياراتمىغانلىق، ئاممىغا مەسئۇل بولمىغانلىق، ھەتتا ئۆچ كۆرگەنلىك ئۇقۇمىنى بېرەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەيدانغا كىرىپ ـ چىقىرىلغان چوڭ ـ كىچىك كوچىلارنىڭ بۇلۇڭ ـ پۇشقاقلىرى ناھايىتى كۆپ «مۇداپىئە» كۈچلىرى، ھەربىي، ساقچى ماشىنىلىرى، پايلاقچى ئادەملەر بىلەن تولۇپ كەتكەن ئىدى. مەيدان ئەتراپىدىكى بىنالار ئۆگزىلىرىدە بولسا كۆزەتچى ھەربىيلەر ۋە قوراللىق كۈچلەر، ھەر خىل رەسىم ئاپپاراتلىرى، سىنئالغۇ ئاپپاراتلىرى ئاسقان، دەپتەر، قەلەم، ئۈنئالغۇلارنى كۆتۈرگەن «مۇخبىر» كۈچلار بىلەن تولۇپ كەتكەن ئىدى. دېمەك مەيدان ۋەزىيىتى جىددى ھەم سىرلىق تۇستە ئىدى. كەچ سائەت 5 يېرىم ئەتراپىدا نامايىشچىلار مەيداندىن

رەتلىك، تېپ ـ تىنچ چىقىپ تارقىلىپ كېتىشتى. نامايىشنىڭ داۋامى ئەتىگە قالدۇرۇلغان ئىدى. نامايىشچىلار تارقىلىپ كەتكەندىن كېيىن، شۇ كۈنى كېچىدە ھۆكۈمەت نامايىشقا چىققان بارلىق چوڭ موللىلارنى، دىنى زاتلار ۋە نامايىشنى تەشكىللەشتە ھەسسىسى بار دېيىلگەن چوڭلارنىڭ ھەممىسىنى ئىسلام داشۆسىگە يىغىۋالدى.

مەقسەت: 1 ـ ئەتىسى بولىدىغان نامايىشنى يېتەكچىسىز قالدۇرۇش، 2 ـ جەمئىيەتتە تەسىرى بار دىنى كىشىلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ، چوڭراق ئەھۋالارنىڭ كېلىپ چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، 3 ـ بىر قىسىم دىنى كۈچلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ «گەپ ئاڭلايدىغان قىلىش»، 4 ـ بىر قىسىم دىنى كۈچلەرنى يېتىم قالدۇرۇپ زەربە بېرىش... ئىدى.

ئاپتونوم رايون رەئىسى تۆمۈر داۋامەت باشلىق يۇقىرى دەرىجىلىك مىللىي ئەمەلدارلار 5 ـ ئاينىڭ 19ـ كۈنى سەھەردىن تارتىپ ئۈرۈمچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارنىڭ جىددى ماسلىشىشى ئارقىسىدا ئىسلام داشۆسىدە يىغىۋالغانلار بىلەن «دىنى زاتلاردىن پىكىر ئېلىش» يىغىنى ئاچىدۇ. يىغىن ئىشتىراكچىلىرىنىڭ سىرت بىلەن بولغان ئالاقىسى چەكلىنىدۇ. ئىسلام داشۆسىنىڭ تالىبلىرى سىرتقا چىققۇزۇلمايدۇ. لېكىن نامايىش 19 ـ كۈنى يەنىلا باشلىنىدۇ. ئەتىگەن سائەت 8 دىن 2 گىچە كوچا ئايلىنىپ تۇنۇگۈنكى مەيدان (يەنىلا تىنچلىق مەيدانى) غا توپلىشىپ رەتلىك قاتار ئولتۇرغان نامايىشچىلارنىڭ سانى 4 ـ 5 مىڭدىن ئاز ئەمەس ئىدى. نامايىشقا ئەگىشىپ ماڭغانلارنىڭ سانىمۇ ھەقىقەتەن كۆپ ئىدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا ھەر خىل كىشىلەر مەسىلەن، ئاق بۆك كىيگەن «تۇنگان» يىگىتلەر، قويۇنلىرىدا تاپانچا، يانچۇقلىرىدا باغلاق تانىلىرى، بولغان توختىماي «دىنىمىزنى قوغدايلى»، «دىن يولىدا جېنىمىزنى پىدا قىلايلى»... دېگەندەك شۇئارلارنى توۋلاپ، سەپىنىڭ ئالدىدا ماڭىدىغان سىياسىي پايلاقچىلار، گىرىملەنگەن

ساقچى، مەخپىي كۆزەتچىلەر ۋە تېگىشلىك «مۇخبىر»، «ئاپپاراتچى»، «مۇسۇلمان» لار، ھەر خىل، ھەر شەكىلدىكى كوچا لۈكچەكلىرى، ئوغرى ـ يانچۇقچىلار، قىمارۋاز، بەڭگى، قەلەندەر ھەتتا مەستلەر... مۇ نامايىشچىلار سېپىدە قىستۇرۇلۇپ يۈرۈشەتتى. نامايىشچىلارمۇ بىرلىكتىن ـ بىرلىككە كەلگەن يېتەكچى مەركىزىدىن، سىستېمىلىق ھەرىكەت يۆنىلىشىدىن ھەم ۋەكىللىك خاراكتېرىنى ئالغان دىنى چوڭلاردىن ئاللىقاچان ئايرىۋېتىلگەن ئىدى. دېمەك تىزگىنىمىز، تەركىۋى مۇرەككەپ، ئاللىقاچان ئەسلى ماھىيىتىدىن ئايرىۋېتىلگەن سىرلىق كىشىلەر توپى مەيداننى قاپلىۋالغان ئىدى. دېمەك، نامايىشنىڭ خاراكتېرى، سۈپىتى، تەقدىرى.... باشقىراق غەرەزگە يەنى قاتتىق بېسىقتۇرۇش، زەربە بېرىپ ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش غەرىزىگە توغرىلىنىپ بولغان ئىدى.

دەل سائەت 2 يېرىم بولغاندا نامايىشچىلار سېپى ئالدىدىكى بىنالادىن يۇقىرى ئاۋازلىق كانايدىن «... مەيداندىن تارقىلىپ كېتىڭلار.. قانداق گەپ بولسا ۋەكىل ئارقىلىق ھۆكۈمەت بىلەن سۆزلەشسەڭلار بولىدۇ» دېگەن بۇيرۇق خاراكتېرىدىكى ئاۋاز تەكرار ـ تەكرار ئېيتىلىۋەردى. نامايىشچىلار ئارىسىدىن كىمدۇ بىرسى «تارقالمايمىز، ھۆكۈمەت باشلىقلىرى ئالدىمىزغا چىقىپ پىكرىمىزگە پوزۇتسىيە بىلدۈرسۇن..» دەپ ئۈنلۈك ئاۋازدا جاۋابەن ئىپادە ۋاقىردى. 5 ـــ 10 مىنۇت ئىچىدىلا نامايىشچىلار ئارىسىدىن «تارقالمايمىز!»، «كۆزلىگەن نىشانغا يەتمىگۈچە مەيداندىن كەتمەيمىز»، «ياشىسۇن ئىسلام»، «مۇسۇلمانلار ئۇيۇشايلى» دېگەندەك شۇئارلار ئارقا ـ ئارقىدىن توۋلاندى. «ھۆكۈمەت كۈچۈمىزنى بىر كۆرۈپ باقسۇن» دەپ ۋاقىرايدىغانلارمۇ پەيدا بولدى. مەيداندىكى رەتلىك ئولتۇرۇشمۇ بۇزۇلدى. يۈرۈش ـ تۇرۇش قالايمىغانلاشتى. شۇنداق قىلىپ نامايىشچىلار ئارىسىدا مەركەزسىزلىك، چۇۋالچاقلىق، باشباشتاقلىق شەكىللەندى. دەل شۇ پەيتتە نامايىشچىلار ئالدىغا

3 چوڭ دىنى ئەرباپ پەيدا بولدى. ئۇلارنىڭ بىرسى قاغىلىقلىق مەخسۇم ھاجى، يەنە بىرسى ئابدۇللاھ داموللا، يەنە بىرسى سەمەت مەخسۇم دېگەن زاتلار ئىدى. مەخسۇم ھاجى نامايىشچىلارغا نۇتۇق سۆزلەپ «.... ھۆكۈمەتنىڭ ئەمرىنى تۇتماق ۋاجىپ.... ھۆكۈمەتنىڭ گېپىنى ئاڭلىشىمىز لازىم. تارقىلىپ كېتەيلى، دىنى ۋەكىللىرىمىز ھۆكۈمەت بىلەن چىرايلىقچە سۆھبەت ئۆتكۈزۈۋاتىدۇ. ئۇلار بىزنى تارقىلىپ كېتىشكە بۇيرىدى...» دېگەندەك سۆزلەر بىلەن كىشىلەرنى دەرھال تارقىلىپ كېتىشكە دالالەت قىلدى. نامايىشچىلار سېپىدىن ئۇلارغا جاۋابەن «يوقال ... لى شۇفۇ ساتقىن، ھىلى ئەدىۋىڭنى بېرىمىز!» دېگەندەك ئاۋاز كۆتىرىلدى. ئۇلارمۇ قاچقان ھېسابتا ئەل كۆزىدىن غايىپ بولدى. ھۆكۈمەت ئەۋەتكەن بۇ 3 زاتنىڭ گېپى ئاقمىغاندىن كېيىن، مەيداننىڭ ئالدىنقى مۇنبەر قېشىدىن ساقچىنىڭ ئوت ئۆچۈرۈش ماشىنىسىدىن 2 سى پەيدا بولدى. نامايىشچىلارغا قارىتىپ سۇ چېچىشقا باشلىدى. سۇ بېسىمى كۈچلۈك ئىدى. بىر نەچچە يۈز ئادەم سۇ كۈچىنىڭ زەربىسى بىلەن يىقىلىپ، دەلدەڭشىپ غەزەپكە كېلىشىدىن، قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتى (ماشىنىغا قاراپ ئېتىلدى.) كالتەك كۆتۈرگەن بىر توپ ساقچى ئۇلارنى ماشىنىدىن توستى، سەتچىلىك، تارتىشىش ـ ئىشتىشىشلار باشلىنىپ كۈچەيدى. 10 نەچچە مىنۇت ئىچىدىلا ماشىنا ئاغدۇرۇۋېتىلدى. ئەينەكلىرى چېقىۋېتىلدى. پۈتۈن مەيداندا ھۆكۈمەت كۈچلىرى بىلەن خەلق ئېلىشىش باشلىنىپ كەتتى. مەيدان ئاللىقاچان مىڭلىغان ساقچى، ئەسكەر، ھەربىي ماشىنىلار بىلەن قورشاپ ئېلىنغان. باستۇرۇش تەييارلىقى تولۇق قىلىنىپ بولغان ئىدى. ئاتالمىش «نامايىشچىلار» ئارىسىدىن بىر توپ ئادەم ساقچىلار بىلەن تىغمۇ تىغ مۇشلىشىش، تۇتۇشۇش جېڭىنى باشلىۋەتتى. شۇنداق قىلىپ «نامايىش»نىڭ خاراكتېرى «توپىلاڭ»غا، «نامايىشچىلار»نىڭ خاراكتېرى «بىر توپ

لوكچەكلەر»گە ئۆزگىرىپ كەتتى. باستۇرۇش، باستۇرۇشقا «قارشى» تۇرۇش تازا قىزىدى. خەلق توپى مەيدانغا يېپىشىپ ئالغان قىش، تاشنى قومۇرۇپ «قوراللىنىپ» پارتكوم بىناسى بىلەن دائىمىي كومىتېت بىناسىغا (ساقچىلار قوشۇنى شۇ تەرەپكە مەركەزلەشكەن ئىدى) ئاتقىلى تۇردى. «تاش بوران سوقۇشى» قىزىپ كەتتى. سائەت 4 بىلەن پۈتۈن مەيدان دائىرىسىدە «لوكچەك»لەرنى تۇتۇش ئەۋجىگە چىقتى. 2 سائەت ئىلىشىش ئارقىلىق «لوكچەكلەر» ئەلتۇكۇس جىمىقتۇرۇلدى.

شىنجاڭ داشۇ نەشرىياتى «1989 - يىل 25 - ئاۋغۇست بېسىپ تارقاتقان «ئەسلى قىياپەت، مەنبە، ساۋاق، ئىلھام» دېگەن ژورنالدا بۇ ھەرىكەتنىڭ زىيىنى كۆرسىتىلگەن: «... بىر ئوچۇم لوكچەكلەر ئاممىنى قۇترىتىپ ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم قاتارلىق ئورگانلارغا بېسىپ كىردى. 150 نەچچە كىشىنى ئۇردى. 2000 كۆزدىن ئارتۇق ئەينەكنى چىقىۋەتتى. 30 نەچچە ئاپتوموبىلنى پاچاقلاپ تاشلىدى... ۋەزىيەت ئۆتەۋاتقان بىر نەپەر قورالىق ساقچى قىسىم جەڭچىسىنى تۇتۇپ كەتتى.» مەزكۇر ژورنالنىڭ 89 - بېتىدە يەنە مۇنداق دېيىلگەن: «43 ئاپتوموبىل چېقىۋېتىلدى. 4700 نەچچە پارچە ئەينەك چىقىلدى...»

دېمەك نامايىشچىلار ئاخىرى «لوكچەك»لىشىپ نامايىش «توپىلاڭ»غا ئايلىنىپ، ئۇنى قەتئىي بېسىقتۇرمىسا بولمايدىغان جىددى ۋەزىيەت پەيدا قىلىندى. شۇ مەيداننىڭ ئۆزىدىلا 600 گە يېقىن «توپىلاڭچى لوكچەك» قاتتىق زەربە بېرىش يولى بىلەن قولغا ئېلىندى. قاچ - قاچ باشلاندى. ئاق بۆكلۈك «تۇنگان يىگىت»لەر بۆكلىرىنى يانچۇقلىرىغا سېلىپ بىردەمدىلا خەنزۇ يىگىتلەرگە ئۆزگىرىپ بولدى. «دىنىمىزنى قوغدايلى» دەپ ۋاقىرىغان «مۇسۇلمان»لار بولسا نامايىشچىلارنى ھەر بىر ئادەملەر بويىچە تونۇۋالغان، ئاۋازلىرىنى ئۈنئالغۇغا چۈشۈرۈپ بولغان قابىل

كۆزەتكۈچى، سەزگۈر پايلاقچىلاردىن بولۇپ چىقىشتى.

19 - ماي كەچقۇرۇندىن باشلاپ پۈتۈن ئۈرۈمچى شەھىرىدىن مەسجىدلەر، مەھەللىلەر بويىچە بۇ نامايىشقا قاتناشقانلارنى تەقىپلەپ سۈرۈشتۈرۈپ تۇتۇش زۇرۇر دەپ قارىغانلاردىن يەنە 300 نەچچىسى تۇتۇلدى. 2000 دەك كىشى تىزىمغا ئېلىنىپ «مەسىلە تاپشۇرۇش»قا قويۇلدى. 1989 - يىلى 5 -، 6 - ئاي ئۈرۈمچىدە ھەتتا پۈتۈن شىنجاڭ تەۋەسىدە «19 ماي»، «توپىلاڭچى»، « لۈكچەك»لىرىنى تۇتۇش جازالاش ۋاقتى بولغان ئىدى. 1989 - يىلى «19 - ماي»، «يېتەكچى»لىرىدىن...لار قانۇنى جازاغا تارتىلىپ ... دىن تۈرمىغا ھۆكۈم قىلىندى.

تۇتۇۋېلىنغان «توپىلاڭچى بىر ئوچۇم لۈكچەك»لەر تېگىشلىك ئەدەپلىرىنى تويغۇدەك يېيىشكەندىن كېيىن ئۇدۇللۇق قويۇپ بېرىلدى. نامايىشنىڭ ئادەتتىكى قاتناشقۇچىلىرىمۇ مەسجىد، مەھەللىلەر بويىچە ئۆزلىرىنى تەكشۈرۈپ تۈۋە قىلدۇرۇلدى.

بۇ توۋا دەيدىغان چاغلار ئىدى.

ئارا تورك جېڭى

(«ئارا تورك ۋەقەسى»)

نىزامىددىن ھۈسەيىن

(1953 - يىل قۇمۇل - ئارا تۈرك)

1950 - يىل ئەتىياز 3 - ئايدا خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ 6 - جۈن 16 - شىسىنىڭ باركۆلگە كىرگەن 46 - تۇەن 1 - يېڭى (600 دەك ئەسكەر) مۇئاۋىن يىڭجاڭ خۇجىڭشەننىڭ يېتەكچىلىكىدە قۇمۇل ئارقىلىق ئارا توركقا كىردى. ئارقىدىن يەنە «تىرانسپورت خادىملىرى»، «چارلامچى»، «يارەمچى»، «ئالاقچى»، «تىببىي خادىم» ... لاردىن 400 دىن ئارتۇق ياش خەنزۇمۇ ئارمىيە ھىمايىسىدە بۇ ناھىيە بازىرىدا پەيدا بولۇشتى. دېمەك، بىرەر - ئىككى ھەپتە ئىچىدىلا بۇ ناھىيە تەۋەسىدە پەيدا بولغان «ئازاتلىق جەڭچىلىرى»نىڭ سانى 1000 دىن ئېشىپ كەتكەن ئىدى.

شۇ يىلى 4 - ئاينىڭ 28 - كۈنى خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بۇ ناھىيىدە «جەمئىيەت تىنىچلىقىنى مۇقىملاشتۇرۇش»، «ئەكسىلئىنقىلابچى»لارنى بېسىقتۇرۇش، «باندىت تازىلاش»...

ۋەزىپىلىرىنى ئۆتتۈرۈشغا قويۇپ، يەرلىك خەلقلەر ئارىسىدا «گومىنداڭ قالدۇقلىرى»نى تۇتۇش، «يەرلىك تۇپىلاڭچىلار»نى ئاشكارىلاش، «خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنى ھىمايە قىلىش»، «ياردەم بېرىش»... خىزمەتلىرىنى باشلىۋېتىدۇ. پۈتۈن ئىشلار قوراللىق كۈچلەرنىڭ ئىلكىگە ئېلىنىدۇ. قوراللىق تېررورلۇق، ئىگەللەش زوراۋانلىقى ئەۋجىگە چىقىدۇ. خەلقتە قورقۇش باشلىنىدۇ. پۈتۈن بازار خەلقى ھەتتا بازارغا يېقىن يېزا ـ كەنت ئاھالىلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى تۇرالغۇ جايلىرىدىن قېچىپ تاغلارغا پىتىراپ كېتىشىدۇ. تىنچ تەسلىم بولغان گومىنداڭ ئىدارىلىرى، خىزمەتچىلىرى، ھەربىي، ساقچىلىرىمۇ قېچىپ تاغلارغا چىقىپ ئېلىشىپ جىددى مۇداپىئەدە بولۇشىدۇ. «تۇتۇمىز»، «تۇتقۇزمايمىز» كۈرۈشى باشلىنىپ كېتىدۇ. خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى قورالىغا، كۈچىگە، باستۇرۇشىغا ئىشىنىدىغان، يەرلىك خەلق قورقۇنچ، ۋەھىمىدە تۇرىدىغان، گومىنداڭ كۈچلىرى مۇداپىئە خاراكتېرلىك سوقۇشقا تەرەددۇت قىلىشىۋاتقان جىددى ۋەزىيەت ناھىيىنىڭ ئومۇمى ۋەزىيىتى بولۇپ قالىدۇ. 5 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ئارمىيە تەرەپ ئارا توركنىڭ سابىق ھاكىمى ئۇبەيدۇللاھ باشلىق بىر توپ يەرلىك ئەمەلدارلارنى تۇتۇشقا كىرىشىدۇ. قۇمۇل ۋىلايىتى بويىچە يولۋاس بەگ باشلىق بىر توپ ۋىلايەت ئەمەلدارلىرىمۇ بۇ ناھىيە تەۋەسىگە كىرىۋالغانلىقى ئۈچۈن پۈتۈن ۋىلايەتتىكى كومپارتىيە كۈچلىرىنىڭ «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى بېسىقتۇرۇش»، «باندىن تازىلاش» ... نىشانىمۇ بۇ ناھىيە بولۇپ قالىدۇ. دېمەك، ئارا تورك شۇ چاغلاردا شىنجاڭ بويىچە «ئەكسىيەتچى» كۈچلەر ئەڭ كۆپ مەركەزلەشكەن خەۋپلىك ناھىيىگە، «ئۇرۇش ھالىتى رايونى»غا ئايلىنىپ قالىدۇ. ئاخىرى 5 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى ناھىيە مەركىزىدە ھەم توخولا دېگەن يەردە ئارمىيە بىلەن خەلق ئوتتۇرىسىدا قوراللىق توقۇنۇش يۈز بېرىدۇ. ئۇرۇش پارتلايدۇ. يولۋاس بەگ بىلەن بىر توپ قازاق چوڭلىرى (ئوسمان، جانىم قان كۈچلىرى) ئۇبەيدۇللاھ ھاكىم

باشچىلىقىدىكى خەلق بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى قىسىملىرى بىلەن 60 نەچچە كۈن قاتتىق جەڭ قىلىدۇ. ئاخىرى خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ خىللانغان 46 ـ پولكى بىلەن مىللىي ئارمىيىنىڭ تاللانغان 3 ـ باتالىيونى ئارا توركقە يېتىپ كېلىپ، بۇ يەردىكى قىسىملار بىلەن بىرلىكتە ئارا توركنى قايتا ئىشغال قىلىدۇ. ئۇرۇش جەريانىدا خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىدىن 38 كىشى ئۆلىدۇ. 100 نەچچە كىشى ياردار بولىدۇ. خەلق كۈچلىرى بىلەن بىگۇناھ قۇرالسىز خەلقتىن (بالىلار، ئاياللار، قېرى ـ چۆرىلەردىن) 90 دىن ئارتۇقى ئۆلىدۇ. 200 دەك كىشى ياردار بولىدۇ. 700 دىن ئارتۇق يەرلىك خەلق تاشقى مۇڭغۇلىيىگە قېچىپ چىقىپ كېتىدۇ. يولۋاس بەگنىڭ خۇتۇنى لياۋ يوگچۇ، 2 ـ ئوغلى ياۋداخوڭ، 3 ـ ئوغلى ياۋداۋمىن، كاتىۋى تاڭ يوي دۇڭ، مۇھاپىزەتچىلىرى ئىسمايىل، يۇنۇس قاتارلىق يولۋاس بەگ ئادەملىرىدىن 40 نەچچىسى ئەسىر ئېلىنىدۇ. يولۋاس بەگ ئىنىسى ياقۇپ بەگ بىللە بىلەن بىر توپ ئادەم (بەزىلەرنىڭ دېيىشىچە 50 نەچچە ئادەم) تىبەت ئارقىلىق چەتئەلگە قېچىپ كېتىدۇ. بۇ قېتىمقى جەڭدە خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى تۇتۇۋالغان 240 نەپەر «باندىت» تىن ئۇبەيدۇللاھ[1] باشلىق 25 كىشىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدۇ. قالغانلىرى تۈرمىلەردە، لوگەي مەيدانلىرىدا «ئۆزگەرتىلىدۇ» ياكى دىكتاتۇرا ئاستىدا بىر تەرەپ بولۇپ تۈگەيدۇ. بۇ قېتىمقى جەڭدە ئۆلگەن قاچقان تۈرمىلەرگە تۇتۇلغان... لارنىڭ يەر ـ زېمىن، بايلىق تەلۋقاتلىرى «نەخ ئەكسىلئىنقىلابچى»لارنىڭ ئىگىلىك بايلىقى ھېسابىدا ئۆتكۈزۈپ ئېلىنىپ «ھۆكۈمەت مۈلكى» قىلىنىپ ناھىيە ئىگىلىك تەركىۋىدە يېڭىدىن تەخسىملىنىش پوندى بولۇپ كېتىدۇ.

---

(1) بۇ ئۇبەيدۇللاھ ئەينى زاماندا چەتئەلگە قېچىپ چىقىپ، تەيۋەن، ئىستانبۇللاردا ھايات كەچۈرۈپ 2001 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن ئۇبەيدۇللاھ ئەرتۈرك دېگەن كىشى بولىشى مۇمكىن — نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن.

ئېلانسىز ھادىسىلەر

نىزامىددىن ھۈسەيىن

1 ـ قىسىم قاغىلىق

1 ـ قاغىلىققا زىيارەت

(1986 ـ يىل 6 ـ ئاي)

قاغىلىقنىڭ يەر كۆلىمى 28 مىڭ 266,5 كىلومېتىر، تېرىلغۇ يېرى 781,700 مۇ، بۇنىڭدىن ئاشلىق تېرىلىدىغان يەر 526,100 مۇ، بۇ ناھىيە مەمۇرى جەھەتتىن 17 يېزا، يېزا دەرىجىلىك 3 بازار، 5 مەيدان، 9 ئاھالە كومىتېت، 302 كەنت، 1256 مەھەللىگە بۆلۈنگەن. 65 مىڭ 926 ئائىلە (بۇنىڭدىن يېزا ئائىلىسى 56036، بازار ئائىلىسى 9890). 287,237 نوپۇسى بار. بۇلاردىن 224,198 كىشى يېزا ـ قىشلاقلاردا، 43,106 كىشى بازارلاردا ئولتۇراقلاشقان. ناھىيە تەۋەسىدە 8 مىليون مۇ ئوتلاق (يايلاق) بار. بۇنىڭدىن يازلىق ئوتلاق 5 مىليون 700 مىڭ مۇ، قىشلىق، كۈزلۈك ئوتلاق

2 مىلىيون 400 مىڭ مو. 1985 ـ يىلىدىكى سۇنئىي ئوتلاق 92 مىڭ مو ئىدى. 5775 ئائىلە 32 كەنت. 92 مەھەللە بويىچە مەخسۇس چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. بۇلار پۈتۈن ناھىيە ئاھالىسىنىڭ 10,5 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ. 621 مىڭ 37 تۇياق چارۋا مال بار. بۇنىڭ 58 پىرسەنتى يېزىلاردا. پۈتۈن چارۋا مالىنىڭ 70,3 پىرسەنتى قوي. 10,4 پىرسەنتى كالا، 9,6 پىرسەنتى ئېشەك، 6,5 ئۆچكە، 1,4 پىرسەنت قوتاز، 0,8 پىرسەنت ئات، 0,5 پىرسەنت تۆڭگۇز، 0,3 پىرسەنت تۆگە، 0,1 پىرسەنت خېچىر تەشكىل قىلىدۇ. 1984 ـ يىللىق يېزا ئىگىلىك كىرىمى 62 مىلىيون 214 مىڭ 502 يۈەن بولۇپ، بۇنىڭ 2 مىلىيون 727 مىڭ يۈەنى چارۋىچىلىقتىن كەلگەن.

ئاھالىلەرنىڭ نوپۇس نىسبىتى مۇنداق: ئۇيغۇرلار 267 مىڭ 593، قازاقلار 24، تونگان 571، قىرغىز 810، مۇڭغۇل 1، شىۋە 5، تاجىك 1594، ئۆزبېك 684، باشقىلار 30، خەنزۇلار 15 مىڭ 925 (يۇقىرىقى نوپۇس مەلۇماتى 1986 ـ يىلى شىنجاڭ ھۆكۈمىتى ئېلان قىلغان ئوچۇق نوپۇس جەدۋىلىدىن ئېلىندى.)

بۇ ناھىيىدىكى كۆچمەن خەنزۇلار 1949 ـ يىلىدىن بۇرۇن (49 ـ يىلغىچە) بۇ ناھىيىگە كۆچۈپ كېلىۋالغان (ئاساسەن ھۆكۈمەت خادىملىرىنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ياكى شۇلار ھامىلىقىدا تۇرۇۋاتقان) 80 خەنزۇ نوپۇسىنى كۆزنەك قىلىپ تۇرۇپ، يۇقىرىقى سانغا كۆپەيگەن. ئۇلار ئاساسەن ئىدارە ـ جەمئىيەتلەرنى، بازار، ئۆتەڭلەرنى نوقتا قىلىپ تۇرۇپ، يېنىك ئىشلىق تۇرمۇش ئورۇنلىرىغا يەرلەشكەن. مەسىلەن، ئۇلارنىڭ 96 پىرسەنت دۆلەت ۋە كوللىكتىپ ئورۇنلاردىن مائاش ئالىدىغان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر تۈركۈملىرىگە مەنسۇپ بولغان بولسا، قالغانلىرى ھازىرقى چاغ يېنىك كەسىپلەردە (رىمونتچى، تىككۈچى، ياماقچى، ساتىراچ، تىجارەتچى، كۈرەتچى.... لىكتە) تىرىكچىلىك قىلىشىدۇ.

1986 ـ يىلى 300 خەنزۇ كۆچمەن بۇ ناھىيىنىڭ بازىرىغا تىجارەتچىلىك كەسپى بىلەن ئورۇنلاشتۇرۇلغان، 1986 ـ يىلى بۇ ناھىيىنىڭ يىللىق قۇتقۇزۇش، پاراۋانلىق تاپاۋىتىنىڭ 83 پىرسەنت كۆچمەنلەرنى يەرلەشتۈرۈش، ئورۇنلاشتۇرۇشقا سەرپ قىلىنغان. كۆچمەنلەرنىڭ 90 پىرسەنت دېگۈدەك مەزمۇت، بىجىرىم (يىگىت ـ قىز) ئادەملەر، بوۋاي ـ موماي، ئاقساق ـ چولاقلىرى يوق. ھەر قانداق ھەرىكەتلەرگە چىقالايدۇ. گەپلىرى ئۆرە، ئۇششۇق قىياپەت، يەرلىك ئادەملەرگە پىسەنت قىلىشمايدۇ.... پۇل ئۇچۇن ھەممە ھەرىكەتنى قىلىشىدۇ. قورقۇمسىز.... ناھىيە مائارىپ راسخوتىنىڭ 44 پىرسەنت خەنزۇلار مائارىپى ئۇچۇن ئاجرىتىلغان.

2 ـ قارا قۇرۇمغا سەپەر

1986 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنىدىن ئېتىۋارەن قاغىلىقنىڭ ئارا ساي (ھازىرقى يەنسىتەي دېيىلىۋاتقان يەر) يول ئارىسىدىن يەنى «0» كىلومېتىردىن باشلىنىدىغان قاغىلىق تىبەت تاشيولى (شىنجاڭ ـ شىزاڭ تاشيولى)نى بويلاپ سەپەرگە چىقتىم. مەقسىدىم: يەرلىك خەلقلەر، «قارا قۇرۇم تاشيولى»، «لاداق تاشيولى» دەپ ئاتايدىغان 1465,5 كىلومېتىر تاشيولنى كۆرۈش، 995 نەپەر تاشيول ئىشچىسىنى يوقلاش (98 پىرسەنت ئۇيغۇر)، زىيارەت قىلىش ئىدى. ئۆزەم ئىختىيار قىلىپ تاللىغان بۇ سەپەرنى قاغىلىق ناھىيىلىك پارتكومىنىڭ باشلىقى يوڭ ئەنچاڭ قوللاپ كەتمىگەن. ئۇ مۇنداق دېگەن ئىدى: يول ئىنتايىن خەتەرلىك، داۋانلار بەك ئېگىز، سوغۇق، دېڭىز يوزىدىن 4000 مېتىر ئېگىزلىكتە يۇرۇشكە توغرا كېلىدۇ. نۇرغۇن مۇساپىنى قار ـ مۇز ئۈستىدە باسىمىز، ئوكسىگېن يېتىشمەي ئاغزى ـ بۇرنىدىن قان كېلىپ ئۆلۈپ كېتىدىغان ئەھۋاللار دائىم بولۇپ تۇرىدۇ. بىزمۇ تېخى بۇنداق سەپەرگە تەۋەككۇل قىلىپ باقمىدۇق. مەن شەخسەن سىزنى بۇ سەپەردىن

توسۇپ قىلىشقا مەجبۇرمەن. بىزنى ئېھتىيات ئۈچۈن گۈلچەمبىرەك ياساپ قويۇشقا مەجبۇر قىلماڭ.» مەن بۇ تەكلىپ تەۋسىيەلەرنى رەت قىلغان ئىدىم. مېنىڭ جاۋابىم: 900 دىن ئارتۇق ئۇيغۇر شۇ يامان ئىگىزلىكتە 10 يىللاپ، 20 يىللاپ ئىشلەۋېتىپتۇ. ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزمۇ قورقماي مېڭىپ، ياشاپ تۇرغان بۇ جاينى زىيارەت قىلىش، كۆرۈش، تەكشۈرۈش، مېنىڭ ۋىجدانى ۋەزىپەم...» شۇنداق قىلىپ مەن 10 چوڭ داۋان، 9 دەريا، 34 چوڭ كۆۋرۈك، 137 چوڭ سۇڭگۈچ، 500 دىن جىق ئايلانما...نى ئۆز دائىرىسىگە ئالغان 1465 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى يول سوزۇلمىسىنى ئاسراۋاتقان بىر مەيدان، 11 مەركىزى ئىشخانا، 6 چوڭ ئەترەت، 44 گۇرۇپپىنى تەشكىلى بىرلىك قىلغان، ئائىلە، بالا ـ چاقىلىرىدىن ئايرىلىپ، يىل بويى يېگانە ئىشلەيدىغان ئىشچىلار ئارىسىغا سەپەر قىلماقچى بولدۇم. تارىختا بۇ يولنى تۇنجى قېتىم زىيارەت قىلغان مىللىي سۈپىتىدە باشلىقان بۇ سەپىرىمنى، بۇ تاش يولنىڭ قاغىلىق باش ئۇچاستىكا باشلىقى كاشغەر يېڭى شەھەرلىك تۇراخۇن سۇلتان ئۇرۇنلاشتۇردى. قاغىلىق ناھىيىلىك پارتكوم كادىرى ماڭا ھەمراھ بېرىلگەن ئىدى. يول بويىلىرىنى سۈرەتكە ئالماسلىق، يولدىكى ئىشچىلار ئارىسىدىكى سەلبى ھادىسىلەنى خاتىرىلىمەسلىك، سەلبى كىشىلەر بىلەن ئۇچراشماسلىق، ئىجابى سەپەر قىلىش.. پارتكوم باشلىقىنىڭ ماڭا ۋەزىپە خاراكتېرلىك تەۋسىيىسى ئىدى. مېنىڭ ھەمراھىم شۇ تەلەپ ئاساسىدىكى نازارەتچىم ئىدى. دېمەك، 2 خىل سەپەرداش بىر خىل سەپەر ئۈستىدە ھەمراھ ئىدۇق. بىزنىڭ سەپىرىمىز 8 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ئەتتىگەن سائەت 6 دە باشلاندى. يەنى 30 ياشلىق شوپۇر ـــ ئاقسۇلۇق نىياز توختى ئېغىر يۈكلۈك ماشىنىدا بىزنى ئېلىپ يولغا چىقتى. «بەشتېرەك»، «ئاموتلۇق» قىزلار يول ئاسراش بازىلىرىنى (دۇبەنلىرىنى) زىيارەت قىلىپ، «پوسا»، «قورام ئېغىل» بازىلىرىنى ئارىلاپ (نوقۇل ئۇيغۇر ئىشچىلار ئىشلەيدىغان بازىلار

75 كىلومېتىردىن ئېچكىرىلەپ كەتكەندىن كېيىن باشلىناتتى). «قوزا يايلاق» بازىرىدا ناشتا قىلدۇق. 24 ئۇيغۇر ئىشچى بىزنى كۈتىۋالدى. ناشتىدىن كېيىن دېڭىز يۈزىدىن 3270 مېتىر ئېگىز بولغان ئاقاز داۋىنىغا ياماشتۇق. مۇنار شەكىللىك تىك كۆتۈرۈلگەن بۇ داۋاننىڭ ئۈستىگە سائىتىگە 10 كىلومېتىر يۈرۈش سۈرئىتى بىلەن ئۆرلىدۇق، 11 كىلومېتىر پەسلەپ، ئاخىرى بۇ داۋان بىلەن خوشلاشتۇق. بۇ داۋاننىڭ يۈز مېتىرلىق قىسمىدا 6 دۇقمۇش، 5 ئەگىم، 4 توقاي بار ئىدى. خۇددى تېز يۈرىۋاتقان يىلاننىڭ ئىزىدەك سوزۇلغان تار، 80 گىرادۇسلۇق تىك يول سىزىقى بىزنى بەكمۇ بىئارام قىلاتتى. بەزىدە كۆزىمىزنى يۇمۇۋېلىپ، ئۆزىمىزنى خۇداغا تاپشۇرۇپ، بىلگەن ئايەتلىرىمىزنى ئوقۇپمۇ قوياتتۇق، ھاياتلىق تەقدىرىمىز خاسلا بىر شەخسنىڭ (شوپۇر ئەزىمەتنىڭ)، بىر تۆمۈر ھايۋاننىڭ بىر سېكۇنتلۇق سەۋەنلىكى ياكى ئىشلىمەي قويۇشى بىلەن ئۇيان - بۇيان بولۇپ كېتىشى تۇرغان گەپ ئىدى. بىز بۇ داۋاندىن توپ توغرا 2 سائەتتە سالامەت ئېشىپ بولدۇق. خۇدايىم بۇ يامان داۋاندا ئىشلەشنى ئۇ يەردە كۈن كەچۈرۈشنى پەقەت بىز خەققىلا نىسىپ قىلغان ئوخشايدىكەن. بۇ يەردىكى يول ئىشچىلىرى ئارىسىدا بىرەرمۇ باشقا مىللەت كىشىلىرىنى كۆزنەك ئۇچۇن بولسىمۇ ئۇچرىتالمىغانلىغىمىز بۇ خىل ئىش تەقسىماتىغا ئۇنىسىز نارازىلىغىمىزنى «تووۋا» دېگەن بىرلا سۆز بىلەن ئىپادە قىلدىم، خالاس. بىز داۋاننىڭ ئۇ نىرىسىدىكى خالاستان (قاغىلىق) دەرياسى بويىغا جايلاشقان تاش يول ئوچاستىكىسىغا چۈشتۇق. بۇ يەرنىڭ يەرلىك نامى «127 - دوبەن» دېگەن نامغا ئۆزگەرتىلگەن. مەن مۇشۇ دوبەندىن باشلاپ دوبەنلەرنىڭ يەرلىكناملىرىنى شۇ يەرنىڭ تارىختىكى يەر نامى بىلەن قايتىدىن ئاتاشنى تەكلىپ قىلدىم. مەسىلەن: «127 - دوبەن» نى «ئاقاز دوبەن» دېدىم، شۇندىن باشلاپ كۇدە، جۇداق، قارا كۆۋرۈك، سېرىق داۋان، مازار،

كۆكات، سۇغاق بۇلاق، خالتوشكون، شەيدۇللا، سۆگەت، گۇل باسار، قاپاق، پورتاش، كەڭشىۋە، مالغۇنساي، مالغۇندارا، شاتراق داۋان، تاتلىق بۇلاق، جەسەت داۋانلىرىنىڭ يەرلىك ناملىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش تەكلىۋىنى بەردىم. دىمەك، شىنجاڭ ـ شىزاڭ تاشيولى 698 كىلومېتىردە تىبەت تەۋەسىگە ئۆتۈپ كەتكەنگە قەدەر بولغان جايلارنىڭ يەرلىك نامىلىرىنى ئەتراپلىق ئۆگىنىپ، خاتىرىلەپ ئالدىم، بۇ يول تىبەت تەۋەسىگە سوزۇلغاندىن كېيىن خەنزۇچە «دوما» تاڭغۇتچە «رىتو» دەپ ئاتىلىدىغان ناھىيە بازىرىدا بولدۇم. قىسقىسى بۇ يول تىبەت ـ نېپال چېگرىسىدىكى «پولەن» ناھىيىسى تەۋەسىدە 1465,6 ـ كىلومېتىردە تۈگىگەن. بۇ يولنىڭ ھاۋا شارائىتى ئىنتايىن ناچار، ئىشچىلارنىڭ بىشى قىيىپ، پۇتى ئاغرىپ، تاماق يېيەلمەي قالىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىشلەيدىغان ۋاقتى پۈتۈن ئىش ئايلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسىنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ يول ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ كادىرى ئابدۇلقادىر يۈسۈپ بىلەن دوختۇر زەيدۇن ئاخۇن ئەھۋالنى تونۇشتۇرۇپ مۇنداق دېيىشتى: «بۇ يول بۇرۇنقى لاداق يول لېنىيىسىنى مەنبە قىلىپ ياسىلىپ، 1958 ـ يىلى رەسمىي قاتناش باشلانغان. يولنى باشقۇرىدىغان باش ئوچاستىكا بولسا 1963 ـ يىلى قۇرۇلغان. ئەسلى يول لوگەيلەرنىڭ قولى بىلەن ياسالغانىدى. دەسلەپتە 400 دەك ياللانما ئىشچى ئىشلەيتتى. لېكىن بۇ يول دۆلەت تاشيولى قىلىپ بېكىتىلگەندىن كېيىن رەسمىي شتاتلىق ئىشچىلار ئىشلەيدىغان تۈزۈم يولغا قويۇلدى. بۇ يولدا ئىشلىگەنلەرنىڭ كۆزلىرى قىزىرىپ، رەڭگى قارىداپ كېتىدۇ. كۆز ئەينەك، دەپسە (پىما)، جۇۋا، پەلەي بىلەن ئىشلەيدۇ. ھەر يىلى 7 ئاي ئىشلەش، 5 ئاي دەم ئېلىش تۈزۈمى بار.

قاغىلىق بازىرىدا 100 يۈەن ئالىدىغان تاشيول ئىشچىسى بۇ ئىگىزلىككە كېلىپ ئىشلەپ 200 يۈەن ئالىدۇ. پۈتۈن يولدا ئىشلەيدىغانلارنىڭ 98 پىرسەنتى مىللىيلار، ئىككى پىرسەنتى

خەنىزۇلار. ئۇلار قاغىلىق بازىرىدا (ئوچاستىكا ئورگىنىدا ۋە بازارغا يېقىن دوبەنلەردە) «كادىر»، «تېخنىك»، «بوغالتىر»، «كاسسىر»، «لاۋازىمەتچى»، «قوغدىغۇچى»، «پىلانچى»، «دىگۋارچى» (سەيگويۈەن)، «ئامبارچى»، «تەشۋىقاتچى»، «مۇئەللىم»، «تەربىيىچى»، «تەشكىلات خادىمى»، «دۇيجاڭ»، «زىداۋيۈەن»... لىك كەسىپلەردە «خىزمەت» قىلىشىدۇ.... بۇ سۇغۇق، ھاۋاسى ناچار (تۆۋەن) ئىگىزلىكتە ئىشلىگەنلەر ئومۇمەن 50 ياشتىن ئارتۇق ئۆمۈر كۆرەلمەيدۇ. لېكىن خىزمەت - ئىش تاپالمىغانلارنىڭ بۇ ئىشنى ئىشلىمەي ئامالى نېمە؟.... «بۇ يولدىن سوتكىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 170 ماشىنا ئۆتۈشۈپ تۇرىدۇ. قاتناش ۋەقەسى ئىنتايىن تولا. ماشىنا ھادىسىلىرى، يولوچىلار ھادىسىلىرى، ھەربىيلەر ھادىسىلىرى ئۈزۈلمەي بولۇپ تۇرىدۇ. يۇرتىمىزغا داڭق كەتكەن «قوتاز ۋەقەسى» ئەنە شۇنداق ھادىسىلەرنىڭ بىرى...»

3 - قان قىرغاق

(قوتاز ۋەقەسى)

(1986 - يىلى 10 - ئۆكتەبىر قاغىلىق - كۇدە)

قان قىرغاق 1980 - يىلى 8 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئەسكەر گاۋشۈي تاشيول ئىشچىسى 20 ياشلىق ئۇيغۇر ھاپىز ئابدۇللاھنى ئاپتومات بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرگەن جاينىڭ يەرلىك نامى. پۈتۈن يۇرتىمىزغا چوڭ تەسىر كۆرسەتكەن «قوتاز ۋەقەسى» ياكى «گاۋشۈي ۋەقەسى» ئەنە شۇ جايدا يۈز بەرگەن. ۋەقەنىڭ جەريانى مۇنداق: گاۋشۈي — سابىق ئۈرۈمچى ھەربىي رايون 11 - ماشىنا پولكى (كۇچاردا تۇرۇشلۇق قىسىم) نىڭ شوپۇرى ئىدى. بۇ قىسىم 1980 - يىلى 7 - ئايدا قارا قۇرۇم تاغلىرىدا ۋەزىپە ئۆتەشكە ئەۋەتىلگەن.

شۇ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى ئۇلار قارا قۇرۇمدىن قايتىپ قاغىلىق مازار بىلەن سېرىق داۋان ئارىلىقىدا كېتىۋېتىپ، يول بويىدا ئۇتلاۋاتقان بىر توپ قوتاز پادىسىنى كۆرگەن گاۋشۈي ئۆز ھەمراھلىرىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئۆزى تۇرۇشلۇق قىسىمغا (كۇچارغا) ئېلىپ كېتىش مەقسىتىدە بۇ قوتازلاردىن چوڭراق بىرسىنى ئاپتۇمات بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ گۆشىنى ئۆزى ھەيدىگەن ماشىنىغا بېسىۋالغان. ئۇنىڭ ھەمراھلىرى (بىر پولك ئەسكەر) بۇ ئىشتىن يېتەرلىك خەۋەردار بولغان. بولۇپمۇ لېيەنجاڭ، جاۋداۋيۈەنلەر «ئۇلجا»نىڭ جايىدا بولغانلىقىغا خۇشال بولۇشقان. ئەمەلىيەتتە بۇ يۇغان قوتاز قاغىلىق 2 ـ چارۋىچىلىق مەيدانىنىڭ قوتىزى بولۇپ، مەيدانىنىڭ ئۇيغۇر مالچىلىرى بېقىۋاتقان يەرلىك قوتازلاردىن ئىدى. مالچىلار ھەربىيلەرنىڭ بۇ قوتازنى ئېتىپ ماشىنىغا بېسىۋالغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، دەرھال ئۇدۇل يول بىلەن ئات چاپتۇرۇپ 204 كىلومېتىر دوبەن (سېرىق داۋان دوبەن دەپمۇ ئاتىلىدۇ) گە كېلىپ، دوبەن باشلىقى ھاپىز ئابدۇللاھقا ئېيتقان. ھاپىز ئابدۇللاھ بىلەن قوتازچى بىرلىكتە داۋان چوڭگىلەپ بۇ يەرگە يېتىپ كەلگەن. قوتاز گۆشى بېسىقلىق ماشىنىنى (گاۋشۈي ھەيدەپ كېتىۋاتقان ماشىنىنى) يول بايرىقىنى كۆرسىتىپ توختاشقا ئىشارەت قىلىپ توختاتقان. سەپ تارتىپ كېلىۋاتقان ھەربىي ماشىنىلار توختىغان. ھاپىز ئابدۇللاھ گاۋشۈي ھەيدىگەن ماشىنىدا قوتاز گۆشىنىڭ بېسىقلىق تۇرغانلىقىنى كۆرگەن. كەبىنكە ئىشىكىگە كېلىپ، گاۋشۈيدىن قوتازنىڭ گۆشىنى چۈشۈرۈۋېتىپ كېتىشىنى ئۆتۈنگەن. گاۋشۈي رەت قىلىپ ماشىنىنى ئوت ئالدۇرۇپ، مېڭىشقا تەمشەلگەن. ھاپىز ئابدۇللاھ كەبىنكە ئىشىكىگە بىر پۇتىنى ئېلىپ، ئۆز پىكرىنى تەكرارلىغان. بۇ چاغدا گاۋشۈي ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن قولىدىكى ئاپتۇماتنى ھاپىز ئابدۇللاھنىڭ ئاغزىغا توغرىلاپ، ئاپتۇماتنىڭ تەپكىسىنى

بىسىۋەتكەن. ئاقىۋەتتە ئاپتوماتتىكى 27 پاي ئوق مەرھۇمنىڭ باش قىسمىنى خۇددى ماشىنا چاقى ئاستىدىن چاچراپ كەتكەن سۆيۈق پاتقاقتەك يول بويىغا چېچىۋەتكەن. قىرغاق ئىسسىق قان بىلەن قىزارغان. مەرھۇمنىڭ قېنى، مېڭىسى داۋاندىكى تاش، تۇپراق يۈزىدە مەڭگۈ داغ، مەڭگۈ چاچراق بولۇپ قالغان. دېمەك، «ئازاتلىق ئارمىيە جەڭچىسى» شەنشىلىك «مۆھتەرەم» گاۋشۆي يۇرتىمىزدا ئۆزگە يول ياساپ، يول بېقىپ، يول كۆرسىتىپ تۇرغان بىر ياش ئۇيغۇرنىڭ ئىسسىق قېنىنى ئەنە شۇنداق تۆككەن (ھاياتىنى تۈگەتكەن.) بۇنى سەۋەنلىك دەمدۇق؟ ئۆچلۇك دەمدۇق؟ بىر پاي ئوق بىلەنلا ھاياتىدىن ئايرىلغان مەرھۇمنىڭ جەسىدى يەنە نېمە ئۈچۈن 27 پاي ئوق بىلەن تىتىپ تاشلىنىدۇ؟ مەرھۇم نېمە ئۈچۈن ئاغزىدىن ئېتىلىدۇ؟ زادى نېمە ئۈچۈن ئۆلتۈرۈلىدۇ؟ بىر دېسىكا (27 پاي) ئوق بىلەن دەل ئاغزىدىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن. باش قىسمى پۈتۈنلەي يوق قىلىۋېتىلگەن مۇنداق بىر جەسەت بىزنىڭ قىرغىنچىلىق تارىخىمىزدا يېڭىدىن - يېڭى تۈرى بولۇپ قالغانغۇ ئاخىر؟ «سەۋەنلىك» دېگۈچىلەرنىڭ يۈقىرىقى پىكىرلەرگە دىققەت قىلغىنى ياخشى بولاتتى. ھاپىز ئابدۇللاھنىڭ باشسىز جەسىدى يولدا ئېچىنىشلىق ياتاتتى. ۋەقە يۈز بەرگەندىن كېيىن گاۋشۆينىڭ سەپداشلىرى ماشىنىلىرىنى ھەيدىشىپ «ھەربىي يۈرۈش» بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈشۈپ، بۇ يەردىن بىمالال يوللىرىغا يۈرۈپ كېتىشكەن. يول ئاسراش بازىسىدىكى ئىشچىلار يىغىلىشىپ، دات - پەريات قىلىشىپ، ئاخىرى جەسەتنى ماشىنىغا سېلىپ ئەرز قىلىش ئۈچۈن قاغىلىققا يولغا چىققان. يولدا ئۇلارغا يول ئىشچىلىرىدىن 40 نەچچىسى قوشۇلۇپ، قاغىلىق بازىرىغا كەلگۈچە جەسەت كۆتەرگەنلەرنىڭ سانى 2 -، 3 يۈز ئادەمگە كۆپەيگەن. قاغىلىقتىكى مەسئۇل دائىرىلەر بۇ ۋەقەنىڭ قاغىلىق خەلقىگە تەسىر كۆرسىتىپ قويىشىدىن ئەنسىرەپ، ھازىرچىلار سېپىنى پوسكام تەۋەسىگە

ماڭدۇرۇۋەتكەن. پوسكام دائىرىلىرىمۇ زىددىيەتنى ۋىلايەتكە توغرىلاپ «قاتناش تەرتىپى» بويىچە جەسەت ماشىنىسىنى تېزلىكتە ياركەندگە ئۆتكۈزىۋەتكەن. ياركەندمۇ خۇددى پوسكام يولىنى تۇتۇپ، ھازىرچىلارنى يېڭىسارغا ماڭدۇرۇۋەتكەن. ھازىرچىلار سېپىي يول ئۈستىدە بارغانسېرى كۆپىيىپ 900 چە ئادەمگە يەتكەن. «كاشغەردە نامايىش قىلىمىز»، «ھۆكۈمەت قاتىلنى جازالاپ بەرسۇن»، «ناھەق تۆكۈلگەن بۇ قانغا قان ئالىمىز...» دېگەندەك گەپ - سۆزلەر ھازىرچىلار سېپىنىڭ بىرلىكتە تەكىتلەپ تۇرغان ئورتاق تەلپى بولۇپ قالغان. بۇ سەپ كېچە - كۈندۈز مېڭىپ، جەسەتنى تازغۇنغا ئەكەلگەن. تازغۇن كاشغەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ بىر يېزىسى بولۇپ، (ھاپىز ئابدۇللاھ شۇ يەرلىك ئىدى.) كاشغەردىكى ھەربىي، مۇلكى ئىدارىلارنىڭ ئۇيغۇر باشلىقلىرى (كاشغەر ۋالىسى ئىيسا شاكىر، ھەربىيلەر «باشلىقى» ئۇلاتايىۋ، شىزاڭ - شىنجاڭ تاشيول باش ئۆچاستىكىسىنىڭ باشلىقى تۇراخۇن سۇلتان قاتارلىق 30 نەچچە مىللىي «ئەمەلدار») ئۇلارنى تازغۇندا توسۇۋېلىپ نەسىھەت قىلىپ، پەيلىدىنياندۇرغان. يەنى ھازىرچىلاردىن ئاق باغلىغان 40 نەچچە يول ئىشچىسى «ئەمەلدار» لارنىڭ «قاتىلنى چوقۇم جازالاپ بېرىمىز»، «قانغا قان ئېلىپ بېرىمىز» دېگەن ۋەدىسىگە ئىشىنىپ، كاشغەرغە كېلىپ، نامايىش قىلىش نىيىتىدىن توختاپ، ۋەقەنىڭ كېيىنكى نەتىجىسىنى كۈتكەن. لېكىن ئاردىن بىرەر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن ھۆكۈمەت ئىشچىلارنى رازى قىلغۇدەك بىرەر ئىپادە كۆرسەتمىگەن. قاتىل مەسىلىسى ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلىنمىغانلىقى سەۋەبلىك پۈتۈن تاشيول لىنىيىسىدىكى 1000 دەك ئىشچى بىلەن قاغىلىق، پوسكام، ياركەند، يېڭىسار، كاشغەر قاتارلىق جايلاردىكى نۇرغۇنلىغان ئامما بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تېپىپ، ھۆكۈمەت بىلەن ئارمىيىگە نارازى بولۇش كەيپىياتىدا بولۇشقان. بۇ ھالەت بارا - بارا پۈتۈن جەنۇبى شىنجاڭغا «يامان خەۋەر» سۈپىتىدە تارقىلىپ كەتكەن. ئارمىيە -

خەلق «ئىتتىپاق»لىقىغا زىيانلىق تەسىرات ئەۋج ئالغان. گاۋشۇي ۋە گاۋشۇي تەرەپ ئارمىيە ئەربابلىرىنىڭ بۇ ئىشقا تۇتقان پوزىتسىيىسى «بىز ياۋا قوتاز ئاتتۇق، ۋەزىپە ئۆتەپ كېتىۋاتقاندا ئىشچىلار ئورۇنسىزلىق بىلەن يولىمىزنى توستى. تېگىشىلىك گېپى بولسا يەرلىك ھۆكۈمەت ئارقىلىق بىزگە دېيىشكە تېگىشلىك ئىدى. قوتازنى ئېتىشنى لىيەنجاڭ بۇيرىغان. گاۋشۇي پەقەت ھەربىي بۇيرۇقنىلا ئىجرا قىلدى. ئۇنى قانداق قىلىپ گۇناھكار دېگىلى بولسۇن؟» دېگەندىن ئىبارەت بولغان. مەرھۇم ھاپىز ئابدۇللاھنىڭ جەسىدى كاشغەرلىك مەشھۇر ئەمەلدارلارنىڭ داغدۇغىلىق ۋەدە بېرىشى ۋە ئاجايىپ قاملاشقان ۋەز - نەسىھەتلىرى بىلەن 8 - ئاينىڭ 10 - كۈنى تازغۇندا دەپنە قىلىنغان. ھازىرچىلار ئۆز تەلەپلىرىنىڭ ئاقىۋەتلىرىنى كۆتۈپ «گەپ ئاڭلاپ» ئىش ئورۇنلىرىغا قايتىپ كېتىشكەن. سېرىق داۋان دوبەننىڭ (بازىنىڭ) يول ئىشچىلىرى يەنى ھاپىز ئابدۇللاھنىڭ خىزمەتداشلىرى مەرھۇمنىڭ قېنى تۆكۈلگەن جايغا «قان قىرغاق» دەپ نام بەرگەن. يولدا مەرھۇمنىڭ خاتىرە قەبرىسىنى تىكلەپ چىققان. ئۆتكەن - كەچكەن ئىشچىلار ئارىسىدا مەرھۇم ئۈچۈن بۇ قەبرىگە دۇئا قىلىپ ئۆتىدىغان، ئەسلەپ ئېچىنىدىغان ئادەت شەكىللەنگەن ۋە تەدرىجى بۇ قەبرە كىشىلەرنىڭ بۇ زاماندىن، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىدىن، قاتىلنى جازالىمىغان ھۆكۈمەتتىن، ۋەدىسى يالغان مىللىي ئەمەلدارلاردىن ئاغرىنىپ، ئېچىگە تىنىپ، نادامەت بىلەن دۇئا قىلىپ ئۆتىدىغان خاسىيەتلىك جايغا، تاۋاپ قەبرىسىگە ئايلىنىپ كەتكەن. خەلقنىڭ (جامائەت پىكرىنىڭ) ۋە يول ئىشچىلىرىنىڭ قاتتىق تەلىپى بىلەن ھۆكۈمەت ئاخىرى 1980 - يىلى 10- ئايدا كاشغەر يېڭىشەھەردە جاۋابكارنى سوتلاش يىغىنى ئاچقان. يىغىن ئېچىلىپ قاتىلغا جازا ھۆكۈم قىلىش باسقۇچىغا كىرگەندە بىر قىسىم ھەربىيلەر جاۋاپكارنى سوت ئۇستىدىلا بۇلاپ كەتكەن.

سوتچىلار «چارە» قىلالمىغان. كېيىن ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى «بۇ توغرا بولمىغان ھەرىكەت، قاتىلنى بولاپ كەتكەنلەرنى سۈرۈشتە قىلىش لازىم..» دېگەن ئېلاننى «شىنجاڭ گېزىتى» دە رەئىس ئىسمايىل ئەھمەت نامىدا ئېلان قىلىپ «مۇۋاپىق ھەل قىلىش» تەشەببۇسى تەكىتلىگەن. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى يېڭى ئەنزە كونا ئەنزىگە، تىرىك ئەنزە ئۆلۈك ئەنزىگە ... ئۆزگىرىپ گاۋشۇي ئۈچۈن «ۋاقىت غەنىمەت»لىكى پەيدا قىلىنغا. 1982 - يىلىغىچە مۇناسىۋەتلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت، ھەربىي ئورۇنلار مەرھۇمنىڭ ئائىلە تەۋەسىدىن (مەرھۇمنىڭ ئانىسى قەمبەرخان باشلىق كىشىلەردىن) ھال سوراش، نەپىقە بېرىش «رازى قىلىش»، «قايىل قىلىش»، «چىرايلىق ھەل قىلىش» خىزمىتىنى ئىشلەپ «نەتىجە» قازانغان. 1984 - يىلى 9 - ئايدا (قۇربان ھېيت بايرىمىدا) ئۈرۈمچى ھەربىي رايوننىڭ سابىق سىياسىي كومىسسارى شاۋچىيەنفۇ باشلىق رەھبەرلەر ھاپىز ئابدۇللاھنىڭ ئائىلىسىگە ھال سوراپ كېلىپ «ئارمىيە خەلق ئىتتىپاقلىقى»، «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى» تەربىيىسى ئىشلەپ، قەمبەرخاننى «مەن گاۋشۇينى كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىمەن، مەن ئۇنى ئۆز ئوغلۇم قىلىشنى، ئۇنىڭ ئەركىن ياشىشىنى تەلەپ قىلىمەن» نى «شىنجاڭ گېزىتى» 1985 - يىلى 8 - ئاينىڭ 5 - كۈنىدىكى سانىدىن) دە ئېلان قىلغان. دېمەك، ھۆرمەتلىك ئانا ئوغلىنىڭ خۇنىدىن كەچكەن. قاتىلنى «بالام» دېگەن زوۋانى بىلەن پۈتۈن جەمئىيەتتىكى مىللىي ئۈچقۇننى (مىللىي ھېسسىيات ئۇچقۇنى ئەلۋەتتە) ئۆچۈرۈپ تاشلاش ئويۇننى ئوينايدىغان بىچارىگە ئايلىنىپ قالغان. پۈتۈن يول ئىشچىلىرى ئارىسىدا قان قىرغاقتىكى قەبرىنى ئۆرۈۋېتىپ، قەبرە قاتۇرماسلىق تەربىيىسى قانات يايدۇرۇلغان. ئەمەلىي «خىزمەت»لەر جانلاندۇرۇلغان. شۇنداق قىلىپ 1984 - يىلى 10 - ئايدا قەبرە چېقىۋېتىلگەن. ئىشچىلار نارازى بولۇپ، قەبرىنى قايتا قاتۇرغان. قاتۇرۇش، چېقىۋېتىش بىر نەچچە قېتىم

تەكرارلانغان. ئاخىرى 1984 ـ يىلى 12ـ ئايدا قەبرىنىڭ چېقىلغىنى چېقىلغان بولۇپ، قايتا ياساش چەكلىۋېتىلگەن. 1984 ـ يىلى 12 ـ ئايدا مەركەزدە چېقىدىغان «جېفاڭجۇنباۋ» نىڭ مەخسۇس مۇخبىرى ۋاڭ جىيەنگو مەركەزنىڭ ھاۋالىسىگە ئاساسەن بۇ مەسىلىنى تەكشۈرۈپ كەلگەن.

1985 ـ يىلى 5 ـ ئايدا شىنخۇا ئاگېنتلىقى مۇخبىرى گوي دېجۇڭ قاتارلىق بىر قىسىم «كاتتا» مۇخبىرلار كېلىپ بۇ ئىشنى تەكشۈرۈپ قايتقان. شۇندىن كېيىن پۈتۈن ئىشچىلىرى نامىدىن خۇياۋباڭ، يوجولى لارغا «مەسىلىنىڭ ھەل بولغانلىق خۇش خەۋىرى» تېلېگراممىسى قىلىپ يوللانغان.

دېمەك، خەلق ئاغزىدىكى «قوتاز ۋەقەسى» ئەنە شۇنداق ئاخىرلاشقان.

مەن ۋەقە يۈز بەرگەن سېرىق داۋان دوبەنىنىڭ ئالدىدىكى بۇ جاينى كۆز يېشىم بىلەن زىيارەت قىلدىم. مەرھۇمنىڭ خىزمەتداشلىرى بىلەن بىللە قېلىن قار ئۈستىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، مەرھۇمنىڭ قېنى تۆكۈلگەن يەرگە ئۇزاق دۇئا قىلدىم. ئامىن!

4 ـ «كۆسەي ئىنقىلابى»

«مەسجىد ۋەقەسى»

قاغىلىق بازىرىنىڭ تۆگىچى كوچىسىدا «تۆگىچى كوچا مەسجىدى» دەيدىغان بىر كۆركەم مەسجىد بار ئىدى. ئادەتتە 400 دەك جامائەت ناماز ئوقۇيتتى. 1960 ـ يىلى بازارلىق ھۆكۈمەت بۇ مەسجىدنى خەلقتىن تارتىۋېلىپ «پىلە خانا» يەنى پىلە باقىدىغان ئورۇن قىلىۋالغان. («بازار كوممۇناسىنىڭ پىلە كارخانىسى» دەپ تاختاي ئېسىۋالغان. 1961 ـ يىلى خەلقنىڭ قاتتىق تەلپى بىلەن

مەسجىد خەلققە ياندۇرۇپ بېرىلگەن. مەدەنىيەت ئىنقىلابىدىن كېيىن 1975 - يىلى بۇ مەسجىدنى قاغىلىق ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەش ئۆتكۈزۈۋېلىپ، چېقىپ، بۇزۇپ ياغاچ - تاشلىرىنى سىياسىي كېڭەش ئىدارىسىگە ئەكەتكەن. مەسجىدنىڭ ئورنىنى بىر سائەتچى خەنزۇ (ئېقىپ كەلگەن) گە ئۆي، دۇكان سېلىشقا بەرگەن. لېكىن خەنزۇ ئالغىلى ئۇنىماي باشقا يەردىن ئۆي ئورنى ئالغان. سىياسىي كېڭەش ئادەملىرى ئاخىرى مەسجىدنىڭ ئورنىنى ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ كادىرى ئىدرىس تۇختى دېگەن كىشىگە ئەرزان سېتىپ بېرىپ پۇلنى كىرىم قىلغان. ئىدرىس تۇختى مەسجىدنىڭ قالدۇق تاملىرىنى چېقىپ، تۇزلەپ يېڭىدىن ئۆي سېلىشنى باشلىغان. خەلق نارازى بولۇپ، «مەسجىد يېرىگە مەسجىد سالىمىز، مەسجىد يېرى قولىمىزغا قايتۇرۇپ بېرىلسۇن، ھۆكۈمەتكە پۇل لازىم بولسا، قانچە پۇل دېسە بېرەيلى» دېگەن پىكىرنى تەكرار - تەكرار ئوتتۇرىغا قويۇشقان بولسىمۇ، ئاقمىغان. «قالاق پىكىر»، «يامان ئادەملەرنىڭ پىكرى» دەپ رەت قىلىنىۋېتىلگەن. ئىدرىس تۇختى ئۆي سېلىشنى توختاتمىغان. ئامما نارازى بولۇپ، كېچىلىرى تاملىرىنى ئۆرۈۋېتىپ تۇرغان. ئىدرىس تۇختى كۈندۈزى تام سالدىغان، خەلق كېچىلىرى ئۆرۈۋېتىدىغان ھالەت خېلىغىچە تەكرارلانغان. ئىدرىس تۇختى بۇ ئىشنى شۇ مەھەللىدىكى بارات موللامدىن كۆرۈپ يۈرگەن بولسىمۇ، ھامان ئۆيىنى سېلىپ كۆچۈپ كىرىۋالغان. ئامما بىلەن تىغمۇ تىغ زىددىيەتلىشىپ، خەلقنىڭ نەزىرىدە «نەپرەتلىك دۈشمەن»، «زومىگەر ئىت»قا ئايلانغان. خەلقنىڭ ماڭىدىغان يولىغا تەكرار - تەكرار سۇ قويۇپ بەرگەن، خەلقنى كۆزگە ئىلمىغان، «تاقابىل» تۇرغان. ناھىيىلىك يىغىۋېلىش پونكىتىغا سولاپ قويۇلغانلارنى ئەكىلىپ ئىشقا سېلىش، پوسقا قويۇش، خەلقنى قورقۇتۇش... تا ئۆزىنىڭ گۇجاڭلىق ئەمەلىدىن راسا پايدىلانغان. 1980 - يىلى شۇ كوچا خەلقى ھۆكۈمەتنى مەسجىد يېرىنى خەلقنىڭ مەسجىد

سېلىنىشىغا ئېلىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىپ ئىلتىماس يازغان. ھۆكۈمەت تەرەپ مەسچىد سېلىنىشقا باشقا يەر ھەل قىلىپ بېرەيلى دېگەن جاۋابنى بەرگەن. خەلق ئۇنىماي «ئەسلى مەسچىد يېرىنى ئالىمىز» دېيىشىپ قاتتىق تۇرۇشقان. ئاخىرى ھۆكۈمەت ئۆي سېلىنىشقا باشقا يەر بېرىشنى، مەسچىد ئورنىنى خەلقكە بوشىتىپ بېرىشنى تاپىلىغان. ئىدرىس تۇختى ئۆي سېلىش چىقىمىنى باھانە قىلىپ، يەنىلا خەلق بىلەن زىتلاشقان. ئاخىرى جامائەت ئىدرىس تۇختىغا ئۆي سېلىش پۇلى (ئۆي سالغاندا بولغان ئومۇمىي چىقىمىدىن ئاشۇرۇپراق) يىغىپ ھۆكۈمەت ئارقىلىق بەرگەندىمۇ يەنىلا مەسچىد ئورنىنى بوشاتقىلى ئۇنىمىغان. مەسچىد ئەسلى چىقىمىنى ھېچكىممۇ سۈرۈشتە قىلمىغان. 1981 - يىلى 1 - ئايدا خەلق مەسچىد سېلىنىشقا ماتېرىيال توپلاپ ۋە توشۇپ مەسچىد ئەتراپىغا دۆۋىلىگەن. ئامىمنىڭ بېسىمى بىلەن ئاخىرى ئىدرىس تۇختى كۆچۈشكە مەجبۇر بولغان. لېكىن ئۆيلەرنى بوشاتماي ئىشكلىرىگە قۇلۇپ سېلىۋالغان. «كۆچۈپ بولالمىدىم»، «ئۆيدە تېخى بىر نەرسىلىرىم بار» دەپ ۋاقىتنى سوزىۋەتكەن. خەلق قۇرۇلۇش باشلىيالمىغان. ئاخىرى جامائەت ۋەكىللىرى بۇ ئىشكلەرنى ئېچىپ، ئۆيلەردىكى ئەسكى - تۈسكى نەرسىلەرنى بىر يەرگە يىغىپ قويۇپ، مەسچىدنى ياساپ پۈتتۈرگەن. 1981 - يىلى 1 - ئاينىڭ 12 - كۈنى مەسچىدنىڭ پۈتۈش مۇراسىمىنى ئۆتكۈزگەن. شۇ مۇراسىمدىلا مەسچىدنىڭ ئىمام، مۇئەززىنلىرى تەيىنلەنگەن. بۇ مەسچىدنىڭ پەرداز قۇرۇلۇشى جىددى قىلىنىۋاتقان پەيتتە ئىدى. 1 - ئاينىڭ 13 - كۈنى (مۇراسىم بولۇپ 2 - كۈنى) مەسچىدكە تويۇقسىز ئوت كەتكەن. مەھەللە خەلقى تەرەپ - تەرەپتىن كېلىپ ئوت ئۆچۈرۈشكە كىرىشكەن. ناھىيىلىك رادىئو ئۇزۇلى بۇ خەۋەرنى دەرھال ئاڭلاتقان (ھاۋاخان ئاڭلاتقان.) مەسچىد ئىنتايىن زىچ مەھەللىدە تۇتاش ئۆيلەر بىلەن تۇتۇشۇپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن، پۈتۈن

كوچىغا ھەتتا پۈتۈن ناھىيە بازىرىغا ئوت تۇتۇشۇپ كېتىش خەۋپى پەيدا بولغان، ھۆكۈمەت ئوت ئۆچۈرۈشكە ئارىلاشمىغان. بازار خەلقى مەسجىد تەرەپكە ئاققان. مەسجىد ۋە مەسجىدنىڭ پۈتۈن نەرسىلىرى كۈلگە ئايلانغان. ناھىيىلىك ساقچى باشلىقى ھوشۇر مامۇت، ئاينۇرا ھاپىز قاتارلىق ئەمەلدارلار بىتەرەپ، كۆرمىگەن بولۇپ تۇرۇشقان. خەلق ئارىسىدا «ئىدرىس تۇختى مەسجىدنى كۆيدۈرۈۋەتمىسەم دەپ توپاكاۋاتقان» (كۆيدۈرۈشكە قەسەم ئىچكەن دېمەكچى) دەپ گەپ تارقىلىپ كەتكەن. دېمەك، خەلقنىڭ نەزىرىدە «بۇ ئوتنى ئىدرىس تۇختى قويدى» دېگەن قىياس ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىگەن. شۇنداق قىلىپ خەلق ھۆكۈمەتتىن ئوت قويغان جىنايەتچى ئىدرىس تۇختىنى تەكشۈرۈشنى تەلەپ قىلغان. خەلقنىڭ نارازىلىق كۆتۈرۈلىشى بولىۋاتقاندا، ئىدرىس تۇختى ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىغا كىرىۋالغان. ساقچى ئىدارىسىمۇ ئۇنى قاتتىق قوغدىغان. ۋەقە بارغانسىرى كەسكىنلىشىپ، 1 ـ ئاينىڭ 13 ـ، 14 ـ ۋە 15 ـ كۈنلىرى خەلق ناھىيە بازىرىدا نارازىلىق نامايىش ئۆتكۈزگەن. ناھىيە ھاكىمى مۇساپىۋنى تۇتۇۋېلىپ ھەيدەپ بېرىپ، كۆيگەن مەسجىدنى كۆرسەتكەن. 15 ـ كۈنى كاشغەر ۋالىسى ئىيسا شاكىر بىلەن ۋىلايەتلىك ئىدارىلەردىن بىر قىسىم مىللىي ئەمەلدارلار قاغىلىققا پەيدا بولۇپ، خەلقتىن نامايىشنى توختىتىشنى تەلەپ قىلغان. لېكىن خەلق «ھۆكۈمەت ئوت قويغان ئادەمنى تېپىپ بەرسۇن» دەپ ۋاقىرىشىپ نامايىشنى توختاتمىغان. نامايىشچىلار قوشۇنى 10 مىڭدىن ئېشىپ كەتكەن. خەلق ناھىيىلىك ساقچى باشلىقى ھۇشۇر مامۇتنى ئالدىغا سېلىپ، ناھىيىلىك ساقچىدىن ئىدرىس تۇختىنى چىقىرىپ بېرىشنى تەلەپ قىلغان. ئىدرىس تۇختىنىڭ ناھىيىلىك ساقچىغا قېچىپ كىرىۋېلىشى، ناھىيىلىك ساقچىنىڭمۇ ئۇنى ئەلدىن يوشۇرۇپ ساقلىشى خەلقنىڭ «مەسجىدكە ئىدرىس تۇختى ئوت قويىۋەتتى» دېگەن گۇماننى يەنىمۇ كۈچەيتكەن. 1

- ئاينىڭ 16 - كۈنى كاشغەر مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ جىددىي بۇيرۇقى بىلەن پۈتۈن ناھىيىدە ھەربىي ھالەت جاكارلانغان، ئىش تېخىمۇ چوڭىيىغان. خەلق مەسجىدنىڭ چالا كۆيگەن ۋاسا، ياغاچ پارچىلىرىنى جەينەماز كۆيۈكلىرىنى كۆتۈرۈپ «يوقالسۇن بېسىم»، «ياشىسۇن ئىسلام جەمئىيىتى»، «دىنىمىزنى جان تىكىپ قوغدايلى» دېگەندەك شۇئارلارنى توۋلىشىپ، كوچىمۇ كوچا نامايىشنى ئۇلغايتقان. «جىنايەتچىنى تۇتايلى» دەپ ۋاقىراشقان. 1 - ئاينىڭ 17 - كۈنى قاغىلىق بازىرىنى ھەربىيلەر قاپلاپ كەتكەن. پۈتۈن يول ئېغىزلىرى ھەربىي قامال قىلىنغان. نامايىشچىلارمۇ قاغىلىقنىڭ ئوشاقباش، كۆكيار قاتارلىق يىراق يېزىلىرىغا، گۇما، پوسكاملارغا مەدەت بېرىشنى سوراپ ئادەملىرىنى ئەۋەتكەن. لېكىن ھۆكۈمەت، ئارمىيە تەرەپ خەلقنى جىمىقتۇرۇشنىڭ ھەممە تەدبىرلىرىگە جىددىي تەييارلىق كۆرگەن. قاغىلىقنىڭ مەشھۇر «موللىسى» مەخسۇم ھاجىنى نامايىشچىلارغا نامايىشنى توختىتىش ۋەزى ئېيتىشقا قاغىلىق جامەسىنىڭ پەشتىقىغا چىقىرىپ «ھۆكۈمەت ئەمرىگە بويسۇنۇش» ۋەزىسىنى قىلدۇرغان. خەلق ئۇنىمۇ ئاڭلىماي نامايىشنى داۋاملاشتۇرغان. خەلق ئىچىدە ئابدۇكېرىم قارىم بىر جەينامازنىڭ ئوتتۇرسىنى تېشىپ، بويىنىغا ئۆتكۈزۈپ، مەخسۇم ھاجىنىڭ نەسىھەتلىرىگە نارازىلىق بىلدۈرگەن. نامايىشنى ئۇلغايتقان. نامايىشچىلارنىڭ بىر بۆلىكى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت قورۇسىغا تەلەپ قويۇپ بېسىپ كىرگەندە، ھەربىي، ساقچىلار توك كالتەكلىرى بىلەن ئاممىنى ئۇرۇپ، نەق مەيداندىلا 104 ئادەمنى قولغا ئالغان، ئابدۇكېرىم قارىم، مۇھەممەد تۇخسۇنجان، ئۆمەرجان مەخسۇملارنى نامايىشچىلارنىڭ ۋەكىللىرى، يېتەكچىلىرى دەپ ئالاھىدە تۇتۇش داغدۇغىسى بىلەن ھەيۋە قىلىپ، نەق مەيداندىلا ئۆمەرجاننى 10 يىللىق، ئابدۇكېرىم قارىنى 8 يىللىق، توخسۇنجاننى 6 يىللىق قاماققا (تۈرمىگە) ھۆكۈم قىلغان. نامايىشنى «ئەكسىلئىنقىلابىي

ھەرىكەت» دەپ بېكىتكەن. 10 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم قاتناشقان بۇ نامايىشنى باستۇرۇش ئۈچۈن خوتەن، كاشغەر تەرەپلەردىن 300 ماشىنىدا ھەربىي يۆتكەپ كېلىنگەن. (يەرلىكتە 15 مىڭدىن كۆپرەك ھەربىي بار ئىدى) 10 نەچچە ئايروپىلان ھاۋادىن ھەيۋە قىلىپ، قاغىلىق بازىرىنى ئايلىنىپ ئۇچۇپ يۈرگەن. ناھىيىنىڭ پۈتۈن قاتنىشى توختىتىلغان. يۇرۇش - تۇرۇش كېنىشكىلاشتۇرۇلغان. دۇكانلار تاقىۋېتىلگەن. ئوقۇش توختىغان. 15 كۈن ھېچقانداق دۇكان ئېچىلمىغان. تۇتقانلارنى ئىنتايىن قاتتىق ئۇرغان. بۇ خىل ئۇرۇشقا ھۆشۈر مامۇتنىڭ ئوغلى يېتەكچىلىك قىلغان. پۈتۈن بېسىقتۇرۇش، ھەربىي ئىدارە قىلىش 3 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنىگىچە داۋام قىلغان. يۇقىرىقى ھۆكۈمەت قىلىقلىرىنىڭ «باشلىقى» تۇراق «سىلىڭ» دېگەن كىشى بولغان... نامايىشچىلار قورallيq بېسىقتۇرۇلۇش ئېھتىمالىنى كۆزدە تۇتۇپ، مەسجىدنىڭ چالا كۆيگەن ياغاچلىرىنى (چۈچۈلا كۆسەيلىرىنى) كۆتۈرۈشۈپ (كۆسەي كۆتۈرگەنلەر سەپلىرىنى تۈزۈشۈپ) يۈرگەنلىكى ئۈچۈن بىر قىسىم يەرلىك كىشىلەر بۇ ھەرىكەتنى «كۆسەي ئىنقىلابى» دەپ ئاتاشقان. ھۆكۈمەتمۇ بۇنى «ياغاچ»، «كالتەك» توقماقلار بىلەن كۆتۈرۈلگەن «ئەكسىلئىنقىلاب»، ئۇلارنىڭ شۇئارى «ياشىسۇن ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» دېگەندىن ئىبارەت. «نوقۇل مىللىي بۆلگۈنچىلىك ھەرىكىتى» دېگەندەكناملار بىلەن باھالىغان. لېكىن خەلق بۇ نامايىشقا ياغاچ كۆيۈكلىرىنى پاكىت ئۈچۈن كۆتۈرۈشكەن. «ياشىسۇن ئىسلام جەمئىيىتى» دەپ توۋلاشقان. لېكىن نامايىشنى باستۇرغۇچىلار 100 نەچچە كىشىنى تۇتۇشقا، ياغاچ پارچىلىرىنى «قورال» دەپ «ئىسلام جەمئىيىتى» سۆزىنى «ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» دەپ ئۆزگەرتىپ بېسىقتۇرۇشنىڭ «جىنايەت» دەسمايىسى قىلىشقان.

بۇ ۋەقەنىڭ ئاتالمىش «جىنايەتچى يېتەكچىلىرى»نىڭ ئالدى 4 يىل، ئاخىرىسى 3 يىل تۈرمىدە تۇتۇلۇپ قويۇپ بېرىلگەن.

مەسجىدنى ياساشقا ھۆكۈمەت 5000 يۈەن ياردەم بەرگەن. مەسجىد 85 ـ يىلى پۈتۈپ خەلق «نارازىلىقى» «ھەل» قىلىنغان. لېكىن قاغىلىق خەلقىنىڭ بۇ قېتىم بىر گۇڭشېئەن خادىمى ــ ناھىيىلىك ساقچىنىڭ بۆلۈم باشلىقى ئىدرىس تۇختى ئۈچۈن ھۆكۈمەتنىڭ خەلقكە كۆرسەتكەن يۇقىرىقىدەك «كارامىتى» مەڭگۈ ئۇنتۇلمايدۇ. ناھايەت ئىدرىس تۇختى ئۇرۇمچىگە يۆتكىۋېلىنىدى؟ خالاس.

5 ـ بالا ۋەقەسى

(20 ـ ئاۋغۇست ۋەقەسى)

1980 ـ يىلى 20 ـ ئاۋغۇست كۈنى، قاغىلىق ناھىيىلىك سۇ ئىدارىسىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ يولدا 11 ياشلىق بىر ئوغۇل بالىنى (ئۇيغۇر) بىر ھەربىي ماشىنا (شوپۇرى بىر ھەربىي خەنزۇ) مېڭىسىدىن بېسىپ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. بالىنىڭ دادىسى 7 ـ ماي مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئىدى. بۇنى ماشىنىنىڭ بەك تېز ھەيدەلگەنلىكىدىن بولغان ھادىسە دېيىشكە بولاتتى. شوپۇر دەرھال ناھىيىلىك ساقچىغا كىرىۋالىدۇ. جەسەت كوچىدا 3 سائەت تۇرۇپ قالىدۇ. ئاخىرى بۇنى كۆرگەن كىشىلەر بالىنى 3 مېتىر خەسىگە ئوراپ (تولىسى ياشلار) تۆت كوچىنىڭ دوقمۇشىغا ئېلىپ بارىدۇ. كېيىن جەسەت كىنوخانا ئالدىغا يۆتكەپ قويۇلىدۇ. بىر ياش بالا جەسەتنىڭ بېشىدا تۇرۇپ جامائەتكە نۇتۇق سۆزلەيدۇ. «... بىزنى ئۇلار مۈشۈكنداق يەنجىپ تاشلاۋاتىدۇ. بىزگە ئىگە يوقمۇ؟ قاتىل كىم؟ ئۇنى كىم ھىمايە قىلىپ ساقلاپ تۇرىۋاتىدۇ؟ نېمىشقا؟ خالايىق! بۇ خىل پائاجىئەلىك ئىشقا چىداپ تۇرۇش مۇمكىنمۇ؟ قانغا قان، جانغا جان ئالايلى....ھۆكۈمەت قاتىلنى قاتتىق جازالاپ بەرسۇن...»

بۇ نۇتۇق خەلققە تەسىر كۆرسەتتى. جەسەت ئەتراپىغا توپلانغانلار بىرەر مىڭدىن ئېشىپ كېتىدۇ. شۇ ئارىدا كوچىدىن ئىككى خەنزۇ بالىسى ئۆتكەندە، بىر ئىككى ئۇيغۇر بالا ئۇلارنىڭ پۇتىغا تاش ئاتىدۇ. خەنزۇ بالا قېچىپ كېتىدۇ. شۇندىن كېيىن ئۇيغۇر ياشلار كوچىدىن ئۆتكەن خەنزۇ شوپۇرلارنى ئۇرىدىغان، بەزىبىر كوچا كەزدى خەنزۇ ياشلىرىنى ئۇرۇپ قويىدىغان ئەھۋال باشلىنىپ كېتىدۇ. بۇ چاغدا كىنوخانا باشلىقى ياسىن بەگ 30 نەچچە خەنزۇنى كىنوخانىنىڭ ئۆيىگە يىغىپ يوشۇرۇپ ئۇلارنى تاياقتىن قۇتقۇزۇپ قالىدۇ. (كېيىن ھۆكۈمەت تەرىپىدىن «نەمۇنە» چى بولۇپ مۇكاپات ئالغان.) قاغىلىق ساقچىلىرى، بىر قىسىم قوغداش خىزمەتچىلىرى، مىنبەگلار، ھەربىيلەر (بۇ ھەرىكەتنى باستۇرۇشقا كىرىشىدۇ. 100 گە يېقىن ئۇيغۇر ياشنى تۇتۇپ قامايدۇ. ئەگەشكەن خەلقنى ئۇرۇپ، تىللاپ تارقىتىۋېتىدۇ. تۇتۇلغانلار ئاساسەن جەمئىيەت ياشلىرى ئىدى. نۇتۇق سۆزلىگەن بالا تۇردى موللام دېگەن كىشىنىڭ بالىسى بولۇپ، ئۇمۇ «بۇ ۋەقەنىڭ يېتەكچىسى» دېگەن نام بىلەن قاتتىق ئۇرۇلۇپ تۈرمىگە تاشلىنىدۇ. بۇ ۋەقە بولۇپ ئەتىسى قاغىلىقتىكى خەنزۇلار (ئاساسەن ئىدارە جەمئىيەت خەنزۇلىرى) نامايىش قىلىپ، بۇ ھەرىكەتنى «ئەكسىلئىنقىلابىي ھەرىكەت» دەپ سۆكىدۇ. ھەرىكەت باشچىلىرىنى قاتتىق جازالاشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ ھەرىكەت پۈتۈن قاغىلىقنى زىلزىلىگە كەلتۈرىۋېتىدۇ. جەسەت كۆتۈرگەن بالا بىلەن تۇردى موللامنىڭ بالىسىغا سوتلاش يىغىنى ئېچىلىدۇ. خەلق سوت ئورنىنى ئىزدەپ ھۆكۈمەتنى بىئارام قىلىۋېتىدۇ. خەلق بالىلارنى تەلەپ قىلىپ تارقىلىپ كەتمەيدۇ. ئاخىرى ھۆكۈمەت بالىلارنى بىر يىللىقتىن «كەستۈق» دەپ ھۆكۈم ئېلان قىلغاندا، خەلق ئۇ بالىلارنى كۆتۈرىۋېلىپ سوتقا نارازىلىق بىلدۈرىدۇ. ئىمىن نىياز ھىداي دېگەن بىر ئوقۇتقۇچى بالىلارنى ئاقلاپ ئادۋوكاتلىق قىلىدۇ. داۋادا ئۇتىدۇ. كېيىن ئوقۇتقۇچى قاغىلىقتىن ئۈرۈمچىگە

ئالمىشىپ كېتىدۇ. شۇنداق قىلىپ «بالا ۋەقەسى» ئاخىرلاشقان بولىدۇ.

6 - «مەشئەل نامايىشى»

(ئەنجانلىقلار ۋەقەسى)

1979 - يىلى قاغىلىق بازىرىنىڭ ئەنجان مەھەللىسىدە (يېتىم لوقۇم يېزىنىڭ بىر كەنتىدە) ھۆكۈمەت بىلەن خەلق ئوتتۇرىسىدا مەسجىد ۋەقەسى يۈز بەردى. ۋەقەنىڭ جەريانى مۇنداق: ئەنجان مەھەللىسىدىكى «ئەنجان مەھەللە مەسجىدى» (بەزىلەرنىڭ دېيىشىچە، بۇ مەھەللە بىلەن مەسجىد 80 - يىللاردىن 50 - يىل بۇرۇن بىنا بولغان) داجەيدىن ئۆگىنىش يىللىرىدا يەنى گۇڭشىلىشىش ئومۇملاشقان يىللاردا گۇڭشى - دۆلەت تەرىپىدىن ئىگەللىنىپ «سامانخانا» قىلىنغان. كېيىنرەك كالا قوتىنىغا ئۆزگەرتىۋېلىنغان. 1979 - يىلى مەھەللە خەلقى مەسجىدنى ياساش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ مەسجىد ئەتراپىغا ماتېرىيال توپلىغان ھەم مەسجىد ياساشنى تەستىقلاپ بېرىش توغرىسىدا تۈزۈم - قائىدە بويىچە سىياسىي كېڭەشكە تەلەپنامە سۇنغان. ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ بۇ ئىشنى بېجىرىدىغان كادىرى ئۆمەر باقى ۋاقىتنى كەينىگە سۈرۈپ جىم بولىۋالغان. ناھىيىلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ باشلىقى (شۇجىسى) شىگەنۆۋ (خەنزۇ) يېتىم لوقۇم يېزىسىنىڭ 14 - دادۈيىدە (كەنتىدە) نەخ مەيدان يىغىنى ئاچقاندا ئۆز ئادەملىرىنى (كادىرلارنى) بۇ مەسجىد ئۈچۈن خەلق توپلىغان ياغاچ تاش ۋە باشقا نەرسىلەرنى مۇسادىر قىلىشقا بۇيرۇغان ھەم بۇ مەسجىدنى سالغۇزماسلىقنى تاپىلىغان. يېتىم لوقۇم يېزىلىق پارتكومنىڭ باشلىقى ئىدرىس نۇر 2 چوڭ تىراكتۇر بىلەن يېزا -

كەنت كادىرلىرىدىن 40 - 50 كىشىنى باشلاپ كېلىپ ماتېرىياللارنى مۇسادىر قىلىپ، تىراكتۇرلارغا بېسىپ ئەكېتىشكە كىرىشكەن. بۇ قىلمىشقا قارشى نارازىلىق بىلدۈرۈپ بۇ يەرگە توپلاشقان 70 - 80 ئادەم (بىر ەر يۈز ئائىلە كىشىلىرى) قاتارلىشىپ ماتېرىياللارنىڭ ئۈستىگە رەتلىك ئولتۇرۇۋېلىپ يۆتكەپ كېتىشكە نارازىلىق بىلدۈرگەن. بۇلارنىڭ ئىچىدىن توخسۇنجان دېگەن بىرسى بىر قولىدا مەسجىدكە يىغىلغان قىشتىن بىرنى، يەنە بىر قولىدا بىر كالتەكنى تۇتۇپ تۇرۇپ: «ئەنگىلىيە، فرانسىيەدىن كېلىپ جۇڭگودا بۇتخانىلارنى سالسا بولىدۇ - يۇ، بىز ئۆزىمىزنىڭ يېرىگە ئۆزىمىز مەسجىد سالساق نېمىشقا بولمايدۇ؟ شىنجاڭنىڭ بەزى جايلىرىدا مەسىلەن، نوقۇل مۇسۇلمانلار رايونلىرىدا باشقىلار بۇتخانىلارنى سېلىۋاتىدۇ، ئۇنى نېمىشقا توسۇپ قالمايسىلەر؟.... دەپ ئۇلار بىلەن زاكۇنلاشقان. شۇنداق قىلىپ ھۆكۈمەت كىشىلىرى بىلەن خەلق ئوتتۇرىسىدا قاتتىق توقۇنۇش بولغان. كەچتە مەھەللىدىن 150 كە يېقىن كىشى (ئۇيغۇر، ئۆزبېكلەر) نارازىلىق نامايىشى — (كەچلىك مەشئەل نامايىشى) ئۆتكۈزگەن. ھۆكۈمەتمۇ دەرھال ناھىيىدىكى كادىر، ساقچىلارنى يىغىپ بېسىقتۇرۇش تەدبىرلىرىنى مۇزاكىرە قىلغان. ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئىسرائىل ئىسكەندەر بىلەن ناھىيە ھاكىمى مۇسايۇۋ بىر توپ كادىر، ساقچىنى «ھەمراھ» قىلىپ نامايىشچىلار ئالدىغا بېرىپ ئۇلار بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشنى تەكىتلىگەن، نامايىشچىلارمۇ مۆمىن قارىم (90 ياشلىق كىشى)، ئاخۇنجان، سابىر ئىشانلارنى ۋەكىل قىلىپ سۆھبەتكە قاتناشتۇرغان. ئىسرائىل ئىسكەندەر سۆھبەت باشلىنىش بىلەنلا «تەربىيە» ئاھاڭىدا مۆمىن قارىغا: «... ۋاي ئاتا سىلىنىڭ بالىلىرىدەك ئادەم...» دەپ بولغۇچە مۆمىن قارى بىلەن سابىر ئىشان «... بىز سېنىڭ ئاتاڭ ئەمەس، ئاتاڭ بېيجىڭدە، ئاتاڭنى تېپىپ ئاتا دېگىن ئەبلەخ..» دېگەن سۆز بىلەن ئۇنىڭ

داۋىسىنى بەرگەن. سۈركىلىش كۈچەيگەن. تۇتۇشۇش، بۇغۇشۇش باشلانغان. ئارىدىن ئاز ئۆتۈپلا كادىر، ساقچىلار خەلقتىن دەككىسىنى يەپ قېچىپ يوقالغان. خەلق شۇ كېچىدىلا مەسجىدنىڭ تېمىنى قوپۇرۇپ بولغان. ئەتىسى مەسجىد پۈتەي دېگەندە ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئۇلارنىڭ ۋەكىللىرىگە زىياپەت بېرىپ ئۆزلىرىدىن ئۆتكەن خاتالىقنى «بىر قىسىم كادىرلار» غا دۆڭگەپ خەلققە ناماقۇل بولغان. مەسجىد ناھايىتى كۆركەم ياسالغان. شۇنداق قىلىپ «مەشئەل نامايىشى» تاماملانغان.

(1986 - يىل ئۆكتەبىر قاغىلىق)

7 - خوتەندە «ئىسلام ئىنقىلابى»

(ئابدۇلھەمىد داموللام ھەرىكىتى ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى)

(1955 - يىل 5 - ئاي خوتەن - كېرىيە)

1954 - يىل 12 - ئاينىڭ 31 - كۈنى مەن خوتەن ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ كىچىك مەركە زالىدا يېڭى يىلنى تەبرىكلەش يىغىنىغا قاتنىشىۋاتاتتىم. يىغىندا شۇ چاغدىكى خوتەن ۋالىسى نەبىجان، يەرلىك كومىتېت شۇجىسى كاڭ جاڭ، خوتەن ۋىلايەتلىك ساقچىسىنىڭ باشلىقى ئەمەت قۇل، خوتەندىكى مىللىي ئارمىيە 39 - پولكىنىڭ باشلىقى سايتوپ، خوتەن يەرلىك كومىتېت تەشكىلات بۆلۈم باشلىقى خۋاڭجاڭ باشلىق خوتەندىكى ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك ئىدارىلەرنىڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن ھەربىي باشلىقلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بار ئىدى. تەبرىكلەش زىياپىتى تازا قىزىغان (سائەت بىر بولغان) ئىدى. 1955 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى كېچە سائەت بىر يېرىمدە (يىل ئايرىلغان سائەتتە) زالغا ئىگىز بويلۇق بىر

ئۇيغۇر ساقچى ئەمەلدارى ئەدەپ بىلەن كىردى ـ دە، ئەمەت قۇلىنىڭ قۇلىقىغا بىر نېمىلەرنى پىچىرلىدى. ساقچى باشلىقى ئەمەت قول ۋالىي نەبىجان بىلەن كاڭ جاڭنى تاشقىرى زالغا تەكلىپ قىلىپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. 5 مىنۇتتىن كېيىن ۋالىي ئۇنلۇك قىلىپ زىپاپەتتە: «سىلەر ئۆز ئادەم... بىر بۆلۈم تەتۈر ئىنقىلابچىلار قوزغىلىپ ئاتچۈي لاۋگەيدۇيدە 7 كادىرىمىزنى ئۆلتۈرۈپ ماشىنا، قۇراللارنى بۇلاپ شەھىرىمىزگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىپتۇ... دەرھال قوراللىنىپ ئۆزىمىزنى، ۋالىي مەھكىمە بىلەن يەرلىك كومىتېتنى قوغدايلى... ۋەزىيەت بەك جىددى...» دېدى. بىرەر سائەتكە قالماي ۋالىي مەھكىمە بىلەن يەرلىك كومىتېت كادىرلىرىغا مىلتىق تارقىتىلدى. ۋالىي مەھكىمە بىلەن يەرلىك كومىتېت ئارىلىقىدىكى تامدىن ئىشىك ئېچىلىپ بىر توتاش قوراللىق مۇداپىئە سېپى راسلاندى.

سائەت 3 لەردە ۋالىي نەبىجان بىزگە «توپىلاڭچىلارنىڭ ئېلانىنى كۆرۈپ بېقىڭلار نىمە دېگەن قورقمىغان ھە...» دەپ يوغان 2 پارچە باسما ئېلاننى كۆرسەتتى. ئېلاندا:«بىز ئاللاھ يولىدا زۇلۇم زورلۇققا، كاپىرلارنىڭ ئىزىشىگە چىدىماي، دىنىمىزنى، مىللىتىمىزنى، تارىخىمىزنى، يورتىمىزنى قوتقۇزۇش، ئادەملەردەك جاھان تۇتۇش ئۈچۈن جاننى پىدا قىلىپ ئىنقىلاب ئاچتۇق. مەقسىتىمىز زالىم كاپىرلارنى يۇرتىمىزدىن قوغلىۋىلىتىش، ئازاتلىققا چىقىش... شۇڭا پۇقرالار مال ـ مۈلكۈڭلەرگە ، جېنىڭلارغا پوختا بولۇپ، قاتتىق مۇداپىئەدە تۇرۇڭلار. ھۆكۈمەت ئادەملىرى، قولۇڭلاردىكى ھۆكۈمەت مال ـ مۈلكىنى بوزماڭلار، قاتتىق ساقلاڭلار، بىزگە ئەل بولۇڭلار، ئوخشاشلا ئۆز قېرىنداشلىرىمىز دەپ مۇئامىلە قىلىمىز.

ئەسكەر، ساقچىلار تەسلىم بولۇڭلار، ئۆلتۈرمەيمىز، خورلىمايمىز، ياشاش يولى بېرىمىز... خەنزۇ ئەمەلدارلار، ساقچىلار، كادىرلار، ھەربىيلەر قارشىلىقنى توختىتىپ تەسلىم بولساڭلار يول بېرىپ

يۇرتۇڭلارغا چىرايلىق يولغا سېلىپ قويىمىز. ئەل بولۇپ پوقرا بولىمىز دېسەڭلەر قوبۇل كۆرىمىز، خورلىمايمىز، مۇسۇلمان بولۇشقا زورلىمايمىز، كونا ھېسابىنى ئالمايمىز...» دېگەندەك سۆزلەر ناھايىتى ئېنىق يېزىلغان ئىدى. ئېلاننىڭ ئاستىغا: «شەرقىي تۈركىستان ئىسلامى مەشھۇرىيەت كېڭەشىنىڭ رەئىسى ئابدۇلھەمىد دامۇللا ھەزرەت، مەشھۇرىيەت كېڭەشىنىڭ ھەربىي رەئىسى پەتھەددىن» دېگەن ئىسىملار ئوچۇق يېزىلغاندىن كېيىن «1955 - مىلادىيە يىلى 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى» دېگەن ۋاقىت چۈشۈرۈلگەن ئىدى.

«توپىلاڭچىلار» خوتەن شەھىرىنىڭ «تۆمۈر دەرۋازىسى» تەرىپىدىن 4 قارا ماشىنىدا، قىسمەنلىرى ئاتلىق، تولىسى پىيادە كالتەك، چوماق، تۆمۈر، ئارە، قىسمەن مىلتىق (لوگەيدۈي كادىرلىرىدىن تارتىۋالغان 14 تال مىلتىق 3 تاپانچا، 11 خەنجەر) پىچاقلار بىلەن قوراللىنىپ جەمئىي 360 ئادەم شەھەرگە ھۇجۇم قىلغان ئىدى. ئۇلار شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشتىن 3 سائەت بۇرۇن (كەچ سائەت تەخمىنەن 10 لاردا) خوتەن شەھىرىنىڭ تەخمىنەن 7 كىلومېتىر غەربىي جەنۇبىدىكى ئاتچوي دېگەن يەردىكى لوگەي (ئۆزگەرتىش تۇتۇپ تۈزۈش) تۈرمىسىگە ھۇجۇم قىلىپ تۈرمە كادىر، ساقچىلىرىدىن 7 كىشىنى ئۆلتۈرۈپ، بىر قىسىم لۇگەيلەرنى بوشىتىپ، لوگەي ئورنىنىڭ 4 قارا ماشىنىسى بىلەن بىر قىسىم ئۇلاقلىرىنى، بىر بۆلۈك قورال، ئوق دورىلارنى قولغا چۈشۈرگەن ئىدى. ئۇلار شەھەرگە بېسىپ كىرگەندىن كېيىن، ئەڭ ئالدى بىلەن خوتەن شەھىرىدە تۇرۇشلۇق 39 - مىللىي پولك (سابىق مىللىي ئارمىيە قىسىملىرى)، مىللىي ساقچى، مىللىي ئەسكەرلەردىن 3000 دىن ئارتۇق مۇنتىزىم قوراللانغان كۈچ ئۇلارنى تارمار قىلىشقا سەپەرۋەر قىلىندى. ئۇلارنىڭ باستۇرۇش قوماندانى سايتوۋ، سۇلايمانوۋ دېگەن كىشىلەر ئىدى. بۇ كۈچلەرنىڭ ئارقىسىدىن خوتەن، لوپ، قاراقاش تەرەپلەرگە جايلاشقان خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى كۈچلىرى جىددى

قوزغىتىلغان ئىدى. كاڭ جاڭ باش قوماندانلىق قىلاتتى. 1 - ئاينىڭ 2 - كۈنى ئىسيانچىلار بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىندى. (قاچ - قاچ بولۇپ پىتىراپ كەتتى.) ھۆكۈمەت كۈچلىرى دەل ۋەقە ئۈستىدىلا قوغلاپ زەربە بېرىپ 200 نەچچە كىشىنى تۇتۇپ قامىدى. بۇ تەشكىلاتنىڭ كىرىيە، چىرىيە، لوپ، قاراقاش، گۇما تەرەپلەردىكى بۆلۈنمە گۇرۇپپىلىرىمۇ 1 - ئاينىڭ 10 - كۈنىگىچە قاتتىق تۇت تۇت بىلەن تارمار قىلىنىۋېتىلدى. «توپىلاڭچىلار» باشلىقى ئابدۇلھەمىد دامولىلا قېچىپ كەتتى. پەتھىددىنمۇ تۇتۇلماي يوقالدى. شۇنداق قىلىپ قالغان ئىسيانچىلار 1 - ئاينىڭ 10 - كۈنىگىچە ۋىلايەت بويىچە 600 كىشى تۇتۇپ قامىۋېتىلدى. ئىسيانچىلار ھۆكۈمەتنىڭ ساھەلەر بويىچە مەسئۇل بولغان باشلىقلىرىدىن يەتتىسى قارشىلىق قىلىۋاتقان يەردە ئېتىپ تاشلاندى.

مەن خوتەن ۋالى مەھكىمە تەرجىمانى كاپىلاڭ، خوتەن گېزى-تىنىڭ تەھرىرى ھۈشۈر نىياز بىلەن بۇ ھەرىكەتنىڭ كۆزەتكۈچىلىرى «ئەمەلدار» سۈپىتىدە بۇ ساھەدىكى بارلىق ئىشلاردىن خەۋەردار بولۇپ تۇراتتۇق. 1955 - يىلى 1 - ئاي پۈتۈن خوتەن ۋىلايىتى بويىچە «تەتۈر ئىنقىلابچىلارنى تۇتۇش، بېسىقتۇرۇش ئىيى» بولدى. «توپىلاڭ» باشلىنىپ 2 - كۈنى كاشغەردىن خوتەنگە يېتىپ كەلگەن مىللىي ئارمىيە قوماندانى ئىمىنوۋ شۇ بېسىقتۇرۇشنىڭ باش قوماندانلىقىنى ئۈستىگە ئالغان ئىدى. خوتەن ساقچىنىڭ باشلىقى ئەمەت قۇل 1955 - يىل 2 - ئاينىڭ 20 - كۈنى خوتەن ۋىلايىتى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ساقچى كادىرلار يىغىنىدا... ۋىلايەت بويىچە 3600 دىن ئارتۇق دۈشمەن ئۈنسۇر ئەنگە ئېلىندى. 400 نەچچىسى قولغا ئېلىندى.... قاغىلىق، ياركەند، كاشغەر، ئاقسۇ، ئىلى، كوچا، قۇتۇبى، ئۈرۈمچى، قۇمۇللاردىمۇ تۇتۇلغان ئەكسىيەتچىلەرنىڭ شېرىكلىرى بار... ئۇلار ئابدۇلھەمىد دامۇللىنى تىقىۋالدى. قېچىپ يۈرگەن بىر قىسىم ئەكسىيەتچىلەر يەنىلا تۇتۇلمايۋاتىدۇ... دەپ نۇتۇق سۆزلەپ، خوتەن

ۋىلايىتىدىكى، جۈملىدىن پۈتۈن شىنجاڭدىكى دىكتاتۇرا كۈچلىرىنى بۇ ۋەقەگە نىسبەتەن ئىنتايىن ھوشيار تۇرۇشقا چاقىرغان ئىدى. شۇ يىلى 4 ـ ئايلاردا مەن كېرىيە، نىيە، چىرىيە، لوپ، ئىلچى، قاراقاش، گۇما، قاغىلىق ناھىيىلىرىنى ئارىلاپ مۇناسىۋەتلىك ساقچى ۋە ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدىن بۇ ۋەقەنىڭ كېڭىيىش دائىرىسىنىڭ خوتەن ۋىلايىتىدىكى پۈتۈن ناھىيىلەر بىلەن قاغىلىق ناھىيىسى ئىكەنلىكىنى، ئەگەشكەنلەرنىڭ سانى 4000 دىن ئاشىدىغانلىقىنى، بۇ ۋەقە بېسىقتۇرۇلغاندىن كېيىن تېخى تۇتۇلماي قېچىپ يۈرگەنلەرنىڭ 400 دەك ئادەم ئىكەنلىكىنى ئىگىلىگەن ئىدىم. شۇڭا 1955 ـ يىلى بىر يىل پۈتۈن شىنجاڭ تەۋەسىدە «خوتەن تەتۈر ھەرىكەتچىلىرىنى ئىزدەپ تۇتۇش» يىلى قىلىندى ھەم ئابدۇلھەمىد داموللىنى تۇتۇش قوماندانلىق گۇرۇپپىسى قۇرۇلدى. بۇ گۇرۇپپىنىڭ ئەزالىرى ئىچىدە مەن تونۇيدىغانلاردىن ۋىلايەتلىك ساقچىنىڭ سىياسىي بۆلۈم كادىرى ئىزىم ئاۋۇت (قاغىلىق سەيشەنبە بازارلىق)، ھامىد ئاۋۇت (ئاقسۇلۇق)، ھاجى قۇربان (كاشغەرلىك) قاتارلىق 50 نەچچە كىشى ئاقسۇ، قاراشەھەر، ياركەند، كاشغەر ۋىلايەتلىرىدە، قومۇل، تۇرپان، جىمسار، قوتۇبى تەرەپلەردە يەرلىك ساقچى ئورۇنلىرىنىڭ ماسلىشىشى بىلەن ئابدۇلھەمىد داموللا بىلەن قاچقان «خوتەن توپىلاڭچىلىرى» نى ئىزدىدى. 1957 ـ يىلى يازدا خوتەن ۋىلايەتلىك سوت پەتھەددىن باشلىق 9 كىشىنى ئېتىپ تاشلىدى. 71 كىشىگە مۇددەتسىز، مۇددەتلىك قاماق جازاسى بەردى. 2000 دىن ئارتۇق كىشىگە «ئىنقىلابقا قارشى ئۇنسۇر» قالپىقى كىيدۈرۈپ يېزا ـ كەنتلەردە ئاممىنىڭ نازارىتى» ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشكە تاپشۇردى. «توپىلاڭچىلار»نى نەخ باستۇرۇش جەريانىدا 11 ئادەم ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن. 33 كىشى يارىدار قىلىنغان. تۈرمىلەردە 100 دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلۈپ كەتكەن ئىدى.

بەزى بىلگۈچى ئەمەلدارلارنىڭ مەسىلەن، ئىمنوۋنىڭ 1955 ـ

يىلى 10 - ئايدا بىر قېتىملىق سۆھبەتتە ماڭا ئېيتىپ بېرىشىچە: شۇ چاغدا باش مىنىستىر جۇئېنلەي شىنجاڭ جۇملىدىن خوتەن ئەمەلدارلىرىغا بۇ ۋەقە (ئۇلار «خوتەن ۋەقەسى» دەپ ئاتىغان) مۇناسىۋىتى بىلەن خوتەندە زەربە بېرىش دائىرىسى چوڭ بولۇپ كەتمىسۇن. بۇ ئىش بىلەن مۇناسىۋىتى بار دېيىلگەنلەرنىڭ «باش جىنايەتچى» لىرىدىن باشقىلىرى كەڭچىلىك بىلەن سۈرۈشتە قىلىنمىسۇن «جىنايەت» قىلغانلىرىمۇ ئالاھىدە كەڭچىلىك بىلەن بىر تەرەپ قىلىنسۇن، ئۆلتۈرۈشكە تېگىشلىكلىرى ئىلاجى بار ئاز ئۆلتۈرۈلسۇن... دېگەن يوليورۇقنى بەرگەنمىش. مەركىزى ھۆكۈمەت بۇ ۋەقەنىڭ چەتئەللەرگە ئاڭلىنىپ كېتىشىدىن ساقلىنىش توغرىسىدا ئىچكى قىسىمدا ئالاھىدە يوليورۇق تارقاتقان. يۇقىرىقى يوليورۇق ۋەقە ئۆتۈپ بولغاندىن كېيىن بىرىلگەچكە ئۇنى سىياسىي جەھەتتىكى بىر خىل ئۇستادلىق ياكى قىرغىنچىلىقتىن كېيىنكى داغدۇغىلىق ماتەم مۇراسىمى ۋە ياكى چوڭ ماتەملىك «نەزىرە چىراق» دېيىشكە بولاتتى.

بۇ ھەرىكەتنىڭ باشلىنىقلىرىدىن بىرى پەتھىددىن 1955 - يىلى ئەتىيازدا خوتەندە تۇتۇلۇپ 57 - يىلى يازدا خوتەندە ئېتىۋېتىلدى. ئابدۇلھەمىد داموللا 62 - يىلى تەكلىماكاندىن تۇتۇلۇپ، خوتەندە ئېتىپ تاشلاندى[1]. شىنجاڭ بويىچە «خوتەن توپىلاڭچىلىرى»نى ئىزدەپ تۇتۇش شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى.

ھۆكۈمەت دەسلەپ بۇ ۋەقەدە چەتئەللەردىكى ئەكسىيەتچىلەرنىڭ قولى بار. جاھانگىرلارنىڭ قۇيرۇقلىرى قىلدى دېگەندەك گۇمانى پەرەزلەرنى ئوتتۇرىغا چىقارغان بولسىمۇ، كېيىن ئۆگەپ يوققا چىقتى. مېنىڭچە بۇنى يەرلىكتە كۆتىرىلگەن سىتىخىيىلىك خەلق ھەرىكىتى دېيىشكە بولاتتى.

(1) باشقا مەنبەلەردە 1959 – يىلى 4 – ئايدا ئېتىپ تاشلانغان دېيىلىدۇ.

8 ـ نامدار قۇربانلىرىمىزدىن

(مەرھۇم پەتھىددىن ئەپەندى)

(1957 ـ يىلى ئاۋغۇست خوتەن)

پەتھىددىن ھۆر مۇھەممەد ئوغلى (ئۆزبېك) 1954 ـ يىلى 12 ـ ئايدا خوتەن (ئىلچى)، قاراقاش، لوپ ناھىيىلىرىدە كۆتۈرۈلگەن «ئىسلام ئىنقىلابى»نىڭ (ئابدۇلھەمىد داموللا «توپىلىڭى»نىڭ قوماندانلىرىدىن بىرى («ئىسلام ھۆكۈمىتى»نىڭ سىياسىي مۇشاۋىرى) ھەربىي قوماندانى (ھەربىي قوماندان ھەم سىياسىي كومىسسار)لىق «گۇناھى» بىلەن يەنى ھۆكۈمەت تىلى بىلەن ئېيتقاندا «خوتەن قاراقاش، لوپ ناھىيىلىرىدە ئابدۇلھەمىد دامولла باشچىلىقىدىكى ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭنىڭ باش جىنايەتچىلىرىدىن چوڭى» بولغانلىق «گۇناھى» بىلەن 1955 ـ يىلى ئەتىيازدا خوتەندە قولغا ئېلىنىپ 1957 ـ يىلى يازدا[1] 31 يېشىدا خوتەندە ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن.

مەرھۇمنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى مۇنداق:

مەرھۇم 1926 ـ يىلى ھازىرقى قىرغىزىستاننىڭ ئوش جالال ئاباد دېگەن يېرىدە تۇغۇلغان. 1931 ـ يىلى كۈزدە دادىسى (ئائىلىسى) بىلەن خوتەنگە كەلگەن. ئاۋال ئۆيدە كېيىنرەك خوتەن ئىلچىنىڭ (ھازىرقى خوتەن شەھىرىنىڭ) ھېيتكار مەھەللىسىدىكى مۇسا داموللامدا ئوقۇغان، دەسلەپ ئەرەپ، پارس تىللىرىنى، كېيىنرەك روس تىلىنى ئۆگىنىشكە تۇتۇنغان. بۇ زامانىنى بەزى كىشىلەر «خوتەندىكى تۇنگان زامانىسى» دەپ ئاتىشىدۇ. شىڭ سىسەي زامانىسىغا كەلگەندە (1933 ـ يىلىدىن كېيىن) پەتھىددىن

(1) باشقا مەنبەلەردە 1958 ـ يىلى 1 ـ مايدا ئېتىپ تاشلانغان دېيىلىدۇ.

خوتەندە ئېچىلغان مۇئەللىم يېتىشتۈرۈش كۇرسىدا ئوقۇپ، خىزمەتكە چىقمايلا خوتەن دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ 2 ـ قارارىدا ئوقۇغان. مەكتەپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن خوتەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدا بىر يىل ئىشلەپ، ئۇنىڭدىن كېيىن قاغىلىق ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ باش كاتىۋى بولۇپ قاغىلىققا كەلگەن. قاغىلىقتا 1943 ـ يىلىدىن 1945ـ يىلىغىچە ئىشلەپ، خوتەنگە قايتىپ كېلىپ ۋىلايەتلىك مال دوختۇرخانىدا خىزمەت قىلغان. شەيخ سەئدىنىڭ ئەسەرلىرىنى ۋە باشقا ئىلمى، ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئۆگىنىشكە كىرىشكەن. تاشقۇرغان، ئاقتۇ، قاغىلىقتا كۆتۈرۈلگەن تاغ ئىنقىلابى (ھازىرقى زامان ھۆكۈمەت كىشىلىرى «تاشقورغان ئىنقىلابى» دەپ ئاتاپ يۈرگەن ئىنقىلاب)غىچە مال دوختۇرخانىدا ئىشلەپ، تىنچلىق بېتىمدىن كېيىن «خوتەن گېزىتى»گە تەھرىر بولۇپ كىرگەن. بېتىم بۇزۇلغاندىن كېيىن 1947 ـ يىلى خوتەندە گومىنداڭچىلار تەرىپىدىن قولغا ئېلىنغان. بۇ قېتىم يالغۇز (ھازىرقى خوتەن شەھىرىدىلا) 100 دىن ئارتۇق كىشى پەتھەددىن بىلەن بىللە قولغا ئېلىنغان. بۇ قولغا ئېلىنغانلارنى گومىنداڭچىلارنىڭ خوتەندىكى ۋەكىلى ۋالى مۇھەممەد روزى بەگ (ۋالى ھاكىم)، نوربەگ (خادۇمباڭ) لەر بۇيرۇق قىلىپ قولغا ئالدۇرغان. تۇتۇلغانلارنىڭ «گۇناھى» «قىزىل پاچاق» يەنى «كوممۇنىست»لىق ئەيىبى ئىدى. كېيىن بۇ مەھبۇسلار ئومومىيۈزلۈك قويۇپ بېرىلگەن. پەتھەددىن بىلەن ئۇنىڭ يېقىن دوستى شايارلىق قەييۇملار قويۇپ بېرىلمىگەن. 1949 ـ يىلى 4 ـ ئايدا خوتەن مەمۇرلىرى ئاخىرى بۇ ئىككى كىشىنى 10 كۈن ئىچىدە خوتەن تەۋەسىدىن چىقىپ كېتىش شەرتى بىلەن تۈرمىدىن بوشاتقان. پەتھەددىن ئائىلىسىدىكى ئىككى جاننى (ئانىسىنى، ئىنىسىنى) ئېلىپ ئۈچ جان كىشى قەييۇم بىلەن بىللە تەكلىماكان يولى (ھازىرقى خوتەن ـ ئاقسۇ كارۋان يولى) بىلەن ئاقسۇغا، كېيىن ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىپ ئىيسا بەگ، مۇھەممەد ئىمىن بۇغرالار

چىقىرىۋاتقان «ئەرك» گېزىتىگە خىزمەتكە كىرگەن. (قەييۇم تەمىرات نازارىتىگە مۇھەممەد ئىمىن بۇغرانىڭ ۋاستىسى بىلەن خىزمەتكە چىققان.) پەتىھەددىن نەنمىندىكى خوتۇن - قىزلار بىرلەشمىسىدە بىر ئىبغىز ئۆيىنى تۇتۇپ ئولتۇرغان. 1949 - يىلى 8 - ئايدا مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا، ئىيسا بەگ قاتارلىق بىر بۆلۈم كىشىلەر چەتئەلگە چىقىپ كېتىش سەپىرىنى باشلىغاندا پەتىھەددىن ئانىسى بىلەن ئىنىسىنى بىللە ئېلىپ ئۇلارغا ئەگىشىپ يولغا چىققان. 8 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا ھىندىستان - جۇڭگو چېگرىسىدا تۇسۇلۇپ قىلىپ، ئۆزلىكىدىن خوتەنگە قايتىپ كەلگەن. 50 - يىللىغىچە بىر نەچچە ئاي خوتەندە تىجارەت قىلغان (سولىما، كاتەكچى ساتقان.) 1950 - يىلى ھۆكۈمەت تەرىپىدىن خوتەندە قامالغان. «چەتئەلگە قاچقان» دېگەن «گۇناھى» بىلەن قامىغان. ھۆكۈمەت 53 - يىلى تۈرمىدىن قويۇپ بەرگەن. 1954 - يىلى ئابدۇلھەمىد داموللا بىلەن ئاتالمىش «ئابدۇلھەمىد دامولla باشچىلىقىدىكى ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭ» نى پىلانلاش، قوزغاش ھەرىكىتىگە قاتنىشىپ يېتەكچى ئەرباب بولغان. «توپىلاڭ» بېسىقتۇرۇلغاندا خوتەن تەۋەسىدە بىر مەزگىل قېچىپ مۆكۈنۈپ يۈرگەن. خوتەننىڭ سەيشەنبە بازار دېگەن يېرىدە بىر ئۇيغۇر دېھقان 18 كۈن يوشۇرۇپ ساقلىغان. ئۇنىڭ بىلەن يوشۇرۇنغان ھەمراسى مۇھەممەد ئىبراھىم ئاخۇن دېگەن كىشى ئىدى. پەتىھەددىن ئۇ كىشىنى لوپ ناھىيىسىدىكى ۋەزىيەتنى بىلىپ كېلىشكە مەخپىي ئەۋەتكەن. لېكىن ئۇ كىشى يولدا ھۆكۈمەت قولىغا چۈشۈپ قالغان. ھۆكۈمەتنىڭ سوراق قىلىپ بەرگەن «تەربىيە» سىدە ئاخىرى پەتىھەددىننىڭ بار يېرىنى پاش قىلىپ، كەڭچىلىككە ئېرىشىپ «خىزمەت»كە كىرگەن. كېيىنرەك ساراڭ بولۇپ ئۆلگەن. مەرھۇمنىڭ بۇ ساھەدىكى سەرگۈزەشتىلىرىنى سادىق قاۋۇل، شايارلىق قەييۇم دېگەنلەر ئوبدان بىلىدۇ. مەرھۇم قولغا چۈشۈپ قامالغاندا ھەسەن خۇۋا دېگەن بىر كىشى بىلەن

بىللە ياتقان.

مەرھۇمنىڭ شۇ زامانلاردا يازغان تۆۋەندىكى مىسرالىرىنى 1956 - يىلى چىرىيىدە كىشىلەر ئاغزىدىن مۇنداق خاتىرىلىگەن ئىدىم.

«زامانلا ئىچرەمەن، بىر زامان مۇرغى ئىدىم،
سايراشقا مەندە يوق ماجال ئەسلى ئۆزۈم بولبۇل ئىدىم.
باغ ئىچىدە كۆتۈرۈلدى بىر قانچە زالىم قارا قۇشلار
ئول قارا قوشلار جاڭگىلىدىن ھەردەم پانار ئىزلىۋىدىم.
1947 - يىل چىرىيە

9 - دەۋرى قاتىللىرى

(1950 - يىل ئۆكتەبىر)

ئىلى تەرەپلەردە (ئىلى، ئالتاي، تارباغاتاي تەرەپلەردە) مىللىي زۇلۇم ۋە مىللىي خورلۇققا قارشى خەلق ھەرىكىتى تازا ئەۋجىگە چىققان چاغلاردا گومىنداڭ كۈچلىرى (زالىم - قانخور باسقۇنچىلار) يەرلىك خەلقلەرنى قىرغىن قىلىشتا ئىنسانىيەت تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن يىرتقۇچلۇق (قانخورلۇق) قىلمىشلىرىنى جىددىلەشتۈرۈۋەتكەن ئىدى. تۆۋەندە بىز شۇلارنىڭ شۇ چاغلاردىكى خۇنخورلۇق جىنايەتلىرىدىن «دەۋرى قاتىللىرى» ماۋزۇسى بىلەن تۆۋەندىكى مىساللارنى خاتىرىلەيمىز: بۇ خاتىرە 1944 - يىلى نويابىردا غۇلجا شەھەرلىك مىللىي كومىتېت مىللىي تەكشۈرۈش كومىسسىيىسى ئۇيۇشتۇرۇپ تەكشۈرۈپ پاكىتلىغان ماتېرىياللارنى مەنبە قىلىپ تۈرغۈزۈلدى. شۇ تەكشۈرۈش كومىسسىيىسىنىڭ ئەزالىرى تۆۋەندىكى كىشىلەر ئىدى: ئۇيغۇرلاردىن ئىسمايىل، ھۆسەيىنلەر، ئۆزبېكلەردىن ئەسئەدۇللاھ، مىر ئەزىم بايىۋ، شانىغمەت ۋە غۇنانبايلار، تاتارلاردىن پاتىغوللا يارى، تۇنگانلاردىن كىرىم ھاجى،

داۋوزوۋ، يۇسۇپ ھاجىلار، خەنزۇلاردىن ياڭ خۇنجاڭ، سۇڭ خۇيجاڭلار، شىۋەلەردىن بەئىن، روسلاردىن دىمتروۋ.

بۇ كومىسسىيە تەپسىلى تەكشۈرۈپ تۆۋەندىكى جىنايەت ئانكىتلىرىنى خاتىرىگە ئېلىشقان. تۆۋەندە شۇ خاتىرىنىڭ بەتلىرىدىن كۆچۈرمە قىلىمەن:

1 ـ «جىڭساجوي (گومىنداڭنىڭ ئىلى ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى ـ م) ئېلىنغاندىن كېيىن بىز ئۇ يەرگە بېرىپ تەكشۈرگىنىمىزدە ئىدارە ئىچىدىكى خەندەكتىن ۋە قۇدۇقلاردىن 238 خەنزۇ ئەمەس جەسەت تاپتۇق. بۇ كىشىلەر قانخورلار تەرىپىدىن دەھشەتلىك ئۆلتۈرۈلگەن. بۇ ئۆلگەنلەر ھېچقانداق ئەيىب بىلەن قولغا ئېلىنمىغان. پەقەت كوچىلاردىنلا تۇتۇپ كېتىلگەن. ئۇلارنىڭ تۇغقانلىرى ئۇلارنى تۈيۇقسىز نامەلۇم يوقالغان ھېسابلاپ جىڭساجۇيگە مەلۇم قىلغان بولسىمۇ نەتىجىسى بولمىغان. ھەممە ئۆلۈكلەر ئاغزىدىن قاپلىنىپ قوللىرى ئارقىلىرىغا باغلانغان. بەزىلىرىنىڭ پۇتلىرىغا كىشەن سېلىنغان، بەزىلىرى ئوت توغرايدىغان جادۇ بىلەن توغرىۋېتىلگەن. بۇلارنىڭ ھەممىسى سۈرەتكە تارتىلدى. بۇ جەسەتلەرنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى، يېقىن ئادەملىرى ئۇلارنىڭ ساقال، چاچلىرىدىن، رەڭگى روھىدىن، كىيىم ۋە باشقا بەلگىلىرىدىن تونۇپ ئېلىشتى....»

2 ـ «سابىق جىڭساجۇي قورۇسىنىڭ كۈن پېتىش تەرىپىدىن سېپىلغان توپا ئېلىنغان يەردىن 35 مىللىي ئۆلۈك تېپىلدى. بۇلارنىڭ بىرسىمۇ مىلتىق بىلەن ئېتىلغان ئەمەس. بەزىلىرىنىڭ ئاغزىغا پاختا تىقىلىپ باشلىرى كالتەك بىلەن يانچىپ ئۆلتۈرۈلگەن. بەزىلىرىنىڭ پۇتلىرىدا كىشەن، قوللىرى كەينىگە باغلانغان بولۇپ، نەيزە ۋە قىلىچ بىلەن سانجىپ ئۆلتۈرۈلگەن. بەزىلىرىنىڭ كۆزلىرى ئويۇلۇپ، بۇرۇنلىرى كېسىلىپ جادۇ بىلەن 2 ــ 3 ـ يېرىدىن توغراپ تاشلانغان. يەنە بىر قۇدۇقتىن 16 ياشلىق مۇنبەر دېگەن بالىنىڭ ئۆلۈكى چىقتى. بۇ بالىنىڭ قولى باغلانغان. بېشى نەيزە بىلەن

تېشىۋېتىلگەن. جەسەتنىڭ تېگىدىن نۇرغۇن كىيىملەر، ئاياللارنىڭ پەرەنجىلىرى چىقتى. ئۇنىڭمۇ تېگىدىن بىر دانە تولۇق تېشى چىقتى. تاشنىڭ ئاستى ئۆلۈك بىلەن توشقان. ئۆلگەنلەرنىڭ ئىچىدە ئاللاھ يارى ئىسىملىك كىشى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈلگەن. غاياز بوغۇزلانغان. پارۇق ئۇرۇپ مەيدىدىن يەنجىپ ئۆلتۈرۈلگەن. ئىۋان گىرشكىن جادۇ بىلەن توغراپ تاشلانغان. سوپتايلىق مەھمۇد ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈلگەن. پېترو ئۇرۇپ، چاناپ ئۆلتۈرۈلگەن. يۇقىرىقىلاردىن باشقىلارنىڭ كىملىكىنى تونۇغىلى بولمىدى. ئۆلۈكلەردىن يەتتىسى ئورۇس، تۆتى قازاق، ئۈچى تاتار، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر...»

3 ـ «پىدايى ئەسكەرلەر 2 ـ بۆلۈم 3 ـ ئىسكىلاتىدا يېڭىدىن ئەسكەرلىككە (مىللىي ئارمىيىگە) كىرگەن سىيىت كېرەم، ئايىمخان، ئېرى تۇرسۇن بىلەن قوتام تام دېگەن يەردە يوگاچېۋنىڭ تېرە زاۋۇتىدا خىزمەتچى بولۇپ ئىشلەيدىكەن. شۇ زاۋۇتتا ئىشلەپ تۇرغان خەنزۇلار 44 ـ يىل 3 ـ دېكابىر ئەتتىگەن سائەت 6 دە ئايىمخانلارنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپ تۇرسۇننى بوغۇزلاپ ئۆلتۈرگەن. ئايىمخاننى ئېغىر ئاياق بولۇشىغا قارىماي كۆكرەك ھەم بۇرنىنى كېسىپ ئۆزىنى بوغۇزلاپ 2 جەسەتنى بىر ئەسكى بورىغا يۆگەپ قويغان» بۇ سىيىتقا بېرىلگەن «جازا» ئىدى.

4 ـ «نوۋۇي گورد تاتار مەسچىتىنىڭ قوروسىدىكى بىر ۋەخپە ئۆيدە خەلق سەدىقىسى بىلەن كۈن كۆچۈرۈپ تۇرغان 70 ياشلىق قېرى موماي ماھى كامال بىلەن زەئىپ ئوغلى ئابدۇلخېلىل ياشايتتى. ئىنقىلابنىڭ 3 كۈنى جىڭساجۇي ئىدارىسىنىڭ بىر مۇنچە جاللاتلىرى 10 قوراللىق كىشى بىلەن كېلىپ ئۆينىڭ ئىشىك ـ دەرىزىلىرىنى سۇندۇرۇپ كىرىپ 17 ياشلىق كېسەلچان زەئىپ ئابدۇلخېلىلنى كۆكرىكىدىن ئېتىپ تاشلىغان. بۇ بالا ئىڭرىغان ھالدا ئارقىغا ئېگىلىپ قانغا بويالغان قوللىرى بىلەن تايانغان بويىچە قېتىپ قالغان. بۇ ھالنى كۆرگەن ئانا «جىنىم

بالام خاراب بولدى... ئاھ نېمە دېگەن رەھىمسىزلىك... نېمە دېگەن ۋەھشىلىك، نېمە قىلماقچى بولىسىلەر خىتايلار...» دەپ ۋاقىرىغاندا باسقۇنچى چېرىكلەر بۇ مۇماينى تېپىپ يەرگە دومۇلىتىپ مىلتىق پاينەكلىرى بىلەن قېپ قىزىل قانغا تولغۇچە ئاغزىغا ئۇرۇپ مىدىرلىيالماس قىلىۋەتكەن. نەتىجىدە مومايىنىڭ تىل، ئېغىزلىرى تىتىلىپ، چىشلىرى قويماي سۇندۇرۇلغان. خۇنخورلار ئۆزلىرىنىڭ بۇ قىلغان ۋەھشىلىكلىرىگە قانائەت قىلماستىن، مۇمايىنىڭ قورسىقىنى يېرىپ، ئۇچەيلىرىنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ ئۇستەل، كارۋات، ئورۇندۇقلارغا يېيىپ قويغان. بۇنىڭ ئۇستىگە پۇتلىرىنى پاقالچىكىدىن سۇندۇرۇپ گۆشىنى بىر ياققا، ئۇستىخانلىرىنى بىر ياققا ئايرىپ تاشلىغان... بۇ بىز خەقنى ئۆلتۈرۈپ قورقۇتۇش، ئۆز ئادەملىرىگە ئادەم ئۆلتۈرۈشنى ئۆگىتىش ئۈچۈن قىلىنغان ئىش بولسا ئەجەپ ئەمەس...»

5 - «1945 - يىلى غىنىۋارنىڭ 28 - كۈنى ھەرەمباغدىن تېپىلغان ئۆلۈكلەر ئارىسىدا بىر مۇسۇلمان ئەسكەرنىڭ ۋەھشىلەرچە ئۆلتۈرۈلگەن ئۆلۈكى تېپىلدى. بۇ ئۆلۈك دوختۇرنىڭ تەكشۈرۈشى ئارقىسىدا بېشىدىن ھەم دۈمبىسىدىن پىچاق بىلەن تىلىپ ئۆلتۈرۈلگەن. قوللىرى ئارقىسىغا باغلانغان، بىلەكلىرىنىڭ تېرىلىرى سويۇلغان، ئاخىرىدا ئوتتا كۆيدۈرۈلگەنلىكى مەلۇم بولدى. بۇ مۇسۇلمان شەھىدنىڭ تۇغقانلىرى كېلىپ تونۇپ ئالغۇچە جەسەتنى نەچچە كۈن ساقلاش قارار قىلىندى...»

يۇقىرىقى پاكىتلارنىڭ راستلىقى ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمەت ئەزاسى: ....

مائارىپ نازىرى : ھەبىب يۇنىچ

سەھىيە نازىرى : قاسىمجان قەمبىرى

دوختۇر مىنشۇۋ قاتارلىق 8 كىشى شاھىد بولۇپ قول قويدۇق.

1945 - يىل 30 - غىنۋار غولجا

10 ـ قاغىلىقتا قىرغىنچىلىق

(1949 ـ يىل 5 ـ ئاي قاغىلىق)

گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ قاغىلىقتىكى ھەربىي، ساقچى ئورۇنلىرى 1945 ـ يىلى 2 ـ ئايدا «تاغلىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئادەملىرى» دېگەن «گۇنا» بىلەن تۇتۇلغانلاردىن بىر كۈندىلا 200 كىشىنى قىرىپ تاشلىدى ھەم بۇ ئۆلۈكلەرنى «ياكوچا» دېگەن يەردىكى جىڭساجوي قوروسى بىلەن سەجۇ (ئوتۇن سامان، بىدە توپلايدىغان ئورۇن)غا «ئازگال كۆممە» قىلىشقان. 1945 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنىدىن 46 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنىگىچە تاغلىق ئىنقىلابچىلار تەرىپىدىن ئىدارە قىلىنغان ئىدى. 1 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى ئاتالمىش «بىتىم» بويىچە تاغ ئىنقىلابچىلىرى قاغىلىقنى بوشىتىپ ياركەندنىڭ قوشراپ دېگەن يېرىگە چىقىپ كەتكەن ئىدى. گومىنداڭ كۈچلىرى قاغىلىققا قايتا كىرگەندىن كېيىن «تاغلىق ئۇيغۇرلارنىڭ شېرىكى» دېگەن گەپ بىلەن يەرلىك كىشىلەردىن 2000 دىن ئارتۇق ئادەمنى تۇت ـ تۇت قىلىشقان. يۇقىرىقى 200 كىشى شۇلارنىڭ ئىچىدىن تاللانغان مۆتىۋەر، ۋەتەنپەرۋەر كىشىلەردىن ئىدى. ۋاھالەنكى بۇ قىرىلغانلارنىڭ ئارىسىدا بىرلا كىشىنىڭ يەنى سىدىق ئاخۇننىڭ تاغلىق ئىنقىلابچىلار بىلەن ئالاقىسى بولغاندىن سىرت، باشقىلىرى تاغ ئىنقىلابى بىلەن مۇناسىۋىتى يوق جامائەت ئىدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى يەنە شۇ يىلى قاغىلىق، ياركەند، پوسكام، مەكىت، تاشقورغان تەرەپلەردىن «تاغ ئۇيغۇرلىرى» دەپ تۇتقان ئىنقىلاب ئىشتىراكچىلىرى بىلەن «ئىنقىلاب ھېسداشلىرى» دىن 700 دەك كىشىنى ياركەند دەريا كۆۋرۈك ئارىلىغا يىغىپ تۆۋە قىلدۇرۇش «تەربىيىسى» يۈرگۈزگەن. بۇ لاگېر 50 ـ يىلى تارقىتىۋېتىلگەن. بۇ لاگېردا قاغىلىق گۇساسلىق نۇربەگ ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن.

2 ـ قىسىم

بىز ئۇچۇن بولۇۋاتقان ئىچكى ـ تاشقى بۆلگۈنچىلىك ھەرىكەتلەر

ئىچكى جەھەتتە:

1950 ـ يىلدىن 1990 ـ يىلغىچە ئاپتونوم رايونىمىزدا كۆرۈلگەن ۋە يۈز بەرگەن مىللىي تەشكىلات ھەم ۋەقەلەرنىڭ بىر قىسمىنى تۆۋەندىكىچە ئەسلەش مۇمكىن:

1 ـ «شەرقىي تۈركىستان خەلق ئىنقىلابى پارتىيىسى» (قىسقارتىپ «شەرقىي تۈركىستان پارتىيىسى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ) بۇ پارتىيە شىنجاڭنى مۇستەقىل قىلىپ «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇشنى تەرغىپ قىلىدۇ.

2 ـ «شەرقىي تۈركىستان ياشلار پارتىيىسى»

3 ـ «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام پارتىيىسى» بارىن يېزىسىدا يۈز بەرگەن «ئەكسىلئىنقىلابىي» توپىلاڭنى باستۇرۇش جەريانىدا «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام پارتىيىسى» پاش بولۇپ، ئۇنىڭ كاشغەر، تۇرپان ۋە باشقا جايلاردا شۆبىلىرىنىڭ بارلىقى سېزىلىدى.

4 ـ «تىيانشان دېموكراتىيە ئىتتىپاقى» ئۇ پۈتۈن شىنجاڭدىكى مۇسۇلمانلار بىرلىشىپ دېموكراتىيە ۋە مۇستەقىللىق يولىدا كومپارتىيىگە قارشى ئاخىرغىچە قانلىق جەڭ قىلىمىز دەپ جار سالغان.

5 ـ «شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىق تەشكىلاتى» بۇ تەشكىلات سوتسىيالىزمغا قارشى تۇرۇش، خەنزۇلارغا قارشى تۇرۇش، خەنزۇلارنى ئىچكىرىگە كېتىشكە مەجبۇرلاش، «شەرقىي تۈركىستان

جۇمھۇرىيىتى قورۇش»نى مەقسەت قىلغان.

6 - «ئۇچقۇن تەشكىلاتى» بۇ تەشكىلات 9 جايغا ئەكسىلئىنقىلابىي ئالاقىلىشىش خېتى يازغان. قورال - ياراق ئىزدەپ، مەخپىي ھالدا قوراللىق توپىلاڭ قوزغاشنى، شىنجاڭنى مۇستەقىل قىلىشنى پىلانلىغان.

7 - «ئىلى ئۇچقۇن ئىتتىپاقى» بۇ تەشكىلات جەنۇبى شىنجاڭ، تۇرپان، ئۈرۈمچى قاتارلىق جايلاردىكى ئەكسىلئىنقىلابىي تەشكىلاتلار بىلەن ئالاقە باغلاپ، قورال - ياراق يىغقان.

8 - «ئاقسۇ 24 - سىنتەبىر تەشكىلاتى» بۇ تەشكىلات كوچا، شايار، توخسۇن ناھىيىلىرىگە كېڭەيگەن.

ھەرىكەت ئەنزىلىرى: شىنجاڭدا 1985 - يىلىدىن كېيىن ئەكسىلئىنقىلابىي شۇئار چاپلاش، ئەكسىلئىنقىلابىي تەشۋىقات ۋاراقلىرىنى تارقىتىش دېلولىرى كۆچەيگەن. 1989 - يىلى يۈز بەرگەن ئەكسىلئىنقىلابىي سىياسىي دېلو 174 بولۇپ، 1988 - يىلىدىكى 153 تىن 14,8 پىرسەنت كۆپەيگەن.

1990 - يىل 1 - ئايدىن 5 - ئاينىڭ 21 - كۈنىگىچە جەنۇبى شىنجاڭدىكى ئۈچ ۋىلايەت، ئىككى ئوبلاستتا بۇنداق دېلو 54 قېتىم يۈز بەرگەن.

تاشقى جەھەتتە:

1 - «شەرقىي تۈركىستان خەيرىيەت فوندى جەمئىيىتى...» ئۇنىڭ باش شتابى تۈركىيىدە.

2 - «شەرقىي تۈركىستان مىللىي بىرلىك ئىتتىپاقى» ئۇنىڭ باش شتابى تۈركىيە ئىستانبولدا.

3 - «شەرقىي تۈركىستان، تىبەت، مۇڭغۇل مىللىي بىرلىك

ئىتتىپاقى» ئۇنىڭ باش شتابى تۈركىيە ئەنقەرەدە.

4 - « شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى» ئۇنىڭ باش شتابى تۈركىيە ئەنقەرەدە.

5 - «شەرقىي تۈركىستان قازاق، تۈرك خەيرىيەت فوندى جەمئىيىتى» باش شتابى تۈركىيە ئىستانبولدا.

6 - «شەرقىي تۈركىستان موساپىرلار پاراۋانلىق، ھەمكارلىق جەمئىيىتى» باش شتابى تۈركىيە ئىستانبولدا.

7 - «دۇنيا ئىسلام ئىتتىپاقى ئوتتۇرا ئاسىيا مۇسۇلمانلار خىزمىتى باشقارمىسى» باش شتابى سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ رىيادتا.

8 - «شەرقىي تۈركىستان ياشلار پارتىيىسى» ئۇنىڭ باش شتابى پاكىستان گىلگىت شەھىرىدە.

9 - «شەرقىي تۈركىستان بىرلىك سېپى» باش شتابى ئالماتا شەھىرىدە (ئالمۇتىدا.)

10 - «شەرقىي تۈركىستان ۋەتەن قۇتقۇزۇش كومىتېتى باش شتابى ئالماتادا.

11 - «شەرقىي تۈركىستان ئازاتلىق كومىتېتى» باش شتابى ئالماتادا.

12 - «شەرقىي تۈركىستان ۋەتەنپەرۋەر ئۇيغۇرلار مەركىزى» ئۇرنى قازاقستان، ئۆزبېكستان، قىرغىزستان قاتارلىق دۆلەتلەردىكى مىللىي بۆلگۈنچىلەر بىرلىشىپ تەشكىل قىلغان.

13 - «ئامېرىكا - تۈركىستان مىللىي مۇستەقىللىق ئىتتىپاقى» باش شتابى نيۇيورۇكتا.

14 - «ياۋروپا ھۆرلۈك ئاۋاز رادىئو ئىستانىسى» ئۇنىڭ باش شتابى گېرمانىيىنىڭ ميونخېن شەھىرىدە.

15 ـ «قازاق، تۈرك ئىجتىمائىي، مەدەنىيەت ھەمكارلىق جەمئىيىتى» باش شتابى مىيونخېندا.

غەربىي ئاسىيا، ئوتتۇرا ئاسىيا، ئامېرىكا، گېرمانىيىلەردىكى مىللىي بۆلگۈنچى تەشكىلاتلار دۇنيادىكى سوتسىيالىستىك دۆلەتلەرگە، جۇملىدىن بىزگە مىللىي بۆلگۈنچىلىك يۇزگۈزۈپ كېلىۋاتىدۇ. بولۇپمۇ ئاساسلىقى شىنجاڭغا قارىتا جىددىيراق.

بۇ ماتېرىيال: 1990 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى ۋاڭ ئىنماۋنىڭ سىياسىي كېڭەش ئاپتونوم رايونلۇق 6 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 10 ـ سانلىق كېڭەيتىلگەن يىغىنىدا بەرگەن دوكلاتىدىن ئۆزۈندە قىلىنىدى. بۇ دوكلات 1990 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ئىشخانىسىنىڭ 001063 نومۇرلۇق مەخپىي ھۆججىتى قىلىپ «كۆرۈپ قايتۇرۇش» شەرتى بىلەن تارقىتىلغان ئىدى.

1990 ـ يىل 9 – ئاي ئۈرۈمچى

ئوپران پاجىئەسى

(تەزىيە ئەسلىمىسى)

1992 ـ يىل قاغىلىق ـ كورلا

1992 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى قاغىلىقنىڭ ئەڭ يىراق (چەتئەلگە پاسىلراق كېلىدىغان) تاغلىق زېمىنى (شىخشۇ يېزىسىنىڭ قولانئالغۇ يۇرتىغا تەۋە) رەسكەم ئىگىزلىكىدىكى شىر قۇۋۋەت دارىسى بىلەن ئوپران دەريا ئارىلىقىدا (دېڭىز يۈزىدىن تەخمىنەن 4600 مېتىر ئېگىز ئىدىرلىقتا يولسىز دالادا تەمتىرەپ، ئاشلىق ۋە يول ئازاۋىدىن ھالسىراپ كېتىپ بارغان 7 ئۇيغۇر يىگىت (چوڭى 27، كىچىكى 21 ياش) قاغىلىقتىن تىك ئۇچار ئايروپىلان

بىلەن قوغلاپ بارغان ئاپتوماتلىق 13 ئەسكەر تەرىپىدىن دەل ئوپىران دەرياسى بويىدا نابۇت قىلىنىۋېتىلدى. بۇ چاغ كۈندۈز سائەت 2 ئىدى. يەنى ئەسكەرلەرگە تەسلىم بولۇشنى رەت قىلىپ، قارشىلىق كۆرسىتىپ ئېلىشقان ئىككىسى ئوق بىلەن ئېتىپ تاشلاندى. (2 جەسەت قاسساپ پارچىلىۋاتقان گۆشتەك تىتىۋېتىلدى.) تولۇق تەككۈزۈلگەن 10 پاي ئوق بىلەن ئىككى يىگىتنىڭ بېلىنىڭ ئاستى تەلتۆكۈس تىتىپ تاشلاندى. بىر يىگىت قېچىپ ئوپىران دەرياسىغا سەكرەپ كۆزدىن غايىپ بولدى. 2 يىگىت قارشىلىق ئۈستىدە باغلاپ - تۇشەپ ئېلىنىدى. شۇنداق قىلىپ ئۆلۈك - تىرىك 6 يىگىت شۇ كۈنى سائەت 5 تە تىك ئۇچار ئايروپىلانغا قاچىلىنىپ قاغىلىق بازىرىغا ئېلىپ كېتىلدى. بىرسى سۇدا غايىپ بولدى. ئۇلارنى قوغلاپ تۇتۇش جېڭىگە قاغىلىق ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى گوجىشەن (خەنزۇ)، ئۇنىڭ مۇئاۋىن (پۇجۇجاڭ) سىيت ھۇشۇرلار قوماندانلىق قىلدى. (بۇيرۇق گوجىشەندىن، ئىجرا قىلىش سىيت ھۇشۇردىن بولدى.) 13 تاللانغان ئەسكەرنىڭ 6 سى خەنزۇ (كىچىك پىلىمۇتلۇق)، قالغان 6 سى ئۇيغۇر (ئاپتوماتلىق)، بىرسى تاجىك (تاپانچا ۋە بومبا ئالغان) 6 ئۇيغۇر ئەسكەردىن ناھىيىلىك ساقچى سىياسىي قوغداش بۆلۈمىنىڭ ساقچىسى ساۋۇت ئۆزى بىلەن ئېلىشقان بىر يىگىتنى دەل جايىغا ئېتىپ ئۆلتۈرۈشتە خىزمەت كۆرسىتىپ ئەنگە ئېلىنىدى. كېيىن شىنجاڭ بويىچە نەمۇنىچى مۇكاپاتى ئالدى. گوجىشەن بۇ قېتىمقى خىزمىتى ئۈچۈن كاشغەر ۋىلايەتلىك ساقچىغا يۆتكىلىپ ئەملى ئۆستى. يۇقىرىقى ئۆلۈك - تىرىك 6 ئۇيغۇرنى ماشىنا بىلەن مەلۇم ئارىلىققا ئاپىرىپ قويغان مەجىد تۇراپ ۋە باشقا مۇشۇ ئىشقا چېتىشلىق دېگەن 20 قاغىلىقلىق «چوڭ جىنايەتچى» مۇ 8 - ئاينىڭ 28 - كۈنى ئايروپىلان بىلەن ئۈرۈمچىگە يۆتكەپ كېتىلدى. ئۈرۈمچىدە ھەربىي ساقچى، خەۋپسىزلىك ئۇرۇنلىرىدىن 100 دەك كىچىك ماشىنا

ئىستانىسىدىن ئۇلارنى قورشاپ تۇرمىگە يۆتكىدى. ۋەقەنىڭ ئەسلى جەرياني مۇنداق: قاغىلىق ناھىيىلىك خەلق ئىشلار ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ھەم ئۇلارنى ئوپىران بويىدا بايقاپ ھۆكۈمەتكە سىمسىز تېلىگىراممىا ئارقىلىق خەۋەر قىلغان مەشھۇر «سەزگۈر» — سادىق پىداكار قاغىلىق يېتىم لوقۇملۇق تەخمىنەن سىيت (توختى مۇھەممەد سىيت) بۇ ۋەقەنىڭ ئۆزى بىلگەن جەرياني توغرىسىدا مۇنداق دېدى:

«... قاغىلىق ـ تاشقۇرغان چېگرا، تالاش ـ تارتىشنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئىككى ناھىيە رەھبەرلىكى مۇزاكىرىلىشىپ ئەمەلىي چېگرىنى تەكشۈرىدىغان، رەسكەم يەنى ئۈزۈك خەلقىدىن (بۇ يەردە قەدىمدىن بۇيان چېگرا بېقىپ كەلگەن 19 ئۆيلۈك 119 ئۇيغۇر بار ـ ئا) بۇ جاينىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى بولۇپمۇ كەشمىر، ئافغان تەرەپلەرگە قاچىدىغان قاچقۇنلارنىڭ مەخپىي ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان يوللىرىنى بايقاپ تۇرغان ـ تۇرمىغانلىقىنى بىلىش مەقسىتىدە بىردىن ۋەكىللەر گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، بۇ يەرگە ماڭغۇزغان ئىدى. مەن ۋە مېنىڭ مۇئاۋىنىم ـ قاغىلىق چارۋىچىلىق ئىدارىسىنىڭ باشلىقى تاجىك سېغى جېلىل باشچىلىقىدىكى 8 كىشىلىك گۇرۇپپا 8 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى قاغىلىقتىن ماشىنا بىلەن يولغا چىقىپ ـ مازاردارا رايونىدا ماشىنىدىن ئايرىلىپ (ماشىنا يولى يوق يەردە) پىيادە 36 كىلومېتىر غەربكە بۇرۇلۇپ مېڭىپ ئوپىران بويىغا كەلدۇق. ئەتىسى ئۈزۈككە ئۆتتۇق. ئۇ يەردە بىزنى تاشقورغان گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى مونۋي تابىلدى، ئۇنىڭ مۇئاۋىنى بىر خەنزۇ يەنە 6 تاجىك ساقلاپ تۇرغان ئىكەن. ئۈزۈكتە بىللە قوندۇق. 8 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنىگە كەلگەندە چېگرا تەكشۈرۈشكە (ئوتلاق تەكشۈرۈش باھانىسى بىلەن) چېگرا بويلاپ كۆزىتىش سەپىرنى باشلىدۇق. 2 كۈندىن كېيىن يەنى 23 ـ كۈنى بىز بىر توپ ئادەم ئوپىران دەرياسىنىڭ نېرىقى قېشىدا (بىز بىلەن 200 مېتىر ئارىلىقتا) يات بىر ئادەمنىڭ

دەريادىن ئۆتۈشكە تەمشىلىۋاتقان قارىسىنى كۆردۇق. بۇ يەردىن كەشمىر تەۋەسىگە 15 ـ 16 كىلومېتىر، ئافغان تەۋەسىگە تەخمىنەن 25 كىلومېتىر ئەتراپىدا كېلەتتى. ئارقىدىن ئالتە ئادەم دەريا بويىغا پەيدا بولدى. لېكىن بىز ئۆزىمىزنى ئۇلارغا كۆرسەتمىدۇق. كۆزىتىپ چېگرىدىن چەتئەلگە ئوغۇرلۇقچە (قېچىپ) ئۆتۈپ كېتىدىغان كىشىلەر ئىكەنلىكىدىن گۇمان قىلدۇق. چۈنكى 1 ـ ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر خىل كىيىنگەن شەھەر ـ بازار قىياپەتلىك، چاچلىق، شەپكىلىق، قالپاقلىق، كالتە كىيىملىك بەرجەس (قاۋۇل) غەيرى يىگىتلەر ئىدى. 2 ـ دىن ھەر بىرى بىردىن بوپا يۈدۈۋالغان بولۇپ، بوپىلىرى ئارىسىدىن غەلىتە سايمان ـ تاپانچا، بومبىغا ئوخشاش نەرسىلەر، سومكا ۋە غىلاپقا ئوخشاش ئەگرى ـ بۈگرى تۈگۈنچەكلەر بىلىنىپ تۇراتتى. 3 ـ تەشكىللىك ۋە تەرتىپلىك ئادەملەردەك (بىرلا باشلامچىنىڭ ئاغزىغا قارايدىغاندەك) سىزىلەتتى... ھەممىسىدىلا پىچاق ئېسىقلىق تۇرغانلىقىنى كۆردۇق.

دېمەك، ئۇلار ئادەتتىكى يولۇچى، پۇقرا، سودىگەر ياكى ئازغۇن ئادەملەردىن ئەمەسلىكى ئېنىق ئىدى. ئۇلار دەل بىز كۆرگەن كۈنى كەچ بولۇپ قىلىپ دەريادىن ئۆتەلمەي تاشلىقتا قونۇپ قېلىشتى. بىز پايلاقچى قويدۇق. شۇ كۈنى كېچە سائەت بىر بىلەن مەن، سېخى جېلىل ئىككىمىز سىمسىز تېلېگراپ تېخنىكىسى ئارقىلىق بۇ ئەھۋالنى قاغىلىق ناھىيىلىك ساقچى باشلىقى گۈجىشەنگە خەۋەر قىلدۇق. 24 ـ كۈنى گۈجىشەن سېيت ھۆشۇرلار 13 ئەسكەر بىلەن تىك ئۇچار ئايروپىلاندا بېرىپ ئۇلارنى تەلتۆكۈس تارمار قىلدى. بىزنىڭ خىزمىتىمىزنى ئەنگە ئالدى...

كېيىن ئۇقساق ئۇلار 90 ــ 91 ـ يىللىرى ئىچىدە ئۈرۈمچى كوچىلىرىدا ئاپتوۋۇزلارنى پارتلاتقان، شايادا ھۆكۈمەتنىڭ 500 مىڭ يۈەن پۇلىنى بۇلىغان. خوتەن ۋىلايەتلىك تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ پۇللىرىنى بۇلاپ كەتكەن.... ئالاھىدە چوڭ لۈكچەك بۇلاڭچىلار

ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى...»

(بۇ سۆھبەت 9 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى قاغىلىق بازىرىدىكى شۇ باشلىقنىڭ ئۆيىدە بولغان ئىدى ـ ئا)[1]

بۇ قېتىم ئۇلارنى قوغلاپ تۇتۇشقا قاتناشقان ھەم تۇتۇلغان تىرىكلەرنى مەخسۇس كامېرىدا بىر ئاخشام ساقلىغان قاغىلىقلىق ساقچى ئابدۇرەھىم (ئىسمىنى ئاشكارىلىماسلىقنى تەلەپ قىلغان سىياسىي قوغداش بۆلۈمىنىڭ ساقچىسى).... 10 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى مۇنۇلارنى بايان قىلدى: «بۇ جىنايەتچىلەر 90 ـ يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدىن ئېتىبارەن مەملىكەت بويىچە ئىزدەپ تۇتۇش جاكارلانغان چوڭ جىنايەتچىلەر دەپ قارالغانلارنىڭ بىر قىسمى ئىكەن. بىزنىڭ جۇجاڭ ۋە يۇقىرىدىن مۇشۇ ھەقتە ئۇقۇشۇپ كەلگەن ئالاھىدە مەخپىي خىزمەت خادىملىرى بىزگە شۇنداق ئۇختۇرغان ھەم ناھىيىمىز تەۋەسىدە بۇلارنىڭ پەيدا بولۇپ قېلىش ئېھتىمالىنى ئەسكەرتكەن ئىدى. دېمەك، مېنىڭچە شۇلار مەسىلىسىدە بۇ ناھىيە قاتتىق گۇمانلىق جاي ھېسابلىناتتى. تارىختىن بۇيان چەتكە قاچىدىغانلارمۇ مۇشۇ زېمىندىن قېچىپ تۇرغان چېگرا ھېسابلانغانلىقى ئۈچۈنمىكىن 90 ـ يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدىن ئېتىۋارەن قاغىلىق ھۆكۈمەت كۈچلىرىنىڭ قاتتىق قامالى ئاستىدىكى سىرلىق جايغا ئايلىنىپ قالغان ئىدى. پۈتۈن يېزا ـ كەنت، تاغ ـ سەھرالار «سودىگەر»، «دوختۇر»، «تاش كان ئىزدىگۈچى»، «تەپتىش»، «يېتىمچى»، «قەلەندەر»، «موللا» قىياپىتىدە 1000 دىن ئارتۇق پايلاقچى (بۇ ناھىيە تەۋەسىدە) بىر يىلدىن جىقراق كۈزۈتۈش، بايقاش خىزمىتىدە بولدى. مەنمۇ... ساقچى بۆلۈمىنىڭ ئادەتتىكى ساقچىلىقىدىن مۇشۇ خىل جاپالىق خىزمەتكە قاتنىشىپ (تاغ يوللىرىنى تېپىپ، كۆرسىتىپ، نەتىجە يارىتىپ) ناھىيىگە ئۆسكەن ئىدىم. دەرۋەقە 92 ـ يىل 7 ـ ئاي

(1) جۇجاڭنىڭ بۇ مەلۇماتى قويۇن ئۈنئالغۇسىغا ئېلىنغىنى بويىچە خاتىرىلەندى.

ئاخىرلىرىدا بۇ جىنايەتچىلەرنىڭ قاغىلىق، گۇما، ياركەند، پوسكام تەۋەلىرىگىمۇ كېلىپ ھەرىكەت قىلىشىۋاتقانلىقى بايقىلىپ قالدى. قاغىلىقتا بۇلارنى تۇتۇش قوماندانلىق ئورنى قۇرۇلدى. مەركەز، ئاپتونوم رايون، كاشغەر ۋىلايىتىدىن كەلگەن سىرلىق ئەمەلدارلار قوماندانلىق ئورنىدا تۇتۇشنىڭ بىر يۈرۈش ئاشكارا چارىلىرىنى جەمئىيەتكە تۈۋەندىكىچە ئۇختۇردى.

ئۇختۇرۇشقا:

1)... ئۇلار ئادەتتىكى ئوغرى بولاڭچى ئەمەس، ۋەتەن بىرلىكىنى پارچىلايدىغان ئەكسىيەتچى تەشكىلاتنىڭ قوراللىق ئادەملىرى، پۈتۈن جەمئىيەت ئۇلارنى تۇتۇشى، كۆرسە خەۋەر قىلىشى لازىم. بۇ مەجبۇرىيەت، شۇلاردىن بىرنى تۇتۇپ بەرگەن كىشىگە 20 مىڭ يۈەن، كۆرسىتىپ قويغانلارغا 10 مىڭ يۈەن، بار يېرىنى دەپ بەرگەنلەرگە 5 مىڭ يۈەن نەخ پۇل مۇكاپات بېرىلىدۇ. نىمە تەلەۋى بولسا ھەل قىلىپ بېرىلىدۇ، دېيىلگەن.

2) تېلېۋىزوردا، رادىئو ئوزۇلدا بۇ تەدبىر ئۇدا 11 كۈن ئېلان قىلىندى. (سۈرەتلىرى كۆرسىتىلدى. يۇرتى، ئىسىم فامىلىسى ئۇختۇرۇلدى.)

3) ئۇختۇرۇشتا يەنە، ئەگەر ئۇلاردىن بىرەرسىنى ماشىنا... لىرىدا ئولتۇرغۇزۇپ بىر يەردىن يەنە بىر يەرگە سەۋەنلىك بىلەن (يا بىلمەي، تونىماي) يۆتكەپ قويغانلار سىزىلىپ قالسا 10 مىڭ يۈەن جەرىمان ئېلىنىدۇ. ئۆزلىكىدىن مەلۇم قىلسا يەڭگىللىتىلىدۇ. بىلىپ يۆتكىگەنلەر بولسا ئۆزى قولغا ئېلىنىدۇ. ماشىنىسى، مال - مۈلكى مۇسادىرە قىلىنىدۇ. بىلمەي بىر كېچە قوندۇرغانلار بولسا مىڭ يۈەن جەرىمان ئېلىنىدۇ. تۆۋەنامە يازدۇرىلىدۇ. بىلىپ قوندۇرغانلار بولسا 10 مىڭ يۈەن جەرىمانە تۆلەيدۇ. ئائىلە باشلىقى قولغا ئېلىنىدۇ.

4) ئۇلارغا بىلىپ تۇرۇپ يول باشلىغان، ئوزۇق - تۈلۈك، تۇرالغۇ

جاي بىلەن تەمىنلىگەن، قاتناش جەھەتتىن مەدەت بەرگەن، يۇشۇرغان، ھۆكۈمەت مەخپىيىتىنى دەپ قويغانلارنىڭ ھەر قاندىغى شۇ جىنايەتچىلەرگە ئوخشاشلا قولغا ئېلىنىدۇ. ئوخشاشلا ئېغىر جازاغا تارتىلىدۇ. تۈگىشىدۇ...» دېيىلگەن. (مۇشۇ ئېلان بېسىلغان 2 ۋاراق قەغەزنى ساقچى ماڭا كۆرسەتتى، ئوقۇپ كۆردۈم.)

تاغدىن (پادىچىلىقتىن) چۈشۈپ ناھىيە ساقچىسى، ھۆكۈمەت خادىمى بولغان بۇ قوراللىق نوچى قانداقتۇر بىلگەنلىرىنى ماڭا «بىلەرمەن»، «ئەقىللىق» ئەرباپ سۈپىتىدە قىزىقىپ سۆزلەيتتى. ئۇ ـ دېدى: «بۇ قاچقۇنلاردىن تېپىلغان قورال چەتنىڭكى، جۇڭگودا يوق، بەك يامان قوراللار ئىكەن. تولىسى سىرلىق تاپانچا، خەۋەرلىشىش سايمانلىرى، قوراشتۇرغىلى بولىدىغان ئاپتومات، كىچىك بومبا... 40 مىڭ يۈەندىن جىقىراق ئامېرىكا پۇلى بارىكەن. ئۇلارنىڭ ھەر بىرى بىردىن چوڭ باشلىقكەن. ئافغانىستاندىكى ھېكمەتيار پارتىزانلىرى بىلەن ئالاقىسى — زىچ بىرلىكى بارىكەن. ئۆزلىرىنى «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام غازاتچىلىرى»نىڭ ئالاقە ئۆمىكى دېيىشىدىكەن. مەجلىسكە مېڭىپتىكەن... ھۆكۈمەت بۇلارنىڭ تىرىك تۇتۇلغانلىرىنى تەپسىلىي سوراق قىلغاندا ئۇلارنىڭ يول باشلىغۇچى باشلىقى بۇ گەپلەرنى تاپشۇرۇپتۇ. مەلۇم بولۇشىچە قاغىلىق، شايار، توخسۇ، كوچار، ئۈرۈمچى، پىچان.... لاردا ئۇلارنىڭ مۇھىم مەخپىي تەشكىللىرى، بىرلەشكەن كۆپلىگەن شېرىكلىرى بارمىش...»

مەن بۇ ساقچى بىلەن بىر ماشىنىدا ئازكەم تۆت سائەت بىللە بولدۇم. دېمەك، ئاددى ماختانچاقلىقى بىلەن خۇددى ئەخلەتنىڭ ئارىسىدىن تېپىلغان قەغەز ئاچقۇچتەكلا رول ئوينىغان بۇ كىشى تېخى مەندىن بۇ گەپلەرنى پەقەت جەمئىيەتكە يېيىۋاتماسلىقىمنى تەۋسىيە قىلدى. چۈنكى ئۇ، كەلگۈسىدىن ئېھتىيات قىلاتتى. مەنمۇ «خۇددا ھەققى دېمەيمەن» دەپ ماشىنىدىن يول ئۈستىدە چۈشۈپ

قالغان ۋاقتىمدا، كېيىن يەنە كۆرۈشۈش ئۈمىدى بىلەن ئۇنىڭ يېنىدا ئوبدانلا بىر بوخچامنى[1]«ئۇنتۇپ» قىلىپ چۈشۈپ كەتتىم.

نېمىلا بولمىسۇن بۇ گەپلەرنىڭ مەزمۇنى، ئورامى ئۇمۇمەن پاكىت ئىدى. بۇنى قاغىلىق ساقچى ئىدارىسىنىڭ گېپى دېيىشكىمۇ بولاتتى.

بۇ ھەقتە مېنىڭ بىۋاستە ئىزدىنىش، (جەمئىيەتتىن ئىگەللەش) جەريانىدا ئۇققانلىرىم مۇنداق: بۇ يەتتە يىگىت 1 ـ ھەمىد تالىپ (ئابدۇلھەمىد قارى) 27 ياش، كۇچار ئالا قاغىلىق، 2 ـ خەلىل ئالتۇن 25 ياش، كوچار ئالا قاغىلىق، 3 ـ مۇھەممەد ئىمىن يونۇس 23 ـ ياش، كوچار ئالا قاغىلىق، 4 ـ مۇھەممەد ئىمىن سىيىت، كوچار ئۈچ ئۆستەڭلىك. 5 ـ مۇھەممەد ئىمىن ئابدۇۋەلى، كوچار كۆلچى مەھەللىلىك، 6 ــ ئىدرىس خان 28 ـ ياش، قاغىلىق ئوشاقباشلىق. (بۇلارنىڭ باش يېتەكچىسى يەنە بىرسىنىڭ قاغىلىقلىق ئىكەنلىكىنى بىلگەن بولسامۇ نام ـ ھالىنى ئېنىقلاش مۇمكىن بولمىدى.) ئاپتونوم رايونلۇق ج خ نازارىتى نامىدا جەنۇبى شىنجاڭدىكى بارلىق ناھىيىلەرگە تارقىتىلغان ئۇختۇرۇشتا پۈتۈن كۈچ بىلەن ئۇلارنى (جەمئىيەت مىقياسىدا ئوچۇق) ئىزدەپ تۇتۇش تەلەپ قىلىنغان. شۇ تەلەپ ئاساسىدا توخسۇ (شىنخا) ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ 92 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ناھىيىلىك تېلېۋىزور ئىستانسىسىدا چىقارغان ئېلانىنىڭ مەزمۇنى مۇنداق: «... بۇ ئەكسىيەتچىلەر 1991 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى شاياردا 500 مىڭ يۈەنلىك بۇلاش ئەنزىسىنى سادىر قىلغان. ئۈرۈمچى كوچىلىرىدا كۆپ قېتىم ئاپتوۋۇز پارتلىتىش ۋەقەلىرىنى پەيدا قىلغان. بۇ جىنايەتچىلەر مۇشۇ كۈنلەردە ناھىيىمىز تەۋەسىدىمۇ پەيدا بولۇش ئېھتىمالى بار. ھۆكۈمەت بۇ ھەقتە يىپ ئۇچى بىلەن تەمىنلىگەنلەرنى ئالاھىدە مۇكاپاتلايدۇ. قانات ئاستىغا ئالغان، يانباسقانلار سىزىلسە

(1) بۇ بوخچىدا قىممىتى 370 يۈەنلىك ۋەج بار ئىدى.

قاتتىق جازالايدۇ...» بۇ خىل بۇيرۇق خاراكتېرلىك ئېلان ئۇدا 5 كۈن ئاڭلىتىلغان. دەرۋەقە بۇ يەتتە يىگىت مېنىڭچە بىر - بىرى بىلەن بۇرۇن تونۇشقان، تېپىشقان نىيەتداشلار بولۇشى مۇمكىن دەك قىلىدۇ. جەمئىيەتتە بەزىلەر ئۇلارنى ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى ھەتتا ئالىي مەكتەپلەرنى پۈتتۈرۈپ ئىش تاپالمىغان ياشلاردىن چىققان قارام ياشلاردىن بولۇشى مۇمكىن، دېيىشسە، يەنە بەزىلەر «تالىپ باللارمىش... دېيىشىدۇ. ئۇلارغا نىسبەتەن جامائەت پىكرى ھەر خىل، لېكىن نېمىلا بولمىسۇن مېنىڭچە ئۇلار شەخسىي جان باقارلار ياكى جەمئىيەت ئۈچۈن «قارام بوزۇقلار...» بولماسلىقى مۇمكىن. دەرۋەقە ھۆكۈمەت ئۇلارنى تۇتۇشقا قاتتىق باش قاتۇردى. «ئىنتايىن چوڭ سىياسىي ئەنزە»، «مىللىي بۆلگۈنچىلەرنىڭ قولى بار...» دېگەندەك سىياسىي پۇراقنى جەمئىيەتكە يايدى. يوللارنى قاتتىق قامال قىلدى. نۇرغۇن باللارنى گۇمان بىلەن تۇت - تۇت قىلىۋەتتى. كونا مىللەتچىلەرنى، گۇمانلىق مىللەتلەرنى قاتتىق مەخپىي رىجىم ئاستىغا ئالدى. نۇرغۇن جايلاردا مۇشۇنداق گۇمان تۈپەيلىدىن گۇناھسىز ئۇيغۇر باللىرى دۇمبالاندى. ئۆلتۈرۈلدى. قامىۋېتىلدى... بۇ ھۆكۈمەت نەزىرىدىكى «چوڭ سىياسىي ئەنزە»گە تەۋە ئېنىق پاكىتلىق قىلمىشلار ئىدى، ئەلۋەتتە. قاغىلىقلىق بەزىلەر «.... ئۇلارنىڭ قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ بوكسۇڭزى دېگەن يېرىدە مەشىق قىلىش، جان ساقلاش بازىسى بار ئىكەن. يېقىندا ھۆكۈمەت تېپىۋالدى» دېيىشتى.

راست دېگەندەك 92 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا قاغىلىقنىڭ بوكسۇڭزى دېگەن يۇرتىنىڭ بىر تەرىپى كەنت، بىر تەرىپى كەڭ چۆل بىر مەھەللىسىدە ھۆكۈمەت كىشىلەر ھەرىكەت قىلغان بىر چوڭ يەر ئاستى لەخمە (چوڭقۇرلۇقى 20 مېتىر، ئومۇمى ئورنى 100 مودىن جىقراق) ھەرىكەت بازىسىنى تېپىۋالغان.

بەزىلەر بۇ لەخمىنى شۇ يەرلىك ئابدۇلھەكىم ھىسامىدىن

ياسىغانمىش دېيىشىدۇ. ھېلىقى ساقچى بۇ لەخمە ھەققىدە ئاڭلىغانلىرىنى تەكىتلەپ يەنە مۇنداق دەيدۇ: «ئۇلار بۇ يەر ئاستى بازىنى بارىن ۋەقەسى بولغان چاغلاردىلا بىنا قىلغانمىش... بۇ ئۇلارنىڭ جانبازلىق (چامباشچىلىق) قورال بىلەن قارىغا ئېتىش، پىچاقبازلىق، ھەربىي چېنىقىشى... يىغىلىپ پائالىيەت قىلىش... ئورنى ئىكەن. 100 دىن جىقراق ئادەم مەشىق قىلالايدىكەن. قونالغۇ قىلالايدىكەن...»

مېنىڭ ئىزدىنىپ تاپقان مەلۇماتلىرىم بويىچە بۇنى مۇنداق پەرەز قىلىشقا ئورۇن چىقىدۇ. يۇقىرىقى 7 يىگىت 90 ـ يىلىدىن ئېتىۋارەن «يېتىمچى» بولۇپ، شىنجاڭنى چۆگىلەپ يۈرۈپ تېپىشىپ، ئۇيۇشۇپ (تەشكىلات بولۇپ) ئۆز ئالدىغا مۇشۇ ھاكىمىيەتكە قارشى ھەرىكەت قىلىش ۋە ئۇنى تەدرىجى كېڭەيتىش، قورال، ئىقتىسات توپلاش، ھاجەتلىك كىشىلەرنى تاللاپ ئۆزىگە تارتىش، ئاقىۋەت ئىنقىلاب قوزغاش ــ «غازات قىلىش»، چەتئەل بىلەن ئالاقە ئورنىتىشقا ئۇرۇنۇش، مەخپىي بۆزۈش، تېررورلۇق قىلىش ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بېرىش... ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرغان. سەپ كېڭەيتكەن. 6 تال قورال تېپىپ قوراللانغان. ئەمما 91 ـ يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدىن ئېتىۋارەن ھۆكۈمەت پايلاقچىلىرى بۇلارنىڭ ئۈرۈمچى، ئاقسۇ، كوچار، شايار، توخسۇلاردىكى بەزى ئادەملەرنى قىسمەن سېزىۋالغان ھەم ئىزدەش نۇقتىسىنى ئۇمۇمەن جەنۇبقا بېكىتكەن. تېپىلغان يىپ ئۇچى بويىچە ئىز قوغلاپ يۈرۈپ ئاخىرى ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرىنى بىلىشكە قادىر بولغان. قاتناش يوللىرىنى توسۇپ ئاختۇرۇش، ئۇلارنىڭ يۇرت، مەھەللە، ئاتا ـ ئانا، ئۇرۇق ـ تۇغقان، بىلگەن ـ كۆرگەنلىرىنى نازارەت قىلىش، (باقلاش) ئىشلىرىنى جەمئىيەت دائىرىلىك چوڭ كۆلەمدە داۋام ئەتكۈزگەن. پۈتۈن شىنجاڭدا چوڭ ئىزدەش، تۇتۇش، ئاختۇرۇش، قاماش، «مىڭلىغان ناھەق ئەنزە بولسا بولسۇنكى بىرمۇ گۇمانلىق ئادەم توردىن قۇتۇلۇپ قالمىسۇن» دېگەن خىزمەت

يۈنىلىشى بويىچە جىددىي ئاختۇرۇش ئەۋج ئالدۇرۇلغان. نەتىجىدە بۇ يىل 7 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى بوكسۇگزىدىكى يەر ئاستى لەخمە پاش بولۇپ قالغان. (بەزىلەر شۇ يۇرتلۇق 2 مېتىر ئېگىز بىر ئادەم «x» پاش قىلىپ قويۇپ 20 مىڭ يۈەن مۇكاپات ئاپتۇ دېيىشىدۇ. لېكىن ئۇ ئادەم شۇندىن كېيىنلا يۇرتتىن غايىپ بولۇپ كەتكەنمىش). ئەمما لەخمىدىكى ئادەملەردىن بىرسىمۇ تۇتۇلماي قېچىپ كەتكەن. لەخمىدىن بىر ماشىنىدەك تەنتەربىيە ئايىغى، رىزىنكە مۈش، 100 دەك قۇم ئېسىلغان خالتا، بىرەر ھارۋا كالتەك، 50 نەچچە باكلاشكا قولغا چۈشكەن. يۇقىرىقى 7 يىگىت قاغىلىق تەۋەسىدىكى ئاشۇ ئورنىدىن قاچقان كىشىلەرنىڭ باشلىقلىرىدىن ئىبارەت بولسا كېرەك، ئەلۋەتتە. ئۇلار ئۆز شېرىكلىرىنى ئوبدان قاچۇرىۋاتقاندىن كېيىن يەتتىسى بىرلىشىپ 8 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنىگىچە مەخپىي تەييارلىنىپ ئاخىرى قاغىلىقلىق «شەخسىي سودىگەر» (تىبەتكە گۆرۈچ يۆتكەپ ساتىدىغان «سودىگەر») تولۇق ئوتتۇرىنى پۈتتۈرۈپ ئىشسىز قىلىپ، دادىسىنىڭ كۆچى بىلەن ماشىنا سېتىۋېلىپ، رەۋەندىچىلىك يولغا كىرگەن 26 ياشلىق مەجىد تۇراپنىڭ ماشىنىدا قارا قۇرۇم ئېگىزلىكىگە (قاغىلىق ـ تىبەت دۆلەت تاشيولى ئارقىلىق) چەتكە كېتىشكە تۇتۇنغان. مەجىد تۇراپمۇ ئۇلارنىڭ ھەر بىرىدىن 200 يۈەندىن كىرا پۇلى ئېلىپ (مېنىڭچە بۇ بىر خىل شەكىلغۇ ئەلۋەتتە) قاغىلىق ـ تىبەت تاشيول تارماقلىرىنىڭ قاتتىق تەكشۈرۈشلىرىدىن، قاغىلىق تىبەت چېگىرىسىدىكى چېگرا مۇداپىئە ئەسكەرلىرىنىڭ سىزىپ قېلىشىدىن ئەندىشە قىلىپ بۇ 7 كىشىنى گۈرۈچنىڭ تېگىگە مەخسۇس ئورۇن راسلاپ ياتقۇزۇپ، ئۈستىدىن 4 توننا (40 تاغار) گۈرۈچ بېسىپ، تېگىشلىك ھۆكۈمەت رەسمىيىتىنى ئۆتەپ يولغا چىققان. 8 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنىگىچە قاغىلىق ـ تىبەت تاشيولى بىلەن قارا قۇرۇم تاغلىرىنى يېرىپ ئىلگىرىلەپ قاغىلىق بازىرىدىن 222 كىلومېتىر ماڭغاندىن كېيىن مازار تاشيول

بازىسىدا شۇلارنىڭ تەلىۋى بىلەن ماشىنىدىن بىر جىلغا ئىچىگە چۈشۈرۈۋېتىپ ئالدى تەرەپكە «گۇرۇچ ساتقىلى» كېتىپ قالغان. بۇ يەتتە كىشى يولباشلىغۇچى ئىدرىس دېگەن يىگىتنىڭ باشلىشى بىلەن بىر كۈن پىيادە مېڭىپ (پىيادە مېڭىشتىن باشقا زادىلا چارە يوق، ئىدىرلىق ئەلۋەتتە.) 2 ئايرىش يول بەندىرىگە دۈچ كەلگەندە، مېنىڭچە بۇ ئىككى يولنىڭ بىرسى ـ رەسكەم يولى ـ تاشقورغاننىڭ دەپتەر يېزىسىغا تەۋە رەسكەم ئىدىرلىقىدىن ئافغانىستان تەۋەسىگە كېتىدىغان مەخپىي چىغىر يول، يەنە بىرى گارشىن (لاداخ) ۋادىسى ئارقىلىق كەشمىرگە كېتىدىغان كونا چىغىر يول ئىدى. بۇ يولۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ ئەسلىدىكى مۇددىئاسىنى چىقىش قىلىپ 20 ـ كۈنىدىن 23 ـ كۈنىگىچە ئافغان چېگرىسىنى نىشانلاپ رەسكەم (ئۇرۇك) ئىگىزلىكىگە قاراپ تەخمىنەن 36 كىلومېتىر ئىلگىرىلىگەن. لېكىن ئۇلار پۈتۈنلەي يولسىز قارلىق ئىدىرلىقلاردا ئىلگىرىلىگەن. 2) دىن 4 ـ 5 كۈن ئىسسىق ئىچمىگەن، قۇرۇق نان، سوغۇق سۇ بىلەن ئوزۇقلىنىپ نۆلدىن تۆۋەن 13 — 14 ـ گىرادۇسلۇق ھاۋاسى شالاڭ داللاردا جىسمانى جەھەتتىن خېلىلا ماغدۇرسىزلانغان. 3) دىن 4500 مېتىر ئىگىزلىكتە ئوكسىگىن يېتىشمەي (تىنىق ئالاھىدە نورمالسىزلىشىپ) ئادەتتىكى بىر كۈنلۈك يولنى ئىككى سوتكا مېڭىش ھالىتىگە چۈشۈپ قېلىشقان. 4) دىن ئۇلاردا ئىدىيە جەھەتتە سوبىكتىۋ ئىرادە، قەتئىي نىيەت، تەۋرەنمەس قۇۋۋەت ـ جاسارەت كۈچلۈك بولغان بولسىمۇ ئەمەلىيەتتە تەجرىبە، تەييارلىق، ئېھتىيات، مۇكەممەل تەدبىر ـ ئۇسۇل جەھەتلەردە خاملىق كۆرۈلگەن. (قاراملىقنى ئاساس، ئېھتىياتنى ئۆزەكى بىلگەن.) يول ئۈستىدىكى سەزگۈرلىكى، جىددى ھالەت مەۋقەلىرى سۇسلىشىپ، بىخۇت جاسارەتكارلاردىن بولۇپ قېلىشقان. ئالدىن كۆزەتچى ماڭغۇزمىغان، ئاقىۋەت نەتىجىدە تىك ئۇچار تۇيۇقسىز يەرگە قونغاندىلا دەرھال تەمتىرەش، ھودۇقۇش، زەئىپلىكىنى ئىپادىلەشكەن. يۇدۇۋالغان

تېخىمۇ ئىنچىكە ھادىسلەر ئۇچۇر، قوزغاتقۇچىلارنىڭ پىچاقلىرىنى قوللىرىغا ئېلىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمىگەن. 4 تەرەپنى تەڭ قورشاۋغا (پىلىمۇت، ئاپتوماتلار، بومبىلارنىڭ ئاغزىغا) توغرىلىنىپ قىرغىن مۇھاسىرىسىدە قالغان. لېكىن شۇنداق ھالەتتىمۇ «x» يىگىت ئاپتوماتلىق ساۋۇت يېقىنلاپ «قولۇڭنى كۆتۈر» دېگەندە قولىنى كۆتۈرۈپلا ساۋۇت بىلەن بوغۇشۇپ دۇملاشقان. ساۋۇتنى بېسىۋالغان. يېنىدىكى پىچاقتا قول ئۈزۈلۈپ كەتكەنلىكى ئاپتوماتنىڭ ئاغزىنى ئۇنىڭغا توغرىلاپ ئېلىپ 11 پاي ئوق ئۈزۈپ مەرھۇمنى ئېتىپ تاشلىغان.

شۇنداق قىلىپ 2 سائەتكە قالماي گوجىشەن قوماندانلىقىدىكى ژاندارما 7 يىگىتنىڭ تەقدىرىنى تەلتۆكۈس نابۇت قىلىپ «غەلىبە» بىلەن قايتىپ تەنتەنە قىلغان. 25 ـ 26 ـ كۈنلىرى ھۆكۈمەت شوپۇرى مەجىد تۇراپنى تۇتۇپ گورۇچ بىلەن ماشىنىنى مۇسادىرە قىلىپ، ئۆزىنى باغلاپ، تۇتقانلارغا قوشۇپ «چوڭ جىنايەتچى» دەپ ئېلان قىلغان ھەم ئۇ يىگىتلەرنىڭ «ھەمراھلىرى» «ھەمشىرىكلىرى» دەپ قاغىلىقتىن 20 نەچچىنى تۇتۇپ ئۈرۈمچىگە يۆتكەپ كەتكەن. قاغىلىق بۇ ۋەقە مۇناسىۋىتى بىلەن ئېغىر جازا، ئېغىر كۈن، قاتتىق تەكشۈرۈش نىشانلىرىنىڭ ئەڭ يامان لاگېرى ھېسابىدا ھۆكۈمەت كۆچىنى تىتىپ (ئېغىر خەۋپ ئىچىدە) تۇرماقتا.

مۇشۇ ئىش مۇناسىۋىتى بىلەن 11 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنىگىچە جەنۇبى شىنجاڭنىڭ بەزى ناھىيىلىرىدىن 2000 دىن جىقىراق «دۈشمەن»نىڭ تۇتۇلغانلىقى، 700 دەك ئائىلە رىجىمگە ئېلىنغانلىقى، 500 دەك ئائىلە جەرىمانە تۆلىگەنلىكى ھەققىدە غەيرى رەسمى خەۋەرلەر ھازىرچە تارقىلىپ يۈرمەكتە. قاغىلىق داۋالغۇماقتا، كۆرەشمەكتە.

* * * * * * *

ئىنساننىڭ تۈپ ھوقۇقى كۆز يېشى بىلەن ئەمەس، ئىسسىق قان بىلەن قولغا كېلىدۇ. كىمدۇر بىرسىنىڭ تارىختا قالدۇرغان

بۇ سۆزى مېنىڭ يەنى «ئىزچى» نىڭ بۇ قېتىمقى شەھىد قۇربانلىرىمىزغا تەزىيە ئەسلىمىسى بولۇپ قالغاي.

«ھاقارەتلىك ھاياتتىن ئۆلۈم ئەلادۇر» (ئىزچى)

ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن زادى قانداق نېمە؟ سەرلەۋھىلىك ماقالىغا جاۋاب[1]

ھاجى ياقۇب يۇسۇپى ئانات

1989 - يىلى ئاۋغۇستنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مەرھۇم ئابدۇرەھىم ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ يۇقىرىدىكى سەرلەۋھىلىك ماقالىسى ئۈرۈمچى تېلېۋىزيونىدا ئۆز ئاغزى بىلەن ئوقۇلغانىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي شىنجياڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى سىياسىي كېڭەش دائىمىي كومىتېتىنىڭ يىغىنىدا يەنە ئۆزى تەرىپىدىن ئوقۇپ بېرىلگەن. ئۇندىن كېيىن سىياسىي كېڭەشنىڭ ئاخبارات ژۇرنىلىدا بېسىلىپ ئىچكى ماتېرىيال سۈپىتىدە تارقىتىلغان.

شۇيىلى 20 - ئاۋغۇستتا مەن تۇرپان شەھىرىدە ئېچىلغان بىرىنچى نۆۋەتلىك ئۈزۈم بايرىمىغا كەتكەنىدىم، قايتىپ كەلسەم

---

(1) مەرھۇم ھاجى ياقۇبنىڭ بۇ ماقالىشى 1996 – يىلى يېزىلغان بولۇپ، شۇ يىلى ئىستانبۇلدا ئۆتكۈزۈلگەن «شەرقىي تۈركىستان تارىخى ۋە مەدەنىيىتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى»دا ئۆز ئاغزى بىلەن ئوقۇلغان بولسىمۇ، بىر بۆلۈك قارا كۈچلەرنىڭ توسقۇنلۇق قىلىشى بىلەن بۇگۈنگىچە بىرەر گېزىت – ژۇرنالدا ئېلان قىلىنمىغان. بىز بۇ قېتىم قولىمىزدا ساقلىنىۋاتقان مەرھۇمنىڭ ئۆز قول يازمىسى بويىچە ئەينەن ئېلان قىلدۇق — نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن.

بەزى دوستلار مېنى ئىزدىدى ۋە ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ ماقالىسىنى تېلىۋىزىيوندا ئوقۇغانلىقىنى سۆزلەپ قاتتىق نارازىلىق بىلدۈرۈشتى. 6 - 7 يىللار ئۆتتى، ئۆتكۈر ئەپەندىمۇ ۋاپات قىلدى، بۇ ماقالىنى كۆرۈش ماڭا نەسىب بولمىدى. تۈركىيىگە چىققىنىمدىن كېيىن بۇ ماقالا قولۇمغا چۈشتى، ئوقۇپ هەيران بولدۇم.

بۇ ماقالىگە جاۋاب بېرىشنى بۇرج هېساپلاپ بۇ ماقالىنى يازدىم، قۇسۇرلىرى بولسا كۆپچىلىكنىڭ تەنقىدلىرىنى سورايمەن.

1

ئۆتكۈر ئەپەندى 3 بۆلۈم قىلىپ يازغان ماقالىسىنىڭ 1 - بۆلۈمىنىڭ بېشىدىلا مىلادىدىن بۇرۇنقى 1 - ئەسىردە شىنجياڭنىڭ نامى «غەربىي دىيار» (شىيۈ) دەپ ئاتالغان رايوندا ئىدى ... دەپ ماقالىسىنى داۋاملاشتۇرىدۇ.

بىرىنچى ئەسىردىن بۇرۇن بويەرنىڭ نامى يوقمىدى؟

مەلۇمكى تارىختىن بېرى يەرشارىدىكى هەممە يەرنىڭ نامى بار. جانابى ئاللاھ هەممە شەيئىلەرنى ناملىرى بىلەن ياراتقان. دونيادا نامسىز بىر شەيئى يوق. ئاپتورچە «شىنجياڭ» دېگەن بۇجاينىڭ، مېنىڭچە تارىخنىڭ تۈرلۈك دەۋرلىرىدە تۈرلۈكچە ناملىرى بولغانىدى. ماقالىغا جاۋاب بېرىشتىن ئاۋۋال ئانا يۇرتىمىزنىڭ تەرىپىنى كۆرسىتىپ ئۆتۈشنى لايىق كۆردۈم. تۈركى خەلقلەرنىڭ ئانا يۇرتى ئوتتۇرا ئاسىيادۇر. ئوتتۇرا ئاسىيا رايونى موڭغۇلىيە ئېگىزلىكى، خېشى كارىدورى، چىڭخەي (كۆككۆل)، شەرقىي تۈركىستان، ئامۇ دەريا، سىر دەريا ۋادىلىرى، قازاقىستان دالاسىنىڭ جەنۇبىي قىسمى، ئىراننىڭ شەرقىي قىسمى، ئافغانىستاننىڭ شىمالىي قىسمى ۋە

پاكىستاننىڭ غەربىي شىمال قىسىملىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.[1] تۈركىي خەلقلەر تارىخىنىڭ تۈرلۈك دەۋرلىرىدە تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلى ھەر تەرەپلەرگە كۆچ قىلدى. موڭغۇلىستان ۋە چىن مەملىكىتىدىن بالقانلارغىچە سوزۇلغان كەڭ ساھەگە تارقالدى. بارغان يەرلىرىدە مەملىكەتلەر قۇردى، ئېغىر كۈنلىرىدە يەنە ئانا ۋەتىنىدىكى قېرىنداشلىرىغا قايتا كۆچۈپ كەلدى. مەرھۇم ئۆتكۈر ئەپەندى ۋەتىنىمىز نامىنى چىنلەر قويغان Xiyu(شىيۇ) — غەربىي دىيار نامىدىن باشلاپتۇ. ئۇندىن بۇرۇن شەرقىي تۈركىستان ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ باشقا جايلىرى قايسى نام بىلەن ئاتىلاتتى؟

1 ـ ساكلار دۆلىتى مىلادىدىن بۇرۇنقى 17 ـ ئەسىردە ۋە ئۇندىن بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىيادا ساكلار سەلتەنەت سۈرگەنىدى. «شاھنامە» دىكى ئىران، تۇران ئۇرۇشلىرىغا باشچىلىق قىلغان ئالىپ ئەر تۇڭا (ئافراسىياب) تۇران ھۆكۈمدارى، يەنە «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» تە تىلغا ئېلىنغان «شۇ داستانى» مىلادىدىن بۇرۇنقى 330 ـ يىللاردا تۈركىي خەلقلەرنىڭ ماۋەرائۇننەھرىدە ياشىغانلىقلىرىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ تارىخلاردا ماۋەرائۇننەھرگە كەلگەن ئىسكەندەر قوشۇنى تۈركلەرنى ئالتاي تاغلىرىغا قوغلىغانلىقلىرىنى يەنە شۇ «شۇ داستانى» دىن بىلمەكتىمىز. يەنە بۇ داستان 22 ئۇغۇز قەبىلىسى بىلەن ئىككى خالاچ قەبىلىسىنىڭ شەرققە كەتمەي، قەدىمكى يۇرتلىرىدا قالغانلىقلىرىنىمۇ بىلدۈرمەكتە. دېمەك، بۇ دەۋرلەردە ئانا يۇرتىمىز تۇران بىرلىكى ئىچىدە بولغاچقا، بۇ دەۋردىكى نامىمىز تۇران بولۇپ، «غەربىي دىيار» ياكى «شىنجياڭ» ئەمەسىدى.

2 ـ ھۇن ئىمپېراتۇرلۇقى مىلادىدىن بۇرۇنقى ئىككى مىڭ يىللار ئىلگىرى چىنلەرنىڭ شىيا(xia) خاندانلىقى دەۋرىدە ھۇنلارنىڭ ئەجدادى شياخۇشى ۋە چۇنۋىيلەر تىلغا ئېلىنىدۇ. ھۇنلار چىننىڭ

---

(1) ـ بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى مائارىپ، پەن ـ مەدەنىيەت كومىتېتىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن يېزىلغان ـ ئوتتۇر ائاسىيا مەدەنىيەت تارىخى ـ ئوتتۇرا ئاسىياغا بېرىلگەن تەرىپ.

شىمالى رايونلىرىدا ياشايتتى. بۇلار توغرىسىدىكى ئېنىق تارىخىي مەلۇماتىمىز مىلادىدىن بۇرۇنقى 3 ـ ئەسىردىن باشلىنىدۇ. هۇنلار چىنغا پات ـ پات هۇجۇم قىلاتتى. چىنلەرمۇ بۇلارغا قارشى چىن سەددىسىنى ياسىغانىدى. مىلادىدىن بۇرۇنقى 209 ـ 174 ـ يىلىغىچە هۇن هۆكۈمدارى باتۇر (مەتە) تەڭرىقۇتنىڭ 35 يىللىق سەلتەنەت دەۋرى هۇن تۈركلىرىنىڭ ئەڭ پارلاق دەۋرى ئىدى. بۇ دەۋردە هۇنلار ئىدىل(ۋولگا) دەرياسىغىچە پۈتۈن ئوتتۇرا ئاسىيانى بىرلەشتۈرۈپ تۈرك ۋە غەيرى تۈرك خەلقلىرىنىڭ سىياسى بىرلىكىنى قۇرغانىدى. كېيىن ئىچكى ئىتتىپاقسىزلىق تۈپەيلى هۇن ئىمپېراتورلۇقى شىمالي هۇن ئىمپېراتورلۇقى ۋە جەنوبي هۇن ئىمپېراتورلۇقى دەپ ئىككىگە ئايرىلدى. شىمالى هۇن ئىمپېراتورلۇقى 257 ـ يىل سەلتەنەت سۈرۈپ. مىلادى 48 ـ يىلى سيانپىلار تەرىپىدىن مۇنقەرىز قىلىندى. جەنوبي هۇن ئىمپېراتورلۇقى بولسا (هۇن ئىمپېراتورلۇقى قۇرۇلغان تارىختىن هېسابلىغاندا) 452 يىل سەلتەنەت سۈرۈپ، مىلادى 216 ـ يىلى ئاخىرلاشتى. دېمەك، بۇ بەش ئەسىرگە يېقىن دەۋردە ئانا ۋەتىنىمىزنىڭ نامى هۇن ئىمپېراتورلۇقى ئىدى. «غەربىي دىيار»، «شىنجىياڭ» ئەمەسىدى.

3 ـ سىيانپىلار دۆلىتى شىمالى هۇن ئىمپېراتورلۇقىنى مۇنقەرىز قىلغان سىيانپىلار مىلادى 93 ـ يىلىدىن 394 ـ يىلىغىچە ئۈچ ئەسىر قەدەر ئوتتۇرا ئاسىيادا هۆكۈمرانلىق قىلدى. بۇ دەۋردە ئانا يۇرتىمىزنىڭ نامى سيانپىلار دۆلىتى ئىچىدە ئىدى. «غەربىي دىيار»، «شىنجىياڭ» ئەمەسىدى.

4 ـ جۇجەنلەر(ئاۋارلار) دۆلىتى مىلادى 394 ـ يىلىدىن 552 ـ يىلىغىچە ئوتتۇرا ئاسىيادا ئاۋارلار بىر يېرىم ئەسىر قەدەر هۆكۈم سۈردى. بو دەۋردە ئانا يۇرتىمىز ئاۋار ئىمپېراتورلۇقى ئىچىدە بولدى. «غەربىي دىيار»، «شىنجىياڭ» ئەمەسىدى.

5 ـ كۆكتۈركلەر ئىمپېراتورلۇقى ئالتاي ۋادىلىرىدا ياشىغۇچى

كۆكتۈركلەر ھۇن بىرلىكىدىن كېيىن جۇجەنلەر (ئاۋارلار)نىڭ ھاكىمىيىتى ئاستىدا قالدى، ئالتايلاردا تۆمۈرچىلىك بىلەن شۇغۇللىناتتى. چىن مەنبەلىرىدە تۇجۇ دەپ ئاتالغان بۇ تۈركلەر بۇمىن قاغان باشچىلىقىدا جۇجەنلەرگە قارشى قوزغىلاڭ قىلىپ ئىستىقلاللىرىنى قازاندى. مىلادى 552 - يىلىدىن VIII - ئەسىرگىچە تارىختا تۈرلۈك ناملار بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن تۈركلەر دەسلەپ تۈرك نامى بىلەن ئوتتۇرىغا چىقتى، قۇرغان دۆلىتىنىڭ نامى كۆكتۈرك ئىمپېراتورلۇقى دەپ ئاتالدى. تۈرك خەلقلىرىنىڭ ئانا ۋەتىنى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شەرقىي شىمالىي ئاسىيا بۇ ئىمپېراتورلۇقنىڭ ئىچىدە ئىدى. بۇ دۆلەتنىڭ نامى تۈرك، خەلقىنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى تۈرك ئىدى. ھەقىقى مەنىسى بىلەن بىر تۈرك ئېلى — تۈركىستان ئىدى. دۆلەتنىڭ تىلى تۈركچە ئىدى. تۈركچىلىك، تۈركچەچىلىك بۇ ۋاقىتتىدا باشلانغاندى.

ئۆتكۈر ئەپەندىم ماقالىسىدا «پانتۈركىزم ئەكسىيەتچى ئېقىمى 30 - يىللاردا شىنجياڭغا كىرگەن...» دەپتۇ. مېنىڭچە تۈركىي خەلقلەرنىڭ تۈركچىلىكى، تۈركچەچىلىكى دەسلەپ كۆكتۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە باشلانغان. تۈركلەرنىڭ مىللىيىتىنى، تىلىنى، ئىستىقلاللىرىنى ساقلاشتا جىھاد بايرىقى بولغان بۇ ئىنقىلابىي ئورانىنى ھەرگىزمۇ ئەكسىيەتچى پىكىر ئېقىمى دېگىلى بولمايدۇ. شۇ پىكىر، شۇ تىل، شۇ دىن، شۇ ئۆرپ - ئادەت بىلەن مىللىيىتىمىزنى ساقلاپ كېلىۋاتىمىز. بۇ پىكىر ئېقىمى ئىستىقلالچىلارغا قارشى، مۇستەملىكىچىلەرگە قارشى، مۇھاجىرەت ئېقىمىغا قارشى ۋەتەننى، مىللەتنى، تىلىمىزنى، دىنىمىزنى، مىللىي ئۆرپ - ئادەتلىرىمىزنى ساقلاش، ئىنسانى ھەقلىرىمىزنى ۋە مىللىي ئىستىقلالىمىزنى قازىنىش ھەرىكىتىمىزدە ئىلغار، ئىنقىلابىي بىر پىكىر ئېقىمىدۇر. ھازىرقى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئەمەلىي كۈرەش ھەرىكەتلىرى بۇنىڭ پۈلاتتەك دەلىلىدۇر.

دۇنيادا دۆلەت ۋە جۇغراپىيى رايونلارنىڭ نامى تارىختىن بىرى شۇيەردە ياشىغۇچى، شۇيەرنىڭ ھەقىقى ئىگىلىرى بولغان خەلقنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىپ كەلمەكتە، بۇ بىر تارىخى ئەنئەنىدۇر. مەسىلەن، ئالمانلار يۇرتى ئالمانىيە، ئىنگىلىزلەر يۇرتى ئەنگىلىيە، فرانسۇزلار يۇرتى فرانسىيە، روسىيە، ئىتالىيە، ياپونىيە ... كەبى. يەنە ئوتتۇرا ۋە جەنوبىي ئاسىيادا ياشىغۇچى مىللەتلەرمۇ شۇ تارىخى ئەنئەنە بويىچە پارسچىدىكى ئورۇن، زىمىن، ئەل مەنىلىرىنى بىلدۇرىدىغان «ستان» قوشۇمچىسىنى مىللەت نامىرىنىڭ ئارقىسىغا قوشۇپ ئىلىنىڭ نامى قىلغان. مەسىلەن: تۈركىستان، تاجىكىستان، ئافغانىستان، ئەرەبىستان، ھىندىستان، قازاقىستان، قىرغىزىستان، تۈركمەنىستان، چېچەنىستان، بىلوچىستان، موغۇلىستان، ماجارىستان، داغىستان، قاراقالپاقىستان.... كەبى. دېمەك، ئانا يۇرتىمىزنىڭ نامى تۈركىستان. تۈرك ئېلى دېگەن بۇ نام كۆكتۈركلەر دەۋرىدە باشلانغان دېيىشكە تارىخىي، ئىلمىي جەھەتتىن ھەقلىقمىز. ئوتتۇرا ئاسىيا تۈركىي خەلقلەرنىڭ پەيدا بولغان يېرى، ئانا يۇرتى بولغىنى ئۈچۈن تۈركىستان دەپ ئاتىلىشى توغرىدۇر، ھەقلىقتۇر، ۋەتەن نامىنى ۋەتەننىڭ ئۆز خەلقى قويۇشلىرى كېرەك. ياتلارنىڭ، ئىستىلاچىلارنىڭ غەرەزلىك قويغانناملىرىنى ئەسلا قوبۇل قىلماسلىق لازىم. چۈنكى چىنلىقلار ۋە روسلار ئات قويۇپ بېرىدىغان ئىمام ئەمەستۇر.

كۆكتۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە تۈركچە سۆزلىشىدىغان بارلىق خەلقلەرگە «تۈرك» تىلىمىز «تۈركچە» دېيىلدى، مەڭگۈ تاشلارغا يېزىلدى. قاراخانىلاردەۋرىدە ياشىغان مەھمۇد كاشغەرى ئەسىرىگە «دىۋانى غەربىي دىيار»، «دىۋانى شىنجىياڭ» دېمىدى. «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» (تۈرك تىللىرى دىۋانى) دېدى، مەھمۇد كاشغەرى ئاللاھقا ھەمدە ئىتىقاندىن كېيىن ئەسىرىنى مۇنداق: «مەن مۇھەممەد ئوغلى ھۈسەين ئوغلى مەھمۇد كۆردۈمكى، ئۇلۇغ ئاللاھ دۆلەت قوياشىنى تۈرك بۇرجلىرىدا تۇغدۇردى، پەلەكنىڭ چاقلىرىنى

ئۇلارنىڭ مەملىكىتى ئۈستىدە قايغۇرۇشتى ۋە ئۇلارغا تۈرك نامىنى بەردى» دەپ يازىدۇ.

يەنە شۇ دەۋردە يېزىلغان «قۇتادغۇبىلىگ» نىڭ نەسرى سۆز بېشىدا مۇنداق: «قامۇغ تۈركىستان ئىللىرىندە بۇغراخان تىلىنچە تۈرك لۇغەتىنچە بۇ كىتابتىن ياخشىراق ھەرگىز كىم ئەرسە تەسنىف قىلمادى»، يەنى پۈتۈن تۈركىستان ئەللىرىدە بۇغراخان تىلىدا بۇ كىتابتىن تېخىمۇ ئوبدىنىنى پەقەت ھېچكىم يازمىدى»، دېيىلگەن.

بۇ تارىخى مەنبەلەرگە قارىغاندا ئاللاھ بىزگە قويغان بۇ تارىخى تۈرك نامى كۆكتۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە سىياسي جەھەتتىن بارلىق تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئورتاق مىللىي نامى، تۈرك خاقانلىقى بارلىق تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئانا ۋەتىنى بولغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن «تۈركىستان» تەبىرى «قۇتادغوبىلىگ» دە تىلغا ئېلىنغان. شۇنىمۇ دەپ ئۆتۈش لازىمكى، تۈركىستان ئاتالمىسى قاراخانىيلار دەۋرىدە بىر كېچىدىلا ئاسماندىن چۈشۈپ قالغان ئاتالما ئەمەس. بونىڭمۇ كۆكتۈركلەر دەۋرىدىن باشلانغان بىر تارىخى تەرەققىيات جەريانى باردۇر.

«قۇتادغۇ بىلىگ» نىڭ نەزمى تەرجىمىسىگە بىززات قاتناشقان ئۆتكۈر ئەپەندى ماقالىسىدا: ئۇيغۇر خەلقىنىڭ 11 – ئەسىردە ئۆتكەن ئۇلۇغ ئالىملىرى مەھمۇد كاشغەرى بىلەن يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «تۈركى تىللار دىۋانى»، «قۇتادغۇ بىلىگ» ناملىق ئەسەرلىرىدىمۇ «تۈركىستان» دېگەن نام ئۇچرىمايدۇ،» دېگەن. «قۇتادغۇ بىلىگ» تىكى تۈركىستان توغرۇلۇق يېزىلغان بۇ ئابزاسنى ماقالىنىڭ ئاپتورى كۆرمىدىمىكىن دېسەم ئەقلىم قوبۇل قىلمايدۇ. بەلكىم ماقالىنى ئوقۇمىغان جانابى قۇۋىن بۇ يېرىنى ئالدۇرىۋەتكەن بولۇشى كېرەك.

6 - ئۇيغۇرلار دۆلىتى شىمالى مۇڭغۇلىستاندىكى ئورخۇن دەرياسى

ئەتراپىدا كۆكتۈركلەر بىرلىكى ئىچىدە ياشىغان ئۇيغۇرلار مىلادى 745 - يىلى شەرقىي كۆكتۈرك دۆلىتىنى يىقىتىپ، مۇستەقىل بىر دۆلەت قۇردى، دەسلەپكى مەركىزى ئۇرخۇن دەرياسى بويىدىكى قارابالغاسۇن شەھىرى ئىدى. مىلادى 840 - يىلى قىرغىزلار قوزغىلىپ ئۇيغۇر دۆلىتىنى يىقىتتى. ئۇيغۇرلارنىڭ بىر قىسمى چىنىنىڭ گەنسۇ ئۆلكىسىگە ئورۇنلاشتى. يەنە بىر قىسمى شەرقىي تۈركىستانغا قايتىپ، مۇستەقىل ئۇيغۇر خانلىقلىرىنى قۇرۇپ داۋاملاشتى. بۇ يەردە يۈكسەك بىر مەدەنىيەت يارىتىپ 13- ئەسىرگىچە يەنى موڭغۇل ئىستېلاسىغىچە داۋام قىلدى. بۇ 475 يىللىق دەۋردە ئانا يۇرتىمىزنىڭ نامى ئۇرخۇن ئۇيغۇر دۆلىتى ۋە تۇرپان ئۇيغۇر ئىدىقۇت خانلىقى ئىدى. «غەربىي دىيار» ۋە «شىنجياڭ» ئەمەسىدى.

7 - تۈرگىشلەر دۆلىتى مىلادى 659 - يىلى غەربىي كۆكتۈرك دۆلىتىنىڭ يىقىلىشىدىن كېيىن بۇ رايوندا ياشىغۇچى تۈرگىشلەر تۈرگىشلەر دۆلىتىنى قۇردى. تۈرگىشلەر بىر تەرەپتىن چىنلىقلار بىلەن يەنە بىر تەرەپتىن ماۋەرائۇننەھرگە كەلگەن ئەرەبلەر بىلەن ئۇرۇشۇشقا مەجبۇر بولدى. بۇ تۈرك دۆلىتى تاشقى ئۇرۇشلار ۋە ئىچكي پاراكەندىچىلىكلەر تۈپەيلى بىر ئەسىردەك سەلتەنەت سۈرۈپ، مىلادى 766 - يىلى يىقىلدى. بۇ دەۋردە ئانا يۇرتىمىزنىڭ نامى تۈرگىشلەر دۆلىتى ئىدى. «غەربىي دىيار»، «شىنجاڭ» ئەمەسىدى.

8 - قارلۇقلار دۆلىتى مىلادى 766 - يىلى ئۇيغۇرلار بىلەن بىرلىكتە غەربىي كۆكتۈركلەر دۆلىتىنى يىقىتقان قارلۇقلار، تۈرگىش دۆلىتىنىڭ يىقىلىشىدىن كېيىن بۇ رايوندا قارلۇقلار دۆلىتى قۇردى. 8 - 9 - ئەسىرلەردە مۇسۇلمان ئەرەب قوشۇنلىرى بىلەن ئۇرۇشتى. 10 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئىسلامىيەتنى قوبۇل قىلىپ، ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈرك قەبىلىلىرى بىلەن قاراخانىيلار دۆلىتىنى قۇرۇشقا مۇھىم ھەسسە قوشتى. بۇ دەۋردە ئانا يۇرتىمىزنىڭ ئىسمى قارلۇقلار دۆلىتى ئىدى. «غەربىي دىيار» ، «شىنجياڭ» ئەمەسىدى.

9 - قاراخانىيلار دۆلىتى مىلادى 848 - يىلى ئۇيغۇرلار، قارلۇقلار، چىگىللەر، ياغمىلار، توغسىلاردىن ئىبارەت تۈرك قەبىلىلىرى ئاسىيانىڭ كىندىكى — تۈركىستاندا كاشغەر، بالاساغۇن ۋە سەمەرقەندنى مەركەز قىلىپ، قاراخانىيلار دۆلىتىنى قۇردى. بۇ يەرلەر بۇرۇن ئۆتكەن تۈرك ئىمپېراتورلۇق - خانلىقلىرى ئۇچۇن بىر يان رايونلار ھېساپلىناتتى. قاراخانىيلار دەۋرىگە كەلگەندە تۇنجى قېتىم تۈركىي خەلقلەرنىڭ مەركەز رايونغا ئايلاندى. قاراخانىيلاردىن بۇرۇنقى مىڭ يىلدىن بىرى داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان تۈرك خانلىقلىرى شەرق دۆلىتى بولۇپ، مەركىزى كۆچ شەرقىي شىمالىي ئاسىيادا، پايتەختلىرى ئۆتۈكەندە يەنى موڭغۇلىستاندا ئىدى. قاراخانىيلار بولسا تۈركلۈكنىڭ ئېغىرلىق مەركىزىنى يىراق شەرقتىن ئوتتۇرا ئاسىياغا يۆتكىگەنىدى. قاراخانىيلارنىڭ 3 - خاقانى ساتۇق بۇغراخان دەۋرە يەنى مىلادى 924 دە بۇ رايوننىڭ خەلقى مۇسۇلمان بولدى. بۇ ھادىسە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ گېئوپولىتىك ھالىتىدە ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇسۇلمانلىشىشىدا تارىخى ئەھمىيەتكە ئىگىدۇر. كېيىن قاراخانىيلار دۆلىتى تەڭرى تاغلىرىنى پاسىلە قىلغان ھالدا تەڭرىتاغلىرىنىڭ شەرقىدىكىلەر دەسلەپ بالاساغۇن، كېيىن كاشغەرنى پايتەخت قىلىپ، مىلادى 1047 - يىلى شەرقىي قاراخانىيلار، تەڭرى تاغلىرىنىڭ غەربىدىكىلەر سەمەرقەندنى مەركەز قىلغان ھالدا غەربىي قاراخانىيلار دۆلىتى بولۇپ ئىككىگە ئايرىلدى. شەرقىي قاراخانىيلارنىڭ خاقانى ئارسلان قاراخاقان — بۈيۈك خاقان، غەربىي قاراخانىيلارنىڭ خاقانى بۇغرا قاراخاقان — ئورتاق خاقان دەپ ئاتالدى. شەرقىي ۋە غەربىي قاراخانىيلار دۆلىتى «خاقانىيە دۆلىتى» دېيىلدى.

شەرقىي قاراخانىيلار دۆلىتى 282 يىل — 3 ئەسىرگە يېقىن سەلتەنەت سۈرۈپ، مىلادى 1130 - يىلى قاراقىتانلار تەرىپىدىن يىقىتىلدى. غەربىي قاراخانىيلار دۆلىتى داۋاملىق ھالدا بىر مۇددەت

ياشىغاندىن كېيىن، دەسلەپ سەلجۇقىيلەر، كېيىن قاراقىتانلار، ئاخىرىدا خارەزىمشاھلارغا خىراج تۆلەپ يېرىم مۇستەقىل ھالەتتە جەمئىي 364 يىل ياشاپ، ئاخىرىدا مىلادى 1212 ـ يىلى خارەزىمشاھلار تەرىپىدىن مۇنقەرىز قىلىنىدى. بۇ دەۋردە ئانا يۇرتىمىزنىڭ ئىسمى «غەربىي دىيار»، «شىنجياڭ» ئەمەس، تۈركىستانىدى.

10 ـ قاراقىتانلار دۆلىتى مىلادى 907 ـ يىلى جەنۇبىي مانجۇرىيەدە ياشايدىغان قىتان قەبىلىلىرىنىڭ باشلىقى يەل ئاباۋگى قىتانلار خانلىقىنى قۇردى. چىن تارىخىدا بۇلار لياۋخاندانلىقى دەپ ئاتىلىدو. شىمالى چىندە 218 يىل سەلتەنەت سۈرگەندىن كېيىن جۇرجىتلەر (تۇڭگۇسلار) تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغان قىتانلار شەرقىي تۈركىستان تەرەپكە سۈرۈلىدۇ. مىلادى 1125 ـ يىلى قارا قىتانلار باشلىقى يەل تاش زەئىپلىشىپ قالغان قاراخانىيلار دۆلىتىنى يىقىتىپ، شەرقىي ۋە غەربىي تۈركىستاندا قىتانلار خانلىقىنى قۇردۇ. تارىختا بۇ خانلىق قاراقىتانلار ياكى غەربىي قىتانلار خانلىقى دەپ ئاتالدى. خانلىرى گۇرخان دېيىلەتتى. مانا بۇ بىر ئەسىرگە يېقىن دەۋردە ئانا يۇرتىمىزنىڭ ئىسمى «قاراقىتانلار دۆلىتى» ئىدى. «غەربىي دىيار»، «شىنجياڭ» ئەمەسىدى.

11 ـ موڭغۇل ئىمپېراتورلۇقى موڭغۇل شىرۋىي قەبىلىسىنىڭ باشلىقى تىموچىن، كرايتلەرنىڭ دەستەكلىشىدە مەركىتلەرنى يەڭگەندىن كېيىن مىلادى 1196 ـ يىلى موڭغۇل خانى بولدى. مىلادى 1202 ـ يىلى تاتارلارنى، 1203 ـ يىلى بۇرۇنقى ئىتتىپاقدىشى كرايتلەرنى، 1204 ـ يىلى نايمانلارنى ھاكىمىيىتى ئاستىغا ئالدى. 1206 ـ يىلى ئورخۇن دەرياسى بويىدا ئېچىلغان قۇرۇلتاي چىڭگىزخاننى قاغان ئېلان قىلدى. قاغانلىقنىڭ ياسا (قانون)لىرى تۈزۈلدى، قوشۇن تەشكىل قىلىندى، مۆھۈردارلىق قۇرۇلۇپ، ئىمپېراتورلۇقنىڭ تامغىسى دەسلەپ نايمانلاردىن كېيىن ئۇيغۇرلارغا بېرىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن چىڭگىزخان مىلادى

1205 - يىلىدىن 1209 - يىلىغىچە تاڭغۇت خانلىقىنى، 1211 - يىلىدىن 1216 - يىلىغىچە چىندىكى جۇرجىتلەرنى بويسۇندۇردى. چىن يۇرۇشلىرىنى داۋام ئەتتۈرۈش ئۈچۈن ياردەمچى باش قوماندان مۇقالىسىنى قالدۇرۇپ، ئۆزى موغۇلىستانغا قايتتى. غەرب فۇتۇھاتى تەييارلىقىغا كىرىشكەندى. چىڭگىزخان غەرب يۇرۇشىگە چىقىش ئالدىدا قاراقىتانلارغا قارام بولۇپ قالغان تۇرپان ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئىدىقۇتى بارچۇق ئارتىبگىن قىتانلار نازىرىنى ئۆلتۈرۈپ، چىڭگىزخانغا بەيئەت قىلدى ۋە چىڭگىزخانغا كىيوغۇل بولدى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن 1217 - يىلى غەرب يۇرۇشىگە چىققان چىڭگىز قوشۇنى تۇرپاندا ياخشى قارشىلاندى. قاراشەھەر، كۇچا، ئاقسۇ، كاشغەر، ياركەند، خوتەن.... كەبى شەھەرلەرنىڭ ئاھالىسى موڭغۇل قوشۇنىنى خالاسكار سۈپىتىدە قارشى ئالغاچقا شەرقىي تۈركىستان شەھەرلىرى ئۇرۇشسىز ئېلىنىدى. ۋەيرانچىلىق بولمىدى. ئۇيغۇر، قارلۇق، سىرىق ئۇيغۇرلارغا ئىچكى مۇستەقىللىق بېرىلدى. ئالتە شەھەرگە ماڭلاي سويا ئاتلىق كىشى ۋالى تەيىن قىلىنىدى. ماڭلاي سويانىڭ بىر ئايىقى ئاقساق بولغاچقا، چىڭگىزخان ئۇنى دوغلات دەر ئىدى. دوغلات موڭغۇلچىدا ئاقساق دېگەن بولىدۇ. شۇ تۇپەيلى مىلادى 1515 - يىلىغىچە ئالتىشەھەر ھۆكۈمدارى بولۇپ كەلگەن ماڭلاي سويا خاندانى تارىخىمىزدا دوغلات خاندانى دەپ ئاتىلىدۇ.

شۇنداق قىلىپ موڭغۇل قوشۇنى مىلادى 1218 - يىلى قارا قىتانلارنى بىر تەرەپ قىلىپ، 1219 - يىلى خارەزمىنى ئالدى. چىڭگىزخاننىڭ ئىرانغا ئەۋەتكەن قوشۇنى جەبە نويان ۋە سۇبۇتايلارنىڭ قوماندىسىدا بەش يىل ئۇرۇش قىلىپ، ئىراننى ئالغاندىن كېيىن، قافقاس تاغلىرىنى ئېشىپ، جەنۇبىي رۇسىيەگە كىردى. رۇسلار بىلەن قىپچاقلارنى مەغلۇپ قىلىپ، كاسپى دېڭىزىنىڭ شىمالى بىلەن قايتىپ، ۋولگا بۇلغارلىرىنى بويسۇندۇردى. ئۇندىن كېيىن سىر دەريا ئۈستىدە چىڭگىزخان بىلەن قوشۇلدى. چىڭگىزخاننىڭ

كىچىك ئوغلى تۇلى قوماندىسىدىكى قوشۇن خۇراسان، مەرۋە، نىشاپۇر، تۇس... لارنى ئالغاندى. 1221 ـ يىلى ئافغانىستانغا كىرىپ غەزنە ۋە ھىرات شەھەرلىرىنى تالان ـ تاراج قىلدى. مىلادى 1225 ـ يىلى موغۇلىستانغا قايتتى. ئىسيان قىلغان تاڭغۇتلارنى باستۇردى. مىلادى 1227 ـ يىلى ۋاپات بولدى. مانا بۇ دەۋردە ئانا يۇرتىمىز موڭغۇل ئىمپېراتولۇقىنىڭ تەركىبىدە بولۇپ، «غەربىي دىيار»، «شىنجياڭ» ئەمەسىدى.

12 ـ چاغاتاي خانلىقى چىڭگىزخان ۋاپاتىدىن بۇرۇن ئىمپېراتولۇقنى غەربتىن شەرققە قاراپ، تۆت ئۆغلىنىڭ يېشى بويىچە چوڭلىرىغا يىراق يەرلەرنى، كىچىكىگە يېقىن يەرلەرنى بۆلۈپ بەرگەنىدى. بۇ تەقسىماتتا چىڭگىزخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى چاغاتايغا ماۋەرائۇننەھەر ۋە شەرقىي تۈركىستان رايونلىرى تەككەنىدى. مىلادى 1227 ـ يىلىدىن 1369 ـ يىلىغىچە جەمئىي 142 يىل داۋام قىلغان خانلىقنىڭ پائالىيىتى ئاساسەن شەرقىي تۈركىستان بىلەن غەربىي تۈركىستاندا بولدى. ئاخىرى تۇغلۇق تۆمۈرخان ئوغلى ئىلياس خوجا خان دەۋردە ئەمىر تۆمۈر چاغاتاي خانلىقىغا خاتىمە بەردى. بۇ دەۋردە ئانا يۇرتىمىزنىڭ ئىسمى «چاغاتاي خانلىقى» ۋە «ئۇيغۇرىستان» ئىدى. «غەربىي دىيار»، «شىنجياڭ» ئەمەسىدى.

13 ـ تۆمۈر ئىمپېراتورلۇقى بارلاس قەبىلىسىدىن بولغان تۆمۈر ماۋەرائۇننەھەردە مىلادى 1370 ـ يىلى چاغاتاي خانلىقىغا خاتىمە بېرىپ، تۆمۈرىيلەرخانلىقىنى قۇردى. 1370 ـ يىلىدىن 1379 ـ يىلىغىچە خارەزىم 1389 ـ يىلى ئۇيغۇرىستان(تۇرپان، قاراشەھەر) نى، 1401 ـ يىلى ئىراق ۋە جەنوبىي ئانا دولۇنى، 1391 ـ 1398 ـ يىللارغىچە ئالتۇن ئوردۇ خانلىقىنى، 1398 ـ 1399 ـ يىللىرى ھىندىستان دېھلى سۇلتانلىقىنى، 1401 ـ 1402 ـ يىللىرى سۇرىيەنى، 1402 ـ يىلى ئەنقەرە ئۇرۇشىدىن كېيىن ئوسمانلى دۆلىتىنى ئەمىر ئاستىغا ئالدى. چىنغا يۇرۇش قىلغان تۆمۈرلەڭ يولدا ئاغرىپ،

1405 ـ يىلى ۋاپات قىلدى. تۆمۈرنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن تۆمۈرىيلەر دۆلىتى ئەۋلادلىرى ئارىسىدىكى تەخت ماجىرالىرى تۈپەيلى بۆلۈندى. يالغۇز ھۈسەين بايقارا خوراساندا خانلىقىنى 1506 ـ يىلىغىچە داۋاملاشتۇرالىدى. ھۈسەين بايقارانىڭ ئوغلى بەدئىززامان دەۋرىگە كەلگەندە ئۆزبېك مۇھەممەد شەيبانى خان 1507 ـ يىلى ھېراتنى زەبت قىلىپ، خۇراسان خانلىقىغا خاتىمە بەردى. زۇھۇرۇددىن بابۇر مەملىكىتىدە مۇۋەپپىقىيەتسىزلىككە ئۇچرىغاندىن كېيىن، 1514 ـ يىلى ھىندىستانغا چىقىپ تۈرك ـ ھىند ئىمپېراتولۇقىنى قۇردى. بۇ دەۋردە ئانا يۇرتىمىز تۆمۈرىيلەر دۆلىتى ئىچىدە ئىدى. «غەربىي دىيار»، «شىنجياڭ» ئەمەسىدى.

14 ـ سەئىدىيە (ياركەند) خانلىقى تۆمۈرىيلەر چاغاتاي خانلىقىنى يىقىتقان 1389 ـ يىلىدىن 1506 ـ يىلىغىچە يەنى تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ كىچىك ئوغلى خىزىر خوجا خاندىن باشلاپ، سۇلتان مەھمۇد خانغىچە 9 نەپەر خان چاغاتاي خانلىقىنىڭ داۋامى سۈپىتىدە شەرقىي تۈركىستان ھەمدە غەربىي تۈركىستاننىڭ بىر قىسىم يەرلىرىدە 117 يىل سەلتەنەت سۈرگەنىدى. مىلادى 1514 ـ يىلى سەئىد خان ياركەندە سەئىدىيە خانلىقىنى رەسمى قۇردى. سەئىدىيە خانلىقى ئەڭ كۈچەيگەن دەۋرلەردە شىمال ـ غەربىي شىمالدا ئىرتىش دەرياسى، غۇلجا، يەتتەسۇ رايونى، شەرقتە قۇچۇ — تۇرپان، بەشبالىق، جەنۇبىدا چەرچەن، خوتەن، لاداخ، كەشمىر، بىلۇرستان، بالتىستان، غەرب، غەربىي جەنۇبىدا كاشغەر، پەرغانە، ۋاخان، بەدەخشانلارغىچە بولغان كەڭ رايونلار سەئىدىيە خانلىقىغا قارايتتى. بۇ خانلىق مىلادى 1506 ـ يىلىدىن 1688 ـ يىلىغىچە جەمى 182 يىل ياشىدى. خائىن ئاپپاق خوجىنىڭ ساتقىنلىقى بىلەن جۇڭغار موڭغۇل خانلىقى سەئىدىيە خانلىقىنى يىقىتتى. بۇ دەۋردە ئانا يۇرتىمىزنىڭ نامى سەئىدىيە (ياركەند) خانلىقى ئىدى. «غەربىي دىيار»، «شىنجياڭ» ئەمەسىدى.

15 - خوجىلار خانلىقى — سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدە جۇڭغار موڭغۇللىرى كۆچىيىپ، باشلىقى غالدان قۇنتەيجى جۇڭغار خانلىقىنى قۇرغانىدى. بۇ ۋاقىتتا ھاكىمىيەت سودىسىغا مۇبتىلا بولغان مۇھاجىر خوجىلاردىن ھىدايەتۇللاھ مىلادى 1676 - يىلى سەئىدىيە خانلىقىنىڭ خانى ئىسمائىل خانغا قارشى قوزغىلاڭ قىلىپ مۇرىدلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن پايتەخت ياركەندنى ئالدى. ئىسمائىل خاننى ئەسىر قىلىپ ئۆزى خان بولدى.

ئۇزۇن ئۆتمەي سەئىدىيە خاندانىدىن مۇھەممەد ئىمىن خان ھىدايەتۇللاھ خوجىنى مەغلۇپ قىلىپ، ياركەندنى قايتۇرۇپ ئالدى. ئىلىغا قاچقان ھىدايەتۇللاھ، غالداندىن پاناھ تىلەپ ھەربىي ياردەم سورىدى. خېلىدىن بېرى ئالتە شەھەرنى ئېلىش ئارزۇسىدا يۈرگەن غالدان 60 مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن 1679 - يىلى ھىدايەتۇللاھنى ئالدىغا سېلىپ، ئالتە شەھەرگە يۈرۈش قىلدى. مۇھەممەد ئىمىن خان ئاقسونى قاتتىق مۇداپىئە قىلغان بولسىمۇ، ھىدايەتۇللاھنىڭ تەشۋىقى بىلەن كاشغەر، ياركەندىكى مۇرىدلىرى ئىسيان چىقارغاچقا، خان ياركەندگە قايتىشقا مەجبۇر بولدى، غالدان ئاقسۇ، كاشغەرلەرنى قارشىلىقسىزلا ئالدى. ياركەندنى قورشىدى. مۇھەممەد ئىمىن خان قاتتىق مۇداپىئە تەرتىباتى ئالغاچقا، غالدان ئامالسىز قالغانىدى. موشۇنداق جىددى پەيتتە يەنىلا ھىدايەتۇللاھنىڭ خائىنانە ھەرىكەتلىرى ۋە تەشۋىقى بىلەن شەھەر ئىچىدىكى مۇرىدلىرى ئىسيان قىلىپ، مۇڭغۇللارغا دەرۋازىنى ئېچىپ بەردى. مۇھەممەد ئىمىن خان شەھىد بولدى، شەھەر خەلقى قەتلىئام قىلىندى. 170 يىللىق ئىسلام خانلىقى يىقىلدى، جۇڭغار قورچىقى خائىن ھىدايەتۇللاھ 1688 - يىلى موڭغۇللار ياردىمى بىلەن قايتا «خان» بولدى ۋە موڭغۇللاردا شەرەپ ئۇنۋانى بولغان «ئاباق» ئۇنۋانى بېرىلدى، شوندىن باشلاپ بۇ مىللەت خائىنىنىڭ نامى «ئاپپاق خوجا» ئاتالدى. شاھ مەشرەپ ئاپپاق خوجا

هاكىمىيىتىنىڭ جۇڭغار خانلىقىدا تۇرۇشلۇق مۇختار ئەلچىسى ئىدى. 1668 - يىلى ئاپپاق خوجا بىلەن باشلانغان خوجىلار دەۋردە جەمئىي 13 نەپەر خان (خوجا) 1863 - يىلغىچە 195 يىل ئالتە شەھەردە هۆكۈمرانلىق يۈرگۈزۈشتى، مانا بۇ دەۋردە ئانا يۇرتىمىزنىڭ نامى «خوجىلار خانلىقى» ئىدى. «غەربىي دىيار»، «شىنجياڭ» ئەمەسىدى.

16 - يەتتە شەھەر خانلىقى (ياقۇپبەگ دۆلىتى) پەرغانىلىك ئۆزبېكلەردىن ياقۇپبەگ بۇزرۇكخان تۆرە خىزمىتىدە كاشغەرگە كەلگەنىدى. 1863 - يىلى كاشغەرنى 1864 - يىلى ياركەندنى ئالغاندىن كېيىن بۇزرۇكخاندىن هاكىمىيەتنى تارتىۋالغان ياقۇپبەگ كاشغەر خانى بولدى. 1865 - يىلى خوتەننى ئېلىپ، 1866 - يىلى ئاقسۇ، كۇچالارنى ئالدى. كېيىن كورلىنى ئېلىپ تۇرپان، ئۈرۈمچى، ماناس، ئىلىلەرنى ئالدى. 1869 - يىلى سېرىققۇلنى ئالدى. شۇنداق قىلىپ شىمالدا چۆچەك، ئالتاي، شەرقتە قۇمۇل، باركۆلدىن باشقا پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان ياقۇپبەگ هاكىمىيىتى ئاستىغا كىردى. 1870 - يىلى ياقۇپبەگ سۇلتان ئابدۇلئەزىز نامىغا خۇتبە ئوقۇتۇپ، ئالتۇن - كۈمۈش پۇللارنى قۇيدۇردى. ئوسمانلى تابىئى بولغانلىقىنى ئېلان قىلدى. شۇ يىلى ئەنگلىيە ۋە رۇسىيە يەتتە شەھەر خانلىقىنى ئېتىراپ قىلدى. ئىستېلاچى چىن قوشۇنلىرىغا قارشى شىمال يۈرۈشكە چىققان ياقۇپبەگ مۇۋەپپەقىيەتسىزلىككە ئۇچراپ كورلىغا كەلگەندە زەھەرلىنىپ، 1876 - يىلى 57 يېشىدا ۋاپات قىلدى. چوڭ ئوغلى بەكقۇلىبەگ ئاقسۇ، كاشغەر، ياركەند، خوتەنلەردە هاكىمىيەتنى قولدىن بەرمەي 1878 - يىلى ئاپرېلغىچە خانلىقنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئاخىرى پەرغانىگە كېتىشكە مەجبۇر بولدى. شۇنىڭ بىلەن 15 يىل ياشىغان يەتتە شەھەر خانلىقى مۇنقەرىز بولدى. بو دەۋردە ئانا يۇرتىمىزنىڭ نامى يەتتە شەھەر خانلىقى ئىدى. «غەربىي دىيار»، «شىنجياڭ» ئەمەسىدى.

بۇ تارىختىن كېيىن چىنلىقلار يېڭى يەر مەنىسىدىكى «شىنجياڭ» دېگەن مۇستەملىكىچىلىك سىياسىتىنىڭ مەھسۇلى بولغان نامنى قويدى. ئەمما شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئانا يۇرتىنىڭ مۇقەددەس نامى شەرقىي تۈركىستاننى ئۇنتۇپ قالغىنى يوق. يېقىنقى زامان تارىخىمىزدا بولغان ھەممە ئىنقىلابلاردا شەرقىي تۈركىستان سۆزى ھەرىكىتىمىزنىڭ پروگراممىسى ۋە يادروسى بولۇپ كەلدى. شەرقىي تۈركىستان خەلقى بۇ نام ئۈچۈن، ئىستىقلال ئۈچۈن مۇجادىلىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلمەكتە.

II

ماقالىنىڭ 2 - بۆلۈمىدە «شەرقىي تۈركىستان»، «چىنى تۈركىستان» ۋە يۈكسەك مىللىي مۇختارىيەت ئاتالغۇلىرى ئۈستىدە توختالغان ئاپتور بۇ مەسىلىلەردە پۈتۈنلەي ئىستېلاچىلار ۋە مۇستەملىكىچىلەرنىڭ كۆز قارىشى بويىچە پىكىر يۈرگۈزۈپ «شىنجاڭنىڭ..... ھازىرقى زامان تارىخىدىن خەۋەردار كىشىلەرگە مەلۇمكى، يېقىنقى بىر نەچچە ئون يىلدىن بۇيان، بەزى ئەللەرنىڭ (رۇسىيەنى دېمەكچى) ئاخبارات ۋە مەتبۇئات ئورۇنلىرى ئۆز دۆلىتىنىڭ سىياسى تەقەززاسى بويىچە شىنجاڭنى گايىدا «شەرقىي تۈركىستان» دەپ ئاتىسا گايىدا «شىنجاڭ» دەپ ئاتاشنى ئادەت قىلىپ كەلدى. يەنى ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتى نورما ھالەتتە «شىنجاڭ» دېيىلسە، غەيرى نورمال ھالەتتە دەرھال «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن ئىبارە جاراڭلاشقا باشلايدۇ... ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن ئىبارە يەر نامى بولۇشتىن كۆرە، سىياسى ۋە دىپلوماتىك مۇناسىۋەتلەرنىڭ قانداق بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىپ تۇرىدىغان بارومېتىر ستىرىلكىسىغا ئايلاندى. بۇ ئەمەلىيەتتە مىللىي بۆلگۈنچىلىك ھەرىكەتلىرىنى

يۈرگۈزۈشىنىڭ يەنە بىر شەكلى ئىدى.... دەيدۇ.

مەلۇمكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ يۈكسەك تاغ ۋە يايلاقلىرىدىن تەشكىل بولغان شەرقىي قىسمى «يۈكسەك ئوتتۇرا ئاسىيا» دېيىلىدۇ. تۈزلەڭلىكلەردىن تەشكىل تاپقان غەربى قىسمى بۇ كەڭ رايوننىڭ ئويمان قىسمىنى مەيدانغا كەلتۈرىدۇ. ئاسىيانىڭ بۇ قىسمىدا تۈركى خەلقلەر ياشىغانلىقى ئۈچۈن ئوتتۇرا ئاسىيا تۇپراقلىرىغا كەڭ مەنىدە «تۈركىستان» دېيىلىدۇ. ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ پامىر بىلەن ئالتاي تاغلىرى ئارىسىدىكى تاغلىق جايلارنىڭ شەرقىي قىسمى شەرقىي تۈركىستان، غەربىي قىسمى غەربىي تۈركىستان دەپ ئاتىلىدۇ.

بەزى چەتئەللىك ئاپتورلار بۇ يەرلەرنىڭ سىياسى ئەھۋالىنى نەزەردە تۇتۇپ، شەرقىي تۈركىستانغا چىن تۈركىستانى، غەربىي تۈركىستانغا رۇس تۈركىستانى دەپ كەلگەنىدى. رۇسىيە پارچىلانغاندىن كېيىن غەربىي تۈركىستانغا بېرىلگەن ئىستىبلاچىلىق پۈرىقى قويۇق رۇس تۈركىستانى دېگەن ئاتالما ئىستېمالدىن قالدى. چىنىي تۈركىستان ئاتالمىسىنىڭمۇ ئۆمرى ئۇزۇن داۋام قىلمىسا كېرەك. مۇستەملىكىچىلەر «تۈركىستان» ۋە «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن تارىخىي نامىمىزنى تارىخ سەھنىسىدىن قانداق سۈپۈرۈپ تاشلىغان بولسا، يېقىن كېلەچەكتە شەرقىي تۈركىستان خەلقى «چىنى تۈركىستان»، «شىنجياڭ» دېگەن بۇ ئاتالغۇلارنى تارىخ سەھنىسىدىن سۈپۈرۈپ تاشلىغۇسىدۇر.

كەڭ بىر جۇغراپىي بىرلىك بولغان «ئوتتۇرا ئاسىيا» تەبىرى جايىدا قوللىنىلغان بىر جۇغراپىي ئاتالغۇ بولغىنىدەك، ئاساسىي ئۇنسۇرىنى تەشكىل ئەتكەن تۈركى خەلقلەرنىڭ ۋەتىنى ئۈچۈن تۈركىستان تەبىرىنى قوللىنىش ئىنتايىن توغرىدۇر ۋە تەبىئىدۇر.

ماقالىنىڭ ئاپتورى ئۇلاپلا ئىنتايىن ھۆرمەتسىزلىك ۋە ئەدەپسىز تەلەپپۇزدا «پانتۈركىست ئىيسا ۋە مۇھەممەد ئەمىن بۇغرالار ۋەتەننى پارچىلاش مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن شۇ چاغدىكى گومىنداڭ

ھۆكۈمىتىگە تايىنىپ، جۇڭگو زېمىنىدىن ئايرىلماسلىق شەرتى ئاستىدا شىنجاڭدا ئاتالمىش «يۈكسەك مىللىي مۇختارىياتلىق ھۆكۈمەت قۇرۇش پروگراممىسىنى ئوتتۇرىغا قويىدى ۋە مۇستەقىللىق ئۇقۇمىنىڭ پەيدا بولۇپ قېلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن شىنجاڭنى «چىنى تۈركىستان» دەپ ئاتاشنى تەشەببۇس قىلدى...» دەپ يازىدۇ.

دۇنيادىكى مۆتىبەر ئىلمىي ئانسىكلوپېدىيەلەردە «پانتۈركىزم» ئاتالمىسىغا بېرىلگەن تەبىر «تۈركىي تىلدا سۆزلەشكۈچى بارلىق تۈركىي خەلقنى سىياسىي جەھەتتىن بىرلەشتۈرۈپ بىر تۈرك دۆلىتى قۇرۇش مەسلىكى پانتۈركىزم، بۇ مەسلەكنىڭ تەرەپدارلىرى پانتۈركىست دېيىلىدۇ» دەپ يېزىلغان. مەرھۇم ئىيسا ئەپەندىم، مەرھۇم مۇھەممەد ئىمىن ھەزرىتىم قاچان، قەيەردە پۈتۈن دۇنيا تۈركلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ بىر تۈرك دۆلىتىنى قۇرىمىز دەپ مەيدانغا چىقىپتىكەن؟ نۇتۇقلىرىدا، ئەسەرلىرىدە، دەئۋالىرىدا شۇنداق دەپتىكەنمۇ؟ ئىرقىمىز تۈرك، تىلىمىز تۈركچە، ۋەتىنىمىز تۈركىستان... دېگىنى ئۈچۈن، شۇنداق قاراشتا بولغىنى ئۈچۈن بۇ زاتلار پانتۈركىستمىدى؟ ئاپتور قايسى مەيداندا، كىمنىڭ مەيدانىدا تۇرۇپ بۇنداق دەيدۇ؟ ئاپتور پانتۈركىست ئىيسا، مۇھەممەد ئىمىن بۇغرالار...دەيدۇ؟ ھەزرىتىمنىڭ سويادى بولغان بۇغرانىڭ ئارقىسىغا كۆپلۈك قوشۇمچىسى... لار قوشۇلغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئۆتكۈر ئەپەندىم يوقمىدى. ئەپەندىم قاچاندىن بېرى بۇ «لار»نىڭ ئىچىدىن چىقىپ كەتكەن. ئەگەر مىللىتىم تۈرك، تىلىم تۈركچە، ۋەتىنىم تۈركىستان دېگەن ئادەم پانتۈركىست بولىدىغان بولسا بىلگە قاغان، مەھمۇد كاشغەرى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ئەھمەد يەسەۋى، ئەلى شىر ناۋايى.... قاتارلىق نۇرغۇن داھى، ئالىم ... لار پانتۈركىست بولغان بولىدۇ. ئىرقىمىز تۈرك، تىلىمىز تۈركچە، دەپ كىتاب يېزىۋاتقان، شۇنداق دەپ دەرس بېرىۋاتقان تۈركىيەدىكى ۋە سىرتتىكى ئالىملارنىڭ ھەممىسى پانتۈركىست بولغان بولىدۇ. بۇنداق قاراش

تۈرك خەلقلىرىنىڭ دۈشمەنلىرى بولغان پانئىسلاۋىستلارنىڭ، چىن شوۋىنستلىرىنىڭ قارىشىدۇر. تۈركچى دېگەن ئاتالما ئۇلارچە سەلبى بىر ئاتالما بولسا، بىزچە ئۇ بىر ئىجابى ئاتالغۇدۇر. «نە مۇتلۇ تۈركۈم دېيەنە!» دېگەن ئاتا تۈركنىڭ بۇ مەشھۇر يالداما سۆزى بىزنىڭ قەلبىمىزگە مەڭگۇ نەقش قىلىنغان. دۇنياغا تۈرك بولۇپ كەلدۇق، تۈرك پېتىچە كېتىشىمىز كېرەك. بۇ ئېتىقاد بىزنىڭ مىللىي ۋىجدانىمىزدۇر. بۇنى ھېچ قانداق مەنپەئەتكە ساتقىلى بولمايدۇ.

ئەمدى يۈكسەك مىللىي مۇختارىيەت مەسىلىسىگە كەلسەك، 1948 - يىلى 10 - ئايدا ئىيسا ئەپەندىم، مۇھەممەد ئىمىن ھەزرىتىم مېنى نەنجىڭدىن ئۈرۈمچىگە چاقىرتتى. يىغىن ئاچتۇق، پارتىيە قۇرۇش ۋە يۈكسەك مىللىي مۇختارىيەت تەلەپ قىلىش مەسىلىلىرى مۇزاكىرە قىلىندى ۋە شۇ دەۋردىكى خەلقئارا، چىن، شەرقىي تۈركىستان ۋەزىيەتلىرى مۇھاكىمە قىلىندى. نەتىجىدە پارتىيە قۇرۇش ۋاقتىنچە توختىتىپ قويۇلدى. يۈكسەك مىللىي مۇختارىيەت لايىھىسى، نىزامنامىسى قاتارلىق ھۆججەتلەرنى تۈزۈش قارار قىلىندى. بۇنى تۈزۈشكە ئىبراھىم مۇتىئى، پولات قادىرى، ئۆتكۈر، ھاجى ياقۇپتىن ئىبارەت 4 كىشى بەلگىلەندى. مېنى نەنجىڭدىن كەلگەن مېھمان دەپ گۇرۇپپا باشلىقى تەيىنلەشتى، مۇناسىۋەتلىك ھۆججەتلەر، ماتېرىياللار ئۆگىنىلدى، ئاخىرى يۈكسەك مىللىي مۇختارىيەت لايىھىسى ۋە ئۇنىڭ تەشكىلى نىزامى ۋە باشقا ھۆججەتلەر تۈزۈلدى. مەزمۇنى ئۆتكۈر ئەپەندىم ماقالىسىدا كۆرسەتكەندەك «چىنى تۈركىستان، يۈكسەك مىللىي مۇختارىيەت ھۆكۈمىتى»نىڭ پروگرامىسى بويىچە شىنجاڭنىڭ چەتئەللەر بىلەن بولىدىغان دىپلوماتىك ئالاقىسى، چېگرا مۇداپىئەسى مەركىزى ھۆكۈمەتنىڭ قولىدا بولغاندىن تاشقىرى، سودا، قاتناش، يېزا ئىگىلىكى، مەمۇرىيەت، سىياسى قانۇن، مەدەنىي مائارىپ، ئاخبارات

ۋە مەتبۇئات قاتارلىق ئىچكى ئىشلار ھوقۇقى يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ قولىدا بولۇشى، يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ رۇخسىتىسىز شىنجاڭغا ئىچكى ئۆلكىلەردىن كۆچمەن كەلتۈرۈلمەسلىكى، شىنجاڭغا تۆمۈر يول سېلىنماسلىقى كېرەك ئىدى. ئەپەندىم بىر - ئىككى نۇقتىنى ئۇنتۇغان بولۇشى كېرەك. ئۇ بولسىمۇ شەرقىي تۈركىستان بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىسلام دۆلەتلىرى ۋە قېرىنداش دۆلەتلەر بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەتتە تۈركىي (يەرلىك) خەلقلەرمۇ قاتنىشىشى، ئىچكى قوغداش كۈچلىرى بىلەن ساقچىلار يەرلىك خەلقتىن بولۇشى لازىم دېگەن ماددىلارمۇ باردى. لېكىن بۇ ھۆججەتلەر تېخى قاراردىن ئۆتمىگەن. ئېلانمۇ قىلىنمىغانىدى. ئەپەندىم ماقالىسىدا: «ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى، شەرقىي تۈركىستان خەلقى، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى قارشى تۇردى، قوشۇلمىدى» دەپتۇ. تېخى قاراردىن ئۆتمىگەن، ئېلان قىلىنمىغان، چىنى تۈركىستان يۈكسەك مىللىي مۇختارىيەت پروگراممىسىغا قانداق قارشى تۇرىدۇ؟ بۇنىسى يالغان. 1948 - يىلى نەنجىڭدا ئېچىلغان گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ بىرىنچى نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيىدا شىنجاڭنىڭ نامىنى چىنى تۈركىستانغا ئۆزگەرتىش، شىنجاڭغا تۆمۈر يول سالماسلىق، ئالتايدىن خوتەنگە قارىتىپ تۆمۈر يول سېلىش، خەلق كۆچۈرمەسلىكتىن ئىبارەت... لايىھىلىرىمىز قاراردىن ئۆتكەنىدى. بۈگۈنكى چىن قۇرۇلتايلىرىدا بۇ مەسىلىنى قاراردىن ئۆتكۈزۈش ئەمەس، ئېغىزغا ئېلىشمۇ مۇمكىن ئەمەستۇر. ئەپەندىم يەنە، بۇ تەشەببۇس شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۈپ مەنپەئەتىگە خىلاپ، تارىخنىڭ تەرەققىياتى ئېقىمىغا زىت بولغاچقا ئۇلار تارىخ سەھنىسىدىن سۈپۈرۈلۈپ تاشلاندى، دەيدۇ. ئىستىقلالدىن تۆۋەن مۇختارىيەتتىن يۈكسەك بولغان يۈكسەك مىللىي مۇختارىيەت شۇ تارىخىي باسقۇچتا شەرقىي تۈركىستان شارائىتىغا ئۇيغۇن ئىدى. بۇ ئىسا ئەپەندىمنىڭ قارىشى، مۇھەممەد ئىمىن ھەزرىتىمنىڭ

قارشى، مەسئۇت ئەپەندىمنىڭ قارشى، شۇنىڭدەك ئۆتكۈر ئەپەندىمنى ئىچىگە ئالغان شەرقىي تۈركىستان مىللەتچىلىرىنىڭ قارشى ئىدى. بۇ ھۆججەتلەرنى پولات، مۇتىئى، سىز ۋە مەن تۆتىمىز تۈزگەن ئەمەسمىدۇق، تۆتىمىز تەڭ قەلەم تەۋرەتكەن ئەمەسمىدۇق، تالاشقان، تارتىشقان، ئەمەسمىدۇق، ھەتتا مۇتىئى بىلەن ئىككىڭلا مۇنازىرىدە قىزىرىشىپ قالغان ئەمەسمىدىڭلار؟! ئەجىبا ماقالىدا ئەپەندىم ئۆزىنى پۈتۈنلەي چەتكە ئىلىپ، ئۈچىنچى شەخس مەيدانىدا تۇرۇپ يېزىپتۇ. ھەيرانمەن. بۇنىڭ تېگىدە نېمە سىر باردۇر؟ ئاللاھ بىلەر، ئاپتور بىلەر، پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى فۇۋېن ئەپەندى بىلەر!

III

ئاپتور ماقالىسىنىڭ 3 ـ بۆلۈمىدە:«.... مەيلى شەرقىي تۈركىستان بولسۇن، جەنۇبى تۈركىستان بولسۇن ۋە ياكى «ستان» بايرىقى ئاستىدا شىنجاڭنى ۋەتەن زېمىنىدىن ئايرىۋېلىش يولىدىكى ھەر قانداق بۆلگۈنچىلىك سۇيىقەستلەر بولسۇن ھامان ئۇزۇل ـ كېسىل مەغلۇبىيەتكە مەھكۇم. چۈنكى مۇنداق ئۇرۇنۇشلارنىڭ ھەممىسى ئالدى بىلەن شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ جانجان مەنپەئىتى بىلەن ئورتاق ئارزۇسىغا، جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتىدە ياشاۋاتقان بىر مىليارت بىر يۈز مىليون ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق مەنپەئىتىگە، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتىگە زىتتۇر» دەيدۇ.

بۇ ئابزاستا ئاپتور شەرقىي تۈركىستان خەلقلىرىنىڭ زۇلۇمغا، مۇستەملىكىچىلىككە، بايلىقلىرىمىزنى تالان ـ تاراج قىلىشلىرىغا، مۇھاجىرەت ئېقىمىغا قارشى ئېلىپ بېرىۋاتقان قەھرىمانە، پىداكارانە كۈرەشلىرى، ئىنقىلابلىرىنىڭ ھەممىسى مەغلۇبىيەتكە مەھكۇم، دەپ ھۆكۈم قىلىدۇ. ئاپتورنىڭ ھۆكمى بويىچە شەرقىي تۈركىستان

خەلقى ئۈچۈن ئىككى قولنى كۆتۈرۈپ تەسلىم بولماقتىن باشقا يول يوق ئىكەن. «ھۆببۇل ۋەتەنى مىنەل ئىمان» نى ئاپتورىمىز ئۇنتۇپ قالدىمىكىن؟ بىز ئىنقىلاب قىلساق، ئىنسانىي ھەقلىرىمىزنى تەلەپ قىلساق، چىندىكى بىر مىليارتتىن ئارتۇق ھەرمىللەت خەلقىنىڭ مەنپەئىتىگە، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتىگە زىت كېلەمدىكەن؟ بۇ سەئىدىيە خانلىقى دەۋردىكى ھىدايەتۇللاھ ئاپپاق خوجىنىڭ، يەتتە شەھەر خانلىقى دەۋردىكى نىياز ھېكىم بەگنىڭ، بۇرھان شەھىدىنىڭ، سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ، مۇھەممەد ئىمىن يۈسۈپ...لەرنىڭ پەلسەپىسى ۋە سەپسەتىسىدۇر. ئەپەندىم مۇنداق دېمەسلىكى كېرەكىدى. بارىن ئىنقىلابىنى، بارىن ئىنقىلاپچىلىرىنى كۇفۇرلەش ئەمەس، تەقدىرلەش، شەھىدلىرىمىز ھەققىگە دۇئا قىلىش لازىمىدى. ئىنشا ئاللاھ بارىن شەھىدلىرى ئۈچۈن مىللىي «ئابىدە»لەر تىكلەيدىغان زامانلارمۇ كېلەر. جانابى ھەق بۇ شەھىدلىرىمىزنى جەننەتتە قىلسۇن! دۇنيادا ھەممە شەيئىلەر ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. چىنغا قارىغاندا چىش - تىرنىقىغىچە قوراللانغان كۈچلۈك رۇسىيە نېمە بولدى؟ رۇسىيەنى كىم پارچىلىنىدۇ دېيەلەيتتى. ھازىرقى چىن كۆرۈنۈشتە قوددرەتلىك بىر دۆلەت بولۇپ كۆرۈنگىنى بىلەن ئۇنىڭ ئىچكى جەھەتتىن، سىياسى، ئىقتىسادى، مىللىي.... ۋە باشقا جەھەتلەردىن چۆكۈپ تەتقىق قىلىدىغان بولساق چىنمۇ پارچىلىنىش گىردابىغا كېلىپ قالغان بىر مەملىكەتتۇر. چىندىن ئايرىلىش ھەرىكىتى تىبەتتە، شەرقىي تۈركىستاندىلا ئەمەس، موڭغۇل ۋە مانجۇرىيە ھەتتا چىننىڭ كانتون، شاڭخەي كەبى ئايماقلىرىدىمۇ ئايرىلىش پىكرى ۋە ھەرىكەتلىرى كۈچلۈك داۋام قىلماقتا. بۇنىڭ ئۈستىگە تەيۋەن مەسىلىسىمۇ بار. ھەتتا بەزى خەلقئارا مەسىلىلەر مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ پىكرىگە قارىغاندا شەرقىي تۈركىستاندىكى مىللىي مۇجادىلىنىڭ سەۋىيەسى تىبەتتىن كۈچلۈك ئىكەن. دېمەككى بەزى ئېقىم مەسىلىلىرى

ئۇزمانلىرى تىبەتتىن شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلالىنى بۇرۇنراق قازىنىشى مۇمكىن دېگەن قاراشتىدۇر.

بۇنداق شارائىتتا خارىجدىكى ۋەتەنداشلار تېخىمۇ ئىتتىپاق بولۇپ، يېڭى شارائىتقا ئۇيغۇن ئۇسۇل ۋە قەدەملەر بىلەن ۋەتەنىنىڭ ئازاتلىقى ۋە ئىستىقلالى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشىمىز لازىم. ئالدى بىلەن خاتا كۆز قاراشلارنى تۈزىتىپ، كۈرىشىمىزنىڭ ساغلام مەنىۋى ئاساسىنى تىكلىشىمىز كېرەك.

ئاخىردا ئۆتكۈر ئەپەندىمنىڭ 1933 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا سابىت داموللام باشچىلىقىدا كاشغەردە قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ھەققىدىكى پىكىر ـ قاراشلىرى ئۈستىدە ئازغىنە توختىلىپ ئۆتىمەن. ماقالىنىڭ ئاپتورى يەنىلا رۇس ۋە چىن مەيدانىدا تۇرۇپ بۇ مىللىي ھاكىمىيىتىمىزنى «ئاتالمىش شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» دەپ تىلغا ئېلىپ، بۇ جۇمھۇرىيەتنىڭ ماھىيىتى تېخىمۇ قەبىھتۇر. ئۇنىڭ تەركىبى چوڭ پومېشچىك، باي ـ سودىگەر، يۇقىرى قاتلام دىنىي كىشىلەر، بىر قىسىم چەتئەل قاچاقلىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇلار ئەكسىيەتچى فېئودال پومېشچىكلار سىنىپى بىلەن سودا كاپىتالىزمىنىڭ مەنپەئىتىگە ۋەكىللىك قىلاتتى... تاشقى سىياسەتتە ئافغانىستان ۋە ئۇلار ئارقىلىق ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ بېقىندىسىغا ئايلاندۇرماقچى بولغان. شۇڭا بۇ جۇمھۇرىيەتمۇ يۈز كۈنگە يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە تارىخ سەھنىسىدىن سۈپۈرلۈپ تاشلاندى .... دەيدۇ.

خوش، ئەپەندىم شۇ ماقالىنى يازغان، ئوقۇغان، نەشىر قىلغان كۈنلىرىدە ھەقىقى مىللەتچى كۆز قارىشىدا بولغان بولسا بۇنداق سەپسەتىنى يازمىغان، ئوقۇمىغان، باستۇرمىغان بولاتتى. جانابى فۇۋېن ئەپەندى بىسىم ئىشلەتكەن بولسا يازمىسا نېمە قىلالايتتى. ناھايىتى ھۆكۈمەتنىڭ مۇستەشارلىقى، تەتقىقاتچى... دېگەن ئۇنۋانلىرىدىن ئايرىلاتتى ــ يۇ، باشقا ھېچنەرسە بولمايتتى. تۇرغۇن

ئالماس ۋە باشقىلار ياشاپ كەلدۇققۇ؟

1933 - يىلى كاشغەردە قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» مېنىڭچە ھەقىقىي، مىللىي، ئىسلامى، ئەسرى بىر جۇمھۇرىيەت ئىدى. ئۇنىڭ تەركىبىدىكى باقانلار (مىنىستىرلار) بىر رۇس يانلىسى (تەرەپتارى)ئابدۇلكەرىمخان مەخسۇمنى ھېسابقا ئالمىغاندا قالغانلىرى مىللەتچى، ئىنقىلابچى، تۈركچى مۇسۇلمان زاتلار ئىدى. بۇ جۇمھۇرىيەتنىڭ تاشقى ئىشلار باقانلىقىدا تۈركىيىلىك ئەھمەد نەدىم ئاتلىق بىر زات باردى. ئۇلار رۇسىيەدىن ئەۋەتىلگەن مەنسۇر ئەپەندى، ئابدۇللاھ ئەپەندى، قاسىم ئەپەندى، ئىسھاق بەك، مەۋلانوپ، مىرغىياس، ساختا ھاجىلاردىن سىيت ھاجى، قادىر ھاجى، ھاشىم ھاجى، نۇرھاجى.... كەبى رۇس ئاجانلىرى(جاسۇسلىرى) ئەمەسىدى. چىنغا ۋە رۇسىيگە قارشى بىر ھاكىمىيەت ئۆزىنىڭ جەنوبىدىكى قوشنىسى ئافغانىستان ۋە ئەنگلىيەدىن ياردەم ئالماي نەدىن ياردەم ئالاتتى؟ ئالتۇنغا ۋە خام مالغا قۇرال ئېلىنسا «بېقىنىدى» بولامدۇ. «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» تەركىبىدىكىلەر ۋە ئۇندىن باشقا جۇمھۇرىيەتنىڭ ئىدارىلىرىدە خىزمەت قىلغان مۇھەممەد ئىمىن قارى ھاجى سوفىزادە «ئىستىقلال جەمئىيىتى» (پارتىيىسى)نىڭ سېكرىتارى ئىدى، مەشھۇر ئالىم، پېداگوگ ۋە مۇپەسسىر ئەھمەد فەرىد ھۆكۈمەتنىڭ مۇستەشارلىرىدىن ئىدى. غۇلامىددىن ئەپەندى (پاختا) نىڭ ئاتىسى ئەھمەد ئاخۇن ئاكا (پاختا) جۇمھۇرىيەتنىڭ مالىيە مەئمۇرلىرى ئىدى. شەرقىي تۈركىستاندا ئاي يۇلتۇزلۇق كۆك بايراقنى ئاشۇ زاتلار يۇقىرى كۆتۈرگەنىدى. بۇ جۇمھۇرىيەت ئۇيغۇر تۈركلىرى تارىخىدا تۇنجى قۇرۇلغان مىللىي، ئىسلامى، جۇمھۇرىي بىر دۆلەت ئىدى. مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا، شەھىد ئىنىلىرى شاھ مەنسۇر (ئابدۇللاھ) ئەمىر ساھىب (نۇر مۇھەممەد) باشچىلىقىدىكى خوتەن ئەمىرلىكى بۇ جۇمھۇرىيەتنىڭ ئارقا تىرىكى ئىدى. گېئوپولىتىك

نۇقتىدىن رۇسلار بۇ جۇمھۇرىيەتنى ئۆزلىرىگە خەۋپلىك سانىغانلىقى ئۈچۈن خوجا نىياز ھاجىنىڭ قولى بىلەن يوقاتتى. تەقدىر ئىلاھى مەرھۇم سابىت داموللا ھاجى (باش باقان) خوجا نىياز ھاجىلار 1942 - يىلى ئۈرۈمچىدە رۇس ۋە چىن جاللاتلىرى تەرىپىدىن ئىدام قىلىندى(ئۆلتۈرۈلدى). شەرقىي تۈركىستانلىق ھەقىقى مىللەتچىلەر بۇ جۇمھۇرىيەتنى قوللىشى، مەدھىلىشى كېرەك. پەقەت چىن - رۇس ئىستىبلاچىلىرىلا بۇ جۇمھۇرىيەتنى كۆپۈرلەيدۇ. ئۆتكۈر ئەپەندىم قېرىغان ۋاقتىدا (67 يېشىدا) بۇ مەسىلىدە زور بىر خاتالىق ئۆتكۈزدى. بۇنى تەنقىتلىمەي بولمايدۇ.

شەرقىي تۈركىستان داۋاسىنى قىلىۋاتقان جەمئىيەتلەر، دەرگىلەر بۇنداق زىيانلىق سەپسەتىلەرگە سۈكۈت قىلىپ تۇرۇشى ۋەتەن، مىللەت ئالدىدا بىر گۇناھتۇر. دېموكراتىك ھۆر تۈركىيەدە ياشاۋاتقان ئىنسانلار ئۈچۈن مۇنداق ماقالىلەرگە جاۋاپ بېرىش، تەنقىتلەش تېخىمۇ مۇھىم بىر مىللىي بۇرچتۇر. ۋەتەن داۋاسىدا دوست بىلەن دۈشمەننى ئايرىپ مۇئامىلە قىلماق لازىم. كۆزىمىز روشەن، بايرىقىمىز ئېنىق بولۇشى لازىم. تارىخىمىزدا ياخشى ئىش قىلغانلار تەقدىرلەنمىدى، خاتا ئىش قىلغانلار جازالانمىدى. ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ قىلغان چوڭ خىزمەتلىرى مەيداندا، ھەممە كىشى بىلىدۇ. ئەمما گىزلى(مەخپى) خاتالىقلىرى تەنقىتلەنمىدى. شۇڭا بۇ ماقالىنى يازدىم.

ياشىسۇن شەرقىي تۈركىستان! ھەممىڭلارغا سالامەتلىك ۋە ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەيمەن.

رەھمەت - تەشەككۈرلەر

خىتاي مەتبۇئاتىدا بارىن ئىنقىلابى

تەھرىر ئىلاۋىسى:

بۈگۈندىن 15 يىل بۇرۇن يەنى 1990 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئاقتۇ ناھىيىسىنىڭ بارىن يېزىسىدا پۈتۈن دۇنيا جامائەتچىلىكىنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى قوزغىغان ئىنقىلاب ــ بارىن ئىنقىلابى يۈز بەردى. بارىن ئىنقىلابى چىن قىزىل ئىمپېرىيالىزمى تەرىپىدىن ئىنتايىن ۋەھشىيلەرچە قانلىق باستۇرۇلۇپ، ئىنقىلابقا ئىشتىراك قىلمىغان بىگۇناھ كىشىلەر ھەتتاكى بۆشۈكتىكى بوۋاقلارمۇ ئاپتومات بىلەن ئېتىلىپ، تىتما ـ تىتما قىلىۋېتىلگەندىن كېيىن، خىتاي مەتبۇئاتى بۇ ئىنقىلابنى يۈزلىگەن خەۋەر، ماقالە، ئونلىغان كىتابلارنى بېسىپ تارقىتىپ قاتتىق ئەيىبلىدى. خىتاي مەتبۇئاتىدا ئېلان قىلىنغان خەۋەرلەرنىڭ ھەممىنى بۇ كىتابقا كىرگۈزۈش ھاجەتسىز بولغاچ، نەمۇنە بولسۇن ئۈچۈن ئەينى زاماندا ئۈرۈمچى كەچلىك گېزىتىدە ئېلان قىلىنغان بىر پارچە ماقالىنى قوشۇمچە قىلىشنى مۇۋاپىق تاپتۇق.

بۈلگۈنچىلىككەقەتئى قارشى تۇرۇپ مىللەتلەر

ئىتتىپاقلىقنى قوغدايلى

(گېزىتىمىز تەھرىر بۆلۈمى)

ئىنتايىن ئاز ساندىكى توپىلاڭچىلار پىلانلاپ قوزغىغان بارىن يېزىسىدا يۈز بەرگەن ئەكسىلئىنقىلابى قوراللىق توپىلاڭ قوراللىق ساقچى قىسىم، ج خ كادىر ـ ساقچىلىرى ۋە خەلق ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئاكتىپ قوللىشى ۋە زىچ ھەمكارلىشىشى ئارقىسىدا تىنچىتىلدى. بۇ، خەلق دېموكراتىيىسى ھاكىمىيىتىنىڭ غەلىبىسى، شۇنداقلا ھەر مىللەت خەلقىنىڭ زىچ ئىتتىپاقلىشىپ، بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرغانلىقىنىڭ غەلىبىسى. شەھىرىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى بۇ ھەققانىي ھەرىكەتنى قەتئىي ھىمايە قىلىدۇ ۋە قوللايدۇ.

بارىن يېزىسىدا يۈز بەرگەن ئەكسىلئىنقىلابى قوراللىق توپىلاڭ مىللىي مەسىلىمۇ، دىنىي مەسىلىمۇ بولماستىن، بەلكى ئىنتايىن ئاز ساندىكى بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلارنىڭ ئەكسىلئىنقىلابى ھەرىكىتىدۇر. ئۇلارنىڭ جىنايى مەقسىتى، كومپارتىيە ۋە خەلق ھاكىمىيىتىگە، سوتسىيالىزمغا قارشى تۇرۇش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاشتىن ئىبارەت. ئۇلارنىڭ جىنايى ھەرىكىتى چوقۇم ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قەتئىي قارشى تۇرۇشىغا ئۇچراپ، ئۆز ـ ئۆزىنى يوقىتىدىغان نومۇسسىز ئاقىۋەتكە قالىدۇ. پاكىتلار مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان ھالدا شۇنى ئىسپاتلىدىكى، بۆلگۈنچىلىك كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە ياقمايدۇ، تارىخ ئېقىمىغا قارشى تۇرۇش چوقۇم مەغلۇب بولىدۇ.

بارىن يېزىسىدا يۈز بەرگەن ئەكسىلئىنقىلابى توپىلاڭ سەلبىي جەھەتتىن شۇنى تولۇق چۈشەندۈردىكى، بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۆرىشى ئۇزۇن مۇددەتلىك، مۇرەككەپ شۇنداقلا جاپالىق كۆرەشتۇر. دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى دۈشمەنلەشكۈچى كۈچلەر سىڭىپ كىرىش، ئاغدۇرمىچىلىق قىلىشتا ھەمىشە بۆلگۈنچىلىك قىلىشتىن باشلاپ قول سالىدۇ. شىنجاڭدا بۆلگۈنچى كۈچلەر

باشتىن ئاخىرىغىچە ھەرىكىتىنى توختاتقىنى يوق، شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز ھوشيارلىقىمىزنى يۈكسەك دەرىجىدە ساقلاپ، بۆلگۈنچىلەرنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنى قەتئىي پاش قىلىپ ۋە ئۇنىڭغا قەتئىي زەربە بېرىپ، بۆلگۈنچىلىك ۋە بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشىنى ئۇزۇن مۇددەت ئېلىپ بېرىشىمىز لازىم.

مۇقىملىق شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئەڭ يۈكسەك مەنپەئىتى، مۇقىملىقنى قوغداش ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق ئارزۇسى. ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا ۋەتىنىمىزنىڭ چېگرا رايونىدا ياشاپ كېلىۋاتقان شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئەزەلدىن بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداشتا، ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان ئىدى. بۈگۈنكى كۈندە، ھەر مىللەت خەلقى شەرەپلىك ئەنئەنىنى جارى قىلدۇرۇپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، خەنزۇلار ۋە ئازسانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا «ئىككى ئايرىلالماسلىق» ئىدىيىسىنى پۇختا تۇرغۇزۇپ، مۇقىملىقنى قوغداشنى ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان مەركىزىي ۋەزىپە قاتارىدا ھەقىقىي تۇردە چىڭ تۇتۇشى، «مىللىي»، «دىنىي» قاتارلىق تۈرلۈك شەكىلدىكى بايراقلارنى كۆتۈرۈۋالغان بۆلگۈنچى كۈچلەرگە قارشى مۇرەسسەسىز كۈرەش قىلىپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكى ۋە شىنجاڭنىڭ ئۇزۇن مۇددەت تىنچ بولۇشىغا تېخىمۇ زور تۆھپە قوشىشى لازىم.

نۆۋەتتە، شەھىرىمىزدە تىنچ ـ ئىتتىپاق، سىياسىي، ئىقتىسادىي جەھەتتىن مۇقىم، خەلقنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم بولسىمۇ، مۇقىمسىزلىق ئامىللىرى يەنىلا ساقلانماقتا. ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرى بارىن يېزىسىدا يۈز بەرگەن ئەكسىلئىنقىلابىي قوراللىق توپىلاڭنى سەلبى دەرسلىك قىلىپ، ھەر مىللەت خەلقىغە بولۇپمۇ ياش ئۆسمۈرلەرگە ماركسىزملىق مىللەت نەزەرىيىسىنى،

مىللىي سىياسەت ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيىسى ئېلىپ بېرىپ، كۆپچىلىكنى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى خۇددى ئۆز كۆز قارىچۇقىنى ئاسرىغاندەك ئاسراشقا، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى خۇددى ئۆز ھاياتىنى قەدىرلىگەندەك قەدىرلەشكە، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ئاڭلىق قوغداشقا، بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇپ، شەھىرىمىزنىڭ سىياسىي ـ ئىقتىسادىي مۇقىملىقى ۋە جەمئىيەتنىڭ تېخىمۇ مۇقىم تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە، شەھىرىمىزنى ئىمكان قەدەر بالدۇرراق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى، ئارمىيە ـ خەلق ئىتتىپاقلىقى بويىچە نەمۇنىچى شەھەر قىلىپ قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا سەپەرۋەر قىلىش لازىم.

«ئۈرۈمچى كەچلىك گېزىتى» 1990 يىل 25 ـ ئاپرېل سانىدىن.